

Het informatiesysteem en –netwerk van de Verenigde Oostindische Compagnie

Nico Vriend

Het informatiesysteem en –netwerk van de Verenigde Oostindische Compagnie

Universiteit Leiden
Faculteit der Geesteswetenschappen
Master History, subtrack Archival Studies
Afstudeerscriptie, december 2011

Auteur: Nico Vriend
Studentnummer: 0978663
e-mail: nicovriend@hotmail.com

Begeleider: Prof.dr. Charles Jeurgens
Tweede lezer: Prof.dr. Jos Gommans

*There was a wicked messenger
From Eli he did come
With a mind that multiplied the smallest matter
When questioned who had sent for him
He answered with his thumb
For his tongue it could not speak, but only flatter*

*He stayed behind the assembly hall
It was there he made his bed
Oftentimes he could be seen returning
Until one day he just appeared
With a note in his hand which read
"The soles of my feet, I swear they're burning"*

*Oh, the leaves began to fallin'
And the seas began to part
And the people that confronted him were many
And he was told but these few words
Which opened up his heart
"If ye cannot bring good news, then don't bring any"*

Bob Dylan, *The Wicked Messenger*. Van het album *John Wesley Harding* (1967)

Met dank aan Charles Jeurgens,
Eveline Lambrechtsen, Ruud Reus en Rudi Syahputra

Inhoud

Inleiding	5
1. Informatiesystemen, netwerken en ‘archival events’	8
1.1 Netwerken	11
1.2 Archief is communicatie: ‘the pulse of the archive’	15
1.3 Archival events	17
2. De Generale Secretarje te Batavia: het archief van de Hoge Regering	22
2.1 Organisatie	22
2.2 Registratie: brievenboeken, dagregisters, resoluties en realia	29
2.3 ‘Voornaamste zaken’: een analyse van de onderwerpen uit de realia	35
2.4 Mogelijke archival events bij de Hoge Regering	38
3. Het Amsterdams schrijfcomptoir en het archief van de Heeren XVII	45
3.1 Organisatie	45
3.2 Registratie: inkomende en uitgaande brieven, resoluties en realia	48
3.3 ‘Deeze en geene saken en gevallen die van opmerking zijn’: de onderwerpen uit de realia	52
3.4 Mogelijke archival events bij de Heeren XVII	56
4. Event 1: de Chinese Opstand, oktober 1740	60
4.1 De Chinezenmoord van 1740	60
4.2 De administratieve weerslag van een crisismaand	64
4.3 Een volledig beeld?	71
4.4 Ontvangst van de Chinese Opstand in de Republiek	75
4.5 Archival Event?	78

5. Event 2: administratieve crisis rond Perzië, 1737	80
5.1 De VOC in Perzië	80
5.2 Perzië en het informatiesysteem van de VOC	83
5.3 Informatie buiten het netwerk om	86
5.4 Archival Event?	93
Conclusie	95
Literatuur en bronnen	98

Inleiding

Meer dan dertienhonderd meter aan archiefmateriaal ligt tegenwoordig opgeslagen bij het Nationaal Archief in Den Haag, nog eens vijftienghonderd meter bij het Arsip Nasional Republik Indonesia, en er liggen nog honderden meters aan materiaal in onder andere Kaapstad, Colombo en Chennai. Wereldwijd gaat het om vijftieng miljoen volgeschreven pagina's.¹ Gezamenlijk wordt hiermee het archief van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) gevormd, sinds 2003 onderdeel van de werelderfgoedlijst van UNESCO. In Den Haag, waar het archief van de Heeren XVII en de verschillende kamers in de Republiek wordt geborgen, is het archief het meest geraadpleegde van alle daar opgeslagen archieven. Amateurs, studenten, kaartenliefhebbers, genealogen en (gepromoveerde) historici uit de gehele wereld doen daarin onderzoek naar de rijke historie van de compagnie in Nederland, Afrika en Azië. Het zijn onderzoeken naar bijvoorbeeld de belevenissen van één persoon, naar het kaartmateriaal, naar de relaties tussen de compagnie en de vele gebiedsdelen in Afrika en Azië waar het een rol speelde, of naar de goederen die het verhandelde. Kortom, het zijn onderzoeken naar de vele 'verhalen' die in het archief liggen opgeslagen.

Ondanks het vele onderzoek in de archieven van de compagnie, is onderzoek naar het ontstaan van deze archieven schaars. Nu kan het archief als een 'dode' papiermassa uit het verleden worden gezien, een papiermassa waarin de moderne onderzoeker op zoek is naar de daarin opgeslagen schatten.² Maar het archief bestaat ook uit de nagebleven communicatielijnen uit dit verleden. Het is daarmee een representatie van de informatiebehoefte van destijds. Het in het depot opgeslagen materiaal is immers ooit door de verschillende (bestuurs)organen van de compagnie met een bepaald doel *geproduceerd*. In het verlengde hiervan wordt zelfs gesteld dat een archief een zekere 'pulse' heeft, een polsslag waarmee documenten door een organisatie in verschillende snelheden en hoeveelheden werd uitgewisseld.

Dit onderzoek gaat over het informatiesysteem en –netwerk van de VOC. Er wordt onderzocht hoe de informatiehuishouding van de compagnie in elkaar zat, hoe de diverse documentenstromen werden geregistreerd en door wie het werd geregistreerd. Daarbij wordt ook gekeken naar het belang van diverse onderwerpen voor de administratie. Welke onderwerpen krijgen in de administratie de meeste aandacht, is hiervoor een oorzaak aan te wijzen, en zijn er wellicht onderwerpen aan te wijzen waarover met een 'verhoogde polsslag' documenten werden geproduceerd? Om de onderwerpen met een 'verhoogde polsslag' terug te kunnen vinden, wordt in

¹ Informatie van www.tanap.net (bezoekt november 2011) en uit de inleiding op de inventaris van het archief van de Hoge Regering. Zie: L. Balk en F. van Dijk (red.), *Inventaris van het archief van de gouverneur-generaal en raden van Indië (Hoge Regering) van de Verenigde Oostindische Compagnie en taakopvolgers, 1612-1812* (Jakarta, Den Haag 2002), 177.

² Zie bijvoorbeeld het artikel van Jo Tollebeek over 'archive fantasies.' Hij citeert Walter Benjamin, die stelt dat "the historian should fulfill his task like a ragpicker." J. Tollebeek, 'Turn'd to dust and tears. Revisiting the archive', *History and theory* 43 (2004) 237-248, aldaar 247-248.

dit onderzoek gebruik gemaakt van de theorie van de Amerikaanse antropologe Ann Stoler. Zij introduceerde naast de term 'pulse' ook het concept van het 'archival event'.³ Het concept – nader omschreven in het eerste hoofdstuk – speelt in dit onderzoek een belangrijke rol, omdat wordt verondersteld dat tijdens een dergelijk event de communicatie binnen een organisatie toeneemt. Het zegt hiermee niet alleen iets over (het informatiesysteem van) een organisatie, maar het is ook een zeer geschikt middel om het informatienetwerk in kaart te brengen. In dit onderzoek wordt geprobeerd om dit letterlijk te doen, daar de documentenstromen van de compagnie in een kaartweergave worden gereconstrueerd. Daaruit moet blijken hoe de documentenstromen binnen het informatienetwerk verliepen. Het is een onderdeel van het informatiesysteem van de compagnie.

De centrale vraag van dit onderzoek kan hiermee als volgt worden samengevat: is er een 'pulse' waarneembaar in de archieven van de VOC en kan – door mogelijke 'archival events' op te sporen – het informatiesysteem en –netwerk van de VOC in kaart worden gebracht? Het onderzoek beperkt zich tot de periode 1737-1750. Dit komt overeen met de ambtstermijnen van de *gouverneurs-generaal* Valckenier (1737-1741), Thedens (1741-1743) en Van Imhoff (1743-1750) in Batavia.⁴ Om mijn hoofdvraag te kunnen beantwoorden, wordt een methode gepresenteerd waarmee archival events mogelijk terug te vinden zijn. De methode is deels gebaseerd op de theorie van Stoler. De vraag of dit een werkbare methode oplevert, kan als een subvraag van dit onderzoek worden gezien.

De genoemde methode wordt uiteengezet in het eerste hoofdstuk. Allereerst zet ik daar echter mijn onderzoek in een bredere context, doordat het aansluit op andere onderzoeken naar informatiesystemen en (informatie)netwerken uit de vroegmoderne tijd. Zoals vermeld wordt daar ook nader ingegaan op de door Stoler gebruikte termen. In het tweede hoofdstuk wordt vervolgens het informatiesysteem en –netwerk van de *Hoge Regering* uiteengezet, het in Batavia gezetelde hoogste bestuursorgaan van de compagnie in Azië. Het hoofdstuk is voor een groot deel gebaseerd op onderzoek in het Arsip Nasional Republik Indonesia. De organisatie in Batavia komt aan bod en er wordt ingegaan op de registratiemiddelen die door de 'generale secretary' werden gebruikt. Er wordt ook een analyse gemaakt van de meest in de administratie voorkomende onderwerpen. Met gebruik van de in hoofdstuk één gepresenteerde methode, wordt vervolgens uiteengezet welke onderwerpen als een mogelijk 'archival event' aan te merken zijn binnen het archief van de Hoge Regering. In het derde hoofdstuk worden dezelfde vragen gesteld met betrekking tot het archief van de *Heeren XVII*, het centrale bestuursorgaan van de compagnie in de Republiek. In het vierde en vijfde hoofdstuk worden vervolgens twee van de gevonden mogelijke archival events nader

³ A.L. Stoler, *Along the archival grain. Epistemic anxieties and colonial common sense* (New Jersey 2009). Zie met name pagina's 1-53.

⁴ Deze periode is mede gekozen omdat hierbinnen de Chinezenmoord te Batavia van 1740 plaatsvond.

onderzocht. Daar wordt ook geprobeerd om de documentenstromen uit het informatienetwerk rondom de onderzochte events in kaart te brengen. In de conclusie wordt tenslotte geprobeerd de hierboven gestelde hoofdvraag te beantwoorden.

1. Informatiesystemen, netwerken en 'archival events'

In zijn recente publicatie over Jean-Baptiste Colbert stelt Jacob Soll dat er opvallend weinig onderzoek is gedaan naar de informatiesystemen van staten uit de vroegmoderne tijd.⁵ Colbert bouwde in opdracht van Lodewijk XIV aan een informatiesysteem voor de staat, een systeem waarbij alle mogelijke informatie werd verzameld op één plek, onder het beheer van één hoofdverantwoordelijke en met één gigantische catalogus. De verantwoordelijke was Colbert zelf, een 'information master' met een vast geloof dat alle kennis praktisch nut had en het mogelijk was om dit te verzamelen.⁶ Hij had personeel en onderzoekers in dienst om het mogelijk te maken om – als dit nodig was – een document snel te produceren of terug te vinden. Daarvoor was één centraal classificatiesysteem noodzakelijk.⁷ Het door Colbert gebouwde systeem uit de achttiende eeuw kan volgens Soll nog het beste worden vergeleken met het moderne informatiesysteem. Dit wordt omschreven als "het geheel van bestanden, procedures, apparaten en daarbij benodigde hulpmiddelen, ingericht door een persoon, groep personen of organisatie ten behoeve van de uitvoering van zijn of haar taken."⁸ Hoewel het systeem na de dood van Colbert werd afgekalfd (Lodewijk XIV was bang dat zijn opvolger teveel macht zou verkrijgen),⁹ is de invloed van Colbert groot geweest. De term Colbertisme staat nog steeds voor "the idea that a large-scale state would need to centralize and harness encyclopedic knowledge to govern effectively, and that all knowledge, formal and practical, could be used together in one archival system to understand and master the material world."¹⁰ Zoals James Scott in zijn *Seeing like a state* (1998) aantoont, zou 'controle' voor deze staat – vooral vanaf de negentiende eeuw – een steeds belangrijkere rol gaan spelen.¹¹

Hoewel er weinig onderzoek is gedaan naar de vroegmoderne informatiesystemen van staten, zijn er uitzonderingen. Zo heeft Edward Higgs gepubliceerd over 'the information state' in Engeland vanaf 1500, heeft Filippo de Vivo belangrijk onderzoek gedaan naar 'information and communication' in de stadstaat Venetië, en heeft Theo Thomassen recent zijn studie naar de Staten-

⁵ Naast "state information systems" heeft Soll het over "state knowledge cultures." J. Soll, *The information master: Jean-Baptiste Colbert's secret state intelligence system* (Ann Arbor, Michigan 2009), 9; 175 [noot 52].

⁶ Soll, *The information master*, 2-9.

⁷ Ibidem, 143; 152.

⁸ A.J.M. den Teuling, *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen* (Den Haag 2003). Headrick ziet een informatiesysteem als "the methods and techniques by which people organize and manage information." D.R. Headrick, *When information came of age. Technologies of knowledge in the Age of Reason and Revolution, 1700-1850* (Oxford, New York 2000), 4. Ook de term 'intelligence' is volgens Soll bruikbaar om het door Colbert gebouwde systeem te omschrijven. Soll, *The information master*, pag. 170 [noot 10].

⁹ Soll, *The information master*, 153-167.

¹⁰ Ibidem, 163.

¹¹ J.C. Scott, *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed* (Londen/New Haven 1998).

Generaal en hun 'instrumenten van de macht' afgerond.¹² Daarnaast heeft Peter Burke een overzichtswerk geschreven over de geschiedenis van kennis 'van Gutenberg tot Diderot' en is in de laatste jaren onderzoek gedaan naar 'the early modern information overload.'¹³ Kwantitatief groeide de hoeveelheid aan informatie in de jaren tussen 1550 en 1750 explosief, bijvoorbeeld in de vorm van boekenproductie, economische informatie, het wetenschappelijk communicatienetwerk of wetenschappelijke ontdekkingen. Het gaf een *gevoel* van overbelasting, zo stelt onder andere Daniel Rosenberg.¹⁴ Daarnaast kwam met de Verlichting een 'age of classification' op, zo stelt Daniel Headrick in zijn *When information came of age. Technologies of knowledge in the age of reason and revolution, 1700-1850* (2000). Voorbeelden zijn de biologische taxonomie van Carolus Linnaeus, het ontstaan van het decimale stelsel, of de uitgave van de encyclopedie door Diderot en d'Alembert.¹⁵ Deze beide factoren versterkten elkaar, daar "the need to classify grows in proportion to the amount of information."¹⁶ Het zorgde voor een reorganisatie van informatie, zich uitende in de opkomst van classificatiesystemen. Onderzoek naar 'information gathering' op een veel kleinere schaal dan op staatsniveau, is gedaan door Robert Darnton. Hij laat zien hoe een politieagent in de achttiende eeuw op eigen initiatief informatie verzamelde, gegevens standaardiseerde en classificeerde, en zodoende vijfhonderd dossiers aanmaakte over diverse 'gevaarlijke' auteurs uit de literaire wereld van Parijs.¹⁷

Volgens Soll is er ook onderzoek gedaan naar de informatiesystemen van koloniale staten.¹⁸ Door onder andere Christopher Bayly en Bernard Cohn is onderzoek gedaan naar de Britse situatie in India, voornamelijk in de negentiende eeuw.¹⁹ Volgens Cohn was de Britse verovering van India een "conquest of knowledge," waarbij de Britten geloofden "that they could explore and conquer this space through translation: establishing correspondence could make the unknown and the strange knowable."²⁰ Bayly sluit hierbij aan door te stellen dat kennisuitbreiding geen bijproduct, maar een

¹² E. Higgs, *The information state in England: the central collection of information on citizens, 1500-2000* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2004). F. De Vivo, *Information and communication in Venice: rethinking early modern politics* (Oxford 2007). T. Thomassen, *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796* (z.p. 2009).

¹³ P. Burke, *A social history of knowledge: from Gutenberg to Diderot* (Cambridge 2000). Over de early modern information overload, zie de speciale editie over dit onderwerp van *Journal of the history of ideas* 64, nr. 1 (2003).

¹⁴ D. Rosenberg, 'Early modern information overload', *Journal of the history of ideas* 64, nr. 1 (2003) 1-9.

¹⁵ Headrick, *When information came of age*, 16. De voorbeelden en de term 'age of classification' zijn afkomstig van Headrick.

¹⁶ *Ibidem*, 5.

¹⁷ Hoewel hij handelde op een veel kleinere schaal, sluit de agent hiermee aan op Colbert. Volgens Darnton toont het een "early phase in the evolution of the bureaucrat." De agent schrijft de dossiers echter vooral voor zichzelf. Hoewel de gegevens gestandaardiseerd zijn, klinkt zijn eigen stem daarin nog behoorlijk door. R. Darnton, 'A police inspector sorts his files: the anatomy of the republic of letters', in: R. Darnton, *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (z.p. 1984) 145-189.

¹⁸ Soll, *The information master*, 175 [noot 52].

¹⁹ C.A. Bayly, *Empire and information: intelligence gathering and social communication in India, 1780-1870* (Cambridge 1996). B.S. Cohn, *Colonialism and its forms of knowledge: the British in India* (Princeton 1996).

²⁰ Cohn, *Colonialism and its forms of knowledge*, 4; 16; 53.

voorwaarde was van de creatie van 'the British empire.'²¹ Tot 1780 was er overigens nog geen sprake van een stabiele, centrale verzameling van 'koloniale kennis,' zo stelt Bayly. Door de Europeanen werd bovendien vooral ingehaakt op bestaande inlandse communicatiesystemen.²² Volgens Horgan Morgan, redacteur van de bundel *Information, media and power through the ages* (2001), geven de Europese ervaringen in Azië een heel ander beeld dan de Spaanse overheersing in Zuid-Amerika.²³ Uit onderzoek van onder andere Walter Mignolo wordt duidelijk dat de positie van de Europeanen in de 'New World' veel sterker was. De daar aanwezige culturen werden compleet overheerst. De Europeanen (her)schreven zelfs de geschiedenis van "the people without history."²⁴

Een andere benadering heeft Ann Stoler. Zij heeft onderzoek gedaan naar de manier van kennisvergarig door de koloniale staat in Nederlands-Indië in de negentiende eeuw. Anders dan bijvoorbeeld Bayly en Cohn, die de nadruk leggen op de rol van informatie,²⁵ richt Stoler zich op de rol van documenten. Het past in de door haar bepleitte nieuwe benadering van het archief: van "archive-as-source" naar "archive-as-subject." Onderzoek in archieven moet volgens haar niet alleen plaats vinden door 'tussen de regels door te lezen,' maar er moet ook gekeken worden naar de totstandkoming van het archief. De *productie* van archiefmateriaal – de aanwezigheid van rapporten, besluiten en correspondentie – kan iets zeggen over de perceptie van de koloniale staat en hun manier van kennisvergarig. Een methodologische verandering van "reading against the archival grain" naar "reading along the archival grain."²⁶

Een voorloper van deze koloniale staat uit de negentiende eeuw is de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), hoewel er ook grote verschillen tussen beide bestaan. Zo was de compagnie dan wel door de Staten-Generaal bevoegd om ten oosten van Kaap de Goede Hoop oorlog te voeren en verdragen te sluiten, maar het verkrijgen van territoriaal gezag en de vorming van een Hollandse koloniale staat was nooit een doel.²⁷ Naar de compagnie is veel onderzoek gedaan, zoals in de inleiding al is gemeld. Men zou zelfs kunnen spreken van een ware 'explosie' aan publicaties in de afgelopen decennia. De meeste van deze onderzoeken hebben echter in eerste

²¹ Bayly, *Empire and information*, 56. Controle van dit Rijk was echter een fantasie, zo stelt Thomas Richards in zijn *The imperial archive*. Het ging deels om een 'paper empire.' "The imperial archive was a fantasy of knowledge collected and united in the service of state and empire." T. Richards, *The imperial archive. Knowledge and the fantasy of empire* (London, New York 1993), 4; 6.

²² Bayly, *Empire and information*, 6; 44.

²³ H. Morgan, 'Introduction', in: H. Morgan (red.), *Information, media and power through the ages* (Dublin 2001) 1-12, aldaar 9.

²⁴ Dit kwam mede door een gebrek aan geschreven bronnen. W.D. Mignolo, *The darker side of the Renaissance: literacy, territoriality, and colonization* (tweede druk, Ann Arbor 2010), 125-216.

²⁵ Bayly gebruikt het concept van "the information order." Daaronder ziet hij "state's intelligence," maar ook "social communication." Bayly, *Empire and information*, 3-6.

²⁶ Stoler, *Along the archival grain*, 1-53.

²⁷ Het doel van de VOC was immers het maken van winst. Territoriaal bezit was daarbij soms een (onbedoelde) voorwaarde. Femme Gaastra gebruikt hiervoor de term "reluctant imperialism." F.S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (derde druk, Zutphen 1991), 60-65. Het idee van de vorming van een 'staat' en 'natie' zoals dit in de negentiende eeuw ontstond, was echter afwezig. Zie: E. Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford 1983). Een discussie over zijn theorie is te vinden in: J.A. Hall (red.), *The state of the nation. Ernest Gellner and the theory of nationalism* (Cambridge 1998).

instantie geen betrekking op het informatiesysteem van de VOC. Een uitzondering hierop is de publicatie van Perry Moree over het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de VOC.²⁸ Daarnaast is er institutioneel onderzoek verricht, voornamelijk door Femme Gaastra en Henk den Heijer.²⁹ Een onderzoek naar de kern van de administratie(s), de productie van archiefmateriaal en de manier van kennisvergaring door de VOC ontbreekt echter.

1.1 Netwerken

Naast een onderzoek naar het informatiesysteem, is dit ook een onderzoek naar het informatienetwerk van de VOC. Het zijn de lijnen, “the paths of circulation,”³⁰ waarover informatie werd vervoerd en kan op die manier ook onderdeel zijn van het informatiesysteem. Het onderzoek moet hiermee in een bredere context worden geplaatst, daar het aansluit bij de recentelijke aandacht voor de ‘networks of empire.’ Het informatienetwerk kan gezien worden naast andere soorten netwerken, zoals Kerry Ward deze in haar onderzoek naar de VOC bijvoorbeeld onderscheidt. Zo kunnen ook netwerken van migratie, handel, diplomatie, religie, bestuur of transport bestaan.³¹ Zoë Laidlaw heeft in haar onderzoek naar *colonial connections* aangetoond dat ook persoonlijke netwerken een rol kunnen spelen. Met name door in haar onderzoek gebruik te maken van privécorrespondentie, toont zij aan hoe de persoonlijke, informele netwerken een grote stempel hebben gedrukt op de Britse koloniale politiek uit de periode 1815-1845. Via deze persoonlijke netwerken werd ook informatie uitgewisseld welke doorslaggevend was voor het koloniaal bestuur.³² Op deze manier raakt het persoonlijk netwerk dus ook het informatienetwerk. Dat persoonlijke netwerken ook bij de VOC een belangrijke rol speelden, wordt bijvoorbeeld duidelijk uit het onderzoek van Chris Nierstrasz. Zijn onderzoek is voor een groot deel gebaseerd op de bewaard gebleven privécorrespondentie van Lubbert Jan van Eck (1719-1765), die voor de compagnie werkzaam was aan de Coromandalkust en op Ceylon.³³ Uit het bovengenoemde onderzoek van Perry Moree blijkt dat veel particuliere correspondentie legaal of illegaal werd verzonden en vervoerd met de schepen van de compagnie.³⁴

²⁸ P. Moree, ‘Met vriend die god geleide.’ *Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 1998).

²⁹ F.S. Gaastra, *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen 1989). Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*. H.J. den Heijer, *De geöctrooieerde compagnie. De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap* (Deventer 2005).

³⁰ K. Ward, *Networks of empire. Forced migration in the Dutch East India Company* (Cambridge 2009), 10.

³¹ Ibidem, 10-11; 41-42.

³² Z. Laidlaw, *Colonial connections 1815-1845: patronage, the information revolution and colonial government* (Manchester, New York 2005), 35; 121.

³³ C. Nierstrasz, *In the shadow of the company. The VOC (Dutch East India Company) and its servants in the period of its decline (1740-1796)* (Leiden 2008) ongepubliceerd proefschrift, Universiteit Leiden.

³⁴ Moree, ‘Met vriend die god geleide’.

De diverse netwerken bestaan naast elkaar, maar kunnen elkaar ook kruisen. Dit gebeurde op knooppunten, punten waar mensen, goederen, maar ook informatie samenkwam en van netwerk of 'circuit' wisselde, zoals Ward dit noemt.³⁵ In de zestiende eeuw was bijvoorbeeld Venetië het belangrijkste schakelpunt in een regionaal en internationaal informatienetwerk, in de zeventiende eeuw werd Amsterdam een dergelijke knooppunt, en in de achttiende eeuw Londen.³⁶ Terwijl Amsterdam het commerciële centrum was, ontwikkelde zich volgens Woodruff Smith ook een "information exchange." Handelslieden handelden daar niet alleen in goederen, maar ook in informatie. Officiële en niet-officiële informatie kwam lokaal, vanuit de regio, uit de omringende landen en – via de Oost- en Westindische compagnieën – uit de gehele wereld samen in Amsterdam. Door andere landen werden zelfs speciale ambassadeurs gezonden om op de open Amsterdamse informatiemarkt via 'information brokers' data te verzamelen. Smith, die zijn onderzoek baseert op enkele casestudies uit de zeventiende en achttiende eeuw, geeft in zijn onderzoek verschillende informatiestromen uit het netwerk weer (zie figuur 1.1). De verschillende door hem gevonden documenten geeft hij daarin cumulatief als informatiestromen weer, maar ook "movement of businessmen" is bijvoorbeeld opgenomen als een dergelijke stroom. De in Amsterdam binnenvloeiende informatiestroom van de VOC speelt een belangrijke rol, maar is zeker niet de enige. Van de door de VOC aangeleverde informatie werd gebruik gemaakt door derden (door de compagnie gemaakte inschattingen van bijvoorbeeld de groei van de pepermarkt werden al snel 'common knowledge'), maar de compagnie maakte zelf ook dankbaar gebruik van deze markt. Zo peilde de compagnie met de daar verzamelde informatie de Europese afzetmarkt.

De compagnie werd een steeds meer gebureaucratiseerde handelsorganisatie, zo stelt Smith. Er ontstond arbeidsdeling, de organisatie werd steeds meer hiërarchisch ingedeeld, er waren carrièremogelijkheden, en zakelijke informatie werd systematisch georganiseerd en bewaard (Max Weber omschrijft dit als 'the files'). Steeds meer gingen de bewindslieden zich realiseren dat de informatie uit deze 'files' gebruikt konden worden voor lange-termijn voorspellingen. Dossiervorming werd daartoe steeds belangrijker en informatie meer gestandaardiseerd.³⁷

³⁵ Ward, *Networks of empire*, 10-11; 41-42.

³⁶ Burke, *A social history of knowledge*, 162-168. Soll, *The information master*, 18-25. De Vivo, *Information and communication in Venice*.

³⁷ Over de rol van de VOC in de informatiemarkt van Amsterdam en de toenemende bureaucratisering van deze organisatie, zie: W.D. Smith, 'The function of commercial centres in the modernization of European capitalism: Amsterdam as an information exchange in the seventeenth century', *The journal of economic history* 44, nr. 4 (1984) 985-1005, aldaar 997-1003. Over de door Max Weber gegeven karakteristieken van een bureaucratie, zie: M. Weber, 'Bureaucracy' (vertaling), in: H.H. Gerth en C. Wright Mills, *From Max Weber: essays in sociology* (nieuwe editie, 1991) 196-244, aldaar 196-198. Zie ook: Burke, *A social history of knowledge*, 118-120. Smith noemt de index op de resoluties van de Heeren XVII als een voorbeeld van standaardisatie. Hierover meer in hoofdstuk drie.

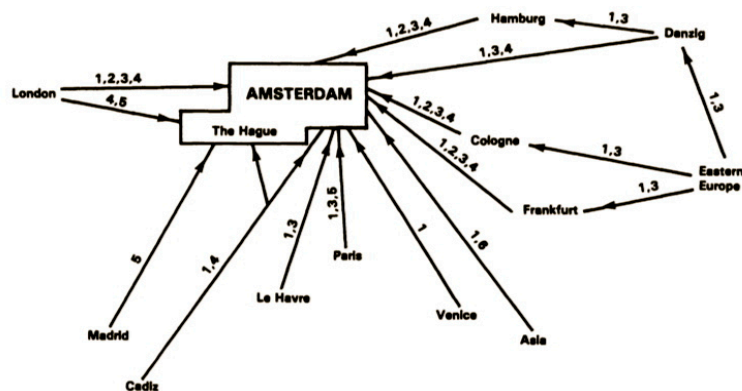

FIGURE 1
EXTERNAL INFORMATION ACQUISITION IN AMSTERDAM:
EXAMPLES OF CHANNELS

1. Private merchant correspondence
2. Institutional correspondence
3. Movement of businessmen
4. Consular reports
5. Diplomatic reports
6. Special channels

Figuur 1.1. De door Smith weergegeven binnenkomende stromen van het informatienetwerk van Amsterdam.³⁸

Het netwerk van de VOC is ook een van de onderwerpen van de in 2010 verschenen bundel *The Dutch trading companies as knowledge networks*. Het is onder andere onder redactie van Siegfried Huigen, auteur van *Knowledge and colonialism: eighteenth-century travellers in South Africa* (2009), uitgegeven naar aanleiding van een conferentie uit oktober 2008.³⁹ Ondanks dat in deze bundel van zeventien artikelen door diverse auteurs wordt gesteld dat kennis een “vital commodity” was binnen het handelsnetwerk van de VOC, wordt er door de auteurs weinig aandacht besteed aan de manier van kennisvergarig van de VOC.⁴⁰ De bundel richt zich dan ook vooral op het *gebruik* van het informatienetwerk van de VOC door wetenschappers uit de vroegmoderne tijd. Het laat vooral zien hoe de vergaarde kennis uit het netwerk van de VOC werd hergebruikt in andere (kennis)netwerken.⁴¹ Desondanks is het opvallend te noemen dat in geen van de artikelen in de bundel wordt gerefereerd aan de eerder genoemde publicaties over informatiesystemen uit de vroegmoderne tijd. Ook in het artikel van Paul Arblaster – met zijn onderzoek naar de interactie tussen het “European communication system” en “extra-European news” uit de zeventiende eeuw

³⁸ Smith, ‘Amsterdam as an information exchange’, 990.

³⁹ S. Huigen, *Knowledge and colonialism: eighteenth-century travellers in South Africa* (Leiden, Boston 2009). S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010).

⁴⁰ Zie bijvoorbeeld de artikelen van Hochstrasser, Leuker en Naarden. Hochstrassen stelt dat “knowledge itself was a vital commodity transferred along the sprawling networks of the Dutch trade routes,” Naarden stelt dat “information was as essential for commerce as it was for science. No data, no profit.” J.B. Hochstrasser, ‘The butterfly effect. Embodied cognition and perceptual knowledge in Maria Sibylla Merian’s *metamorphosis insectorum surinamensium!*’, 59-101, aldaar 60. M. Leuker, M., ‘Knowledge transfer and cultural appropriation: George Everhard Rumphius’s ‘D’Amboinsche rariteitkamer’ (1705)’, 145-168. B. Naarden, ‘Witsen’s studies of Inner Asia’, 211-239, aldaar 237. Allen in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010).

⁴¹ S. Huigen, ‘Introduction’, in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010) 1-14, aldaar 14. Elders stelt Huigen dat de VOC voor wetenschappers een “center of calculation” was. Huigen, *Knowledge and colonialism*, 221.

het meest verwant aan het onderzoek naar informatiestromen – wordt hiernaar niet verwezen. Zelfs het bovengenoemde artikel van Woodruff Smith wordt door hem niet aangehaald. Dit is opvallend, daar Amsterdam ook door hem een ‘key point’ in het communicatiesysteem wordt genoemd. Waar het Europees nieuws doorgaans via de diverse knooppunten uit het netwerk doorgang kon vinden (als één van de knooppunten door een oorlog of een ramp wegviel, werd het nieuws via andere punten verspreid), was men voor de vergaring van niet-Europees nieuws deels van Amsterdam afhankelijk.⁴²

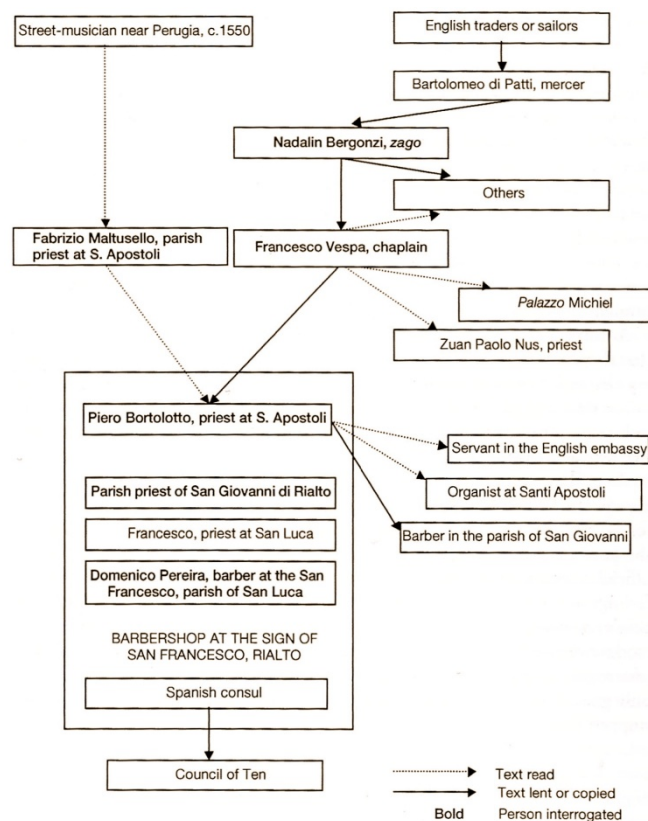
Ook mijn onderzoek concentreert zich op knooppunten in een netwerk. De nadruk ligt op de informatievergaring van de twee belangrijkste bestuursorganen van de VOC. In de Republiek werd het centraal bestuursorgaan gevormd door de *Heeren XVII*, welke afwisselend in Amsterdam en Middelburg bijeen kwam. In Azië nam de *Hoge Regering* een centrale plaats in, gezeteld in Batavia. Het zijn twee met elkaar verweven organen binnen eenzelfde organisatie, maar ze stonden ook los van elkaar. Dit werd veroorzaakt door de geografische afstand tussen beide, maar ook door de belangentegenstellingen die soms tussen beide bestonden.⁴³ Het zijn knooppunten binnen een veel groter netwerk. Zo zijn de punten onderdeel van een netwerk van verschillende handelskantoren (factorijen) in Azië en waren de Heeren XVII direct verbonden met de verschillende *kamers* van de compagnie in enkele steden van de Republiek. Daarnaast bestonden er binnen Amsterdam, Middelburg, Batavia of een buitenkantoor allerlei andere netwerken, welke bovendien binnen en buiten de organisatie van de VOC konden zijn. Zo was de Hoge Regering in Batavia verbonden met de *Raad van Justitie* binnen de stad, en was de VOC – zoals uit het onderzoek van Smith blijkt – ook onderdeel van de Amsterdamse informatiemarkt. Bovendien is dit een onderzoek naar het informatienetwerk van de VOC, terwijl er – zoals Ward aantoonde – allerlei andere soorten netwerken bestonden. Deze andere soorten, zoals persoonlijke, worden dus grotendeels buiten beschouwing gelaten. In navolging van de benadering van Ann Stoler, kan tenslotte gezegd worden dat de nadruk ligt op de *documentenstromen* binnen het informatienetwerk. De door de compagnie geproduceerde documenten staan centraal.

⁴² Volgens Alblaster zijn Rome en Sevilla vergelijkbare ‘key points.’ P. Arblaster, ‘Piracy and play: two catholic appropriations of Nieuw-Hof’s *Gezantschap*’, in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010) 129-143, aldaar 131-132.

⁴³ Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 66-68. Een voorbeeld hiervan is het meningsverschil en verschil van beleid over de suikerhandel in de Ommelanden in de directe jaren voor de Chinezenmoord van 1740, of het tegen de zin van de Heeren XVII aanhouden van het buitenkantoor in Perzië in de jaren na 1740. Zie: N. Vriend, *De Chinezenmoord in Batavia (1740): een genocide in de achttiende eeuw?* (2005), 29. Ongepubliceerde scriptie, Vrije Universiteit Amsterdam. E. Jacobs, *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Zutphen 2000), 125-127.

1.2 Archief is communicatie: 'the pulse of the archive'

Filippo de Vivo stelt in zijn *Information and communication in Venice: rethinking early modern politics* (2007) dat hij archiefmateriaal niet in beschrijvende zin bestudeert, maar als “means of communication.”⁴⁴ Wat nu in onze depots is opgeslagen als archiefmateriaal, is immers een restant van de communicatielijnen uit het verleden. De Vivo toont aan dat informatie niet statisch is, maar als het ware ‘stroomt.’ Dit doet hij door informatiestromen schematisch weer te geven, een voorbeeld hiervan is te vinden in figuur 1.2.

Figuur 1.2. Eén van de door De Vivo gebruikte stroomschema's. Het toont de verspreiding van het de *Pater noster degli Spagnoli*, een 'politiek gevaarlijk' gedicht in 1591. Een kapsalon neemt in de verspreiding een centrale plaats. De Vivo heeft de documentenstromen kunnen achterhalen uit verhoren van een inquisitie (the Council of Ten), destijds ingesteld om de bron van de verspreiding te achterhalen.⁴⁵

Onder andere wordt uit zijn overzichten duidelijk dat informatie niet alleen in geschreven vorm, maar ook mondeling werd verspreid. Daarmee sluit hij aan op het recente onderzoek van Robert Darnton naar de verspreiding van 'staatsgevaarlijke' informatie door de straten van Parijs via poëzie. Ook in de achttiende eeuw bestond volgens Darnton een breed communicatienetwerk. Niet alleen door middel van boeken, kranten en andere geschreven media, maar ook via geruchten, liederen en poëzie werd informatie verspreid. Bovendien kon dit via het hof worden gedaan, maar ook in

⁴⁴ De Vivo, *Information and communication in Venice*, 9.

⁴⁵ *Ibidem*, 145.

vroegen en straten, op markten, in leesclubjes of in de kapsalon.⁴⁶ Deze sporen van mondelinge communicatie zijn echter zelden terug te vinden in de archieven, welke immers grotendeels bestaan uit geschreven documenten.⁴⁷

Het genoemde onderzoek van Ann Stoler is in het verlengde van De Vivo te zien, hoewel Stoler meer gericht is op de verspreiding van documenten en op (overheids)organisaties.⁴⁸ Ook Stoler ziet archiefmateriaal als de nagebleven sporen van communicatie, in haar *Along the archival grain* (2009) vertaalt in de metafoor van een 'pulse.' Deze metafoor gebruikt zij om de verschillende snelheden in de productie van archief binnen een organisatie aan te geven. De organisatie wordt hierbij dus gezien als een lichaam, waarbinnen de bloedvaten de lijnen van communicatie zijn, en de snelheid van de (documenten)circulatie wordt bepaald door het hart (de polsslag). De communicatie van een organisatie kan een continue stroom van administratieve neerslag opleveren, maar deze verschilt qua snelheid en hoeveelheid. Bij een verhoogde polsslag rondom een onderwerp treedt een 'verdikking' van deze administratieve neerslag op, bijvoorbeeld bestaande in de productie van correspondentie, rapporten en besluiten.⁴⁹ Deze productie kan zich uiten in vele extra volgeschreven pagina's over een bepaald onderwerp, zodat de term verdikking als een puur fysieke toename van de papiermassa kan worden gezien.

De metafoor van een 'pulse' blijft echter een theoretisch concept. Zo worden, anders dan bij De Vivo en Darnton, de documentenstromen die achter deze verhoogde polsslag schuilen door Stoler niet zichtbaar gemaakt. In dit onderzoek wordt echter nagegaan of de verschillen in de polsslag ook in het overgebleven archiefmateriaal terug te vinden zijn. Doordat een verhoging van de polsslag als een fysieke verdikking van het overgebleven archiefmateriaal kan worden gezien, is dit wellicht mogelijk. Daarnaast wordt onderzocht of de documentenstromen in kaart gebracht kunnen worden. Om dit onderzoek uit te kunnen voeren wordt gebruik gemaakt van Stoler's opvattingen over 'archival events,' een ander door haar geïntroduceerd concept.

⁴⁶ R. Darnton, *Poetry and the police. Communication networks in eighteenth-century Paris* (Cambridge, Massachusetts 2010). Als verschillende mediasoorten onderscheidt Darnton, na roddel en geruchten, achtereenvolgens 'oral news,' 'manuscript news,' 'printed news' en boeken ('biography, contemporary history'). R. Darnton, 'An early information society: news and the media in eighteenth-century Paris', *The American Historical Review* 105, nr. 1 (2000) 1-35, aldaar 8. Ook Darnton geeft (mondelinge) informatiestromen weer in schema's. Zie bijvoorbeeld op pagina 24 (hergebruikt in *Poetry and the police*, pagina 16).

⁴⁷ In dit kader is de opmerking van Mignolo interessant. Hij stelt dat "in the West, particularly during and after the Renaissance, the purpose of writing was perceived as making the reader hear the spoken word behind it. According to this conception, the written word itself contained no information but merely transmitted information that was stored elsewhere." Mignolo, *The darker side of the Renaissance*, 172.

⁴⁸ Stoler, *Along the archival grain*, 20.

⁴⁹ Ibidem, 17-53.

1.3 Archival events

Stoler grijpt in haar gebruik van de term 'event' in eerste instantie terug op de publicaties van de Franse filosoof Michel Foucault. Hij stelt dat een event "emerges in its historical irruption," en elders dat "an event [...] is not a decision, a treaty, a reign, or a battle, but the reversal of a relationship of forces, the usurpation of power, the appropriation of a vocabulary turned against those who had once used it, a feeble domination that poisons itself as it grows lax, the entry of a masked 'other'."⁵⁰ Volgens Stoler gaat deze omschrijving echter te ver. Zij ziet een event namelijk in een bredere vorm, daar deze ook meer "muted in it's consequences" kan zijn.⁵¹

Een *archival* event is dan ook wat anders dan een 'event in history,' zo stelt zij. Historische gebeurtenissen zijn volgens de eerdere aangehaalde Walter Mignolo georganiseerde, geëvalueerde en overgebrachte 'set of events.'⁵² Het zijn de gebeurtenissen uit het verleden die in de geschiedenisboeken 'verteld' worden: de stichting van de stad Batavia in 1619 door Jan Pieterszoon Coen, de Duitse inval van Polen in 1939, of – afhankelijk van iemands perceptie – het doelpunt van Marco van Basten in de finale van het EK voetbal in 1988. Shamid Amin toont in zijn *Event, metaphor, memory: Chauri Chaura 1922-1992* (1995) aan dat een gebeurtenis niet alleen kan evolueren tot een historische gebeurtenis, maar zelfs tot een 'metafoor'. De gebeurtenissen bij de stad Chauri Chaura in 1922 zijn in India namelijk niet alleen bekend om hun historische betekenis, maar zijn een metafoor geworden voor de Indiase onafhankelijkheidsstrijd en het gebruikte geweld door de Britten.⁵³ Hoewel een archival event overeen kan komen met een historische gebeurtenis, hoeft dit niet altijd het geval te zijn. Het kan namelijk ook de administratieve weerslag zijn van een 'non-event,' zo stelt Stoler. Het zijn dan "records of things that never happened," alleen bestaande als een 'administratieve bezorgdheid' of beeld van *wat zou kunnen zijn*. Er kan over een onderwerp veel debat zijn, tot uiting komende als een verhoogde polsslag en een verdikking in de archieven, maar er kan in werkelijkheid weinig 'gebeuren'.⁵⁴

Mede door haar veelvuldige gebruik van metaforen ('the pulse of the archive,' 'developing historical negatives,' 'blueprints of distress,' 'watermarks of empire'), ontbreekt bij Stoler een

⁵⁰ M. Foucault, *The archaeology of knowledge and the discourse on language* (New York 1972), 28. M. Foucault, 'Nietzsche, genealogy, history', in: P. Rabinow (red.), *The Foucault reader* (New York 1984) 76-100, aldaar 88. Stoler, *Along the archival grain*, 7; 51.

⁵¹ In een reactie op Foucault, stelt Stoler dat zij archival events meer ziet als "moments that disrupt (if only provisionally) a field of force, that challenge (if only slightly) what can be said and done, that question (if only quietly) "epistemic warrant," that realign the certainties of the probable more than they mark wholesale reversals of direction." Stoler, *Along the archival grain*, 51.

⁵² Mignolo, *The darker side of the Renaissance*, 178.

⁵³ Amin, S., *Event, metaphor, memory: Chauri Chaura 1922-1992* (Berkeley, Los Angeles 1995), 3; 192.

⁵⁴ Stoler, *Along the archival grain*, 5; 21-22; 106-107; 129; 138-139.

eenduidige omschrijving van archival events.⁵⁵ Wel noemt zij hiervan een aantal facetten, hoewel soms indirect. In ieder geval speelt de verhoogde polsslag een rol, zoals hierboven beschreven. Bij een archival event zou de verhoogde polsslag waarneembaar moeten zijn en de daarbij behorende fysieke verdikking van administratieve neerslag. Aan de verhoogde polsslag kunnen vervolgens een aantal zaken ten grondslag liggen. Ten eerste noemt Stoler “intense debate and exchange of paper.” ‘Debatability’ kan zich uiten in een “rapid-fire exchange of letters, announcements, reports, and circulated petitions.”⁵⁶ Hieruit kan opgemaakt worden dat de hoeveelheid uitgewisselde documenten belangrijk is, en de snelheid van deze uitwisseling. Debat kan bovendien binnen en buiten een organisatie een rol spelen. Het kan blijken uit een verhoogde hoeveelheid correspondentie, maar ook uit de productie van rapporten en adviezen van (speciaal ingestelde) commissies. Daarnaast heeft Stoler het over “hierarchies of credibility” en (het nagaan van) “truth-claims.” Het gaat haar hierbij om de manier waarop bepaalde ‘kennis’ tot stand is gekomen, de “circuits of knowledge-production.”⁵⁷ Zo bestond in een organisatie als de VOC een institutionele hiërarchie. De hoofdparticipanten stonden boven de bewindhebbers van de kamers, de gouverneur-generaal in Batavia boven een gouverneur in een buitenkantoor, en de gouverneur boven zijn personeel. Tussen hen bestond volgens Stoler een ‘hiërarchie van geloofwaardigheid,’ waarbij deze in een reguliere situatie overeen zou moeten komen met de institutionele hiërarchie. De geloofwaardigheid van een bericht van de gouverneur-generaal zou bij de Heeren XVII dus hoger moeten worden ingeschat dan bijvoorbeeld een bericht van de *commissaris tot en over de zaken van den inlander* van de stad Batavia. Uit de langs de lijnen van deze hiërarchieën gewisselde documenten kan echter blijken dat informatie voordat het werd doorgezonden werd gefilterd, geschrapt of aangepast. Stoler noemt dit een “cribbing process.” Ook kunnen geruchten een rol spelen. Een in Colombo, mondeling verspreid gerucht kan – bijvoorbeeld in een paniecreactie of een “anxious rush to fulfill a superior’s demand for information” – worden opgenomen in de schriftelijke, officiële informatiestromen. De gouverneur van Ceylon zou het kunnen doorsturen naar Batavia, Batavia naar Amsterdam, en via Amsterdam zou het wellicht zelfs terug kunnen komen in Colombo. Op deze manier kan aan een gerucht (“which voice the possible”) een grote waarde worden meegegeven en kan – om in de terminologie van Stoler te blijven – de hiërarchie van geloofwaardigheid worden omgekeerd.⁵⁸

Naar aanleiding van deze facetten, zijn archival events naar mijn mening te definiëren als in de administratie van organisaties waarneembare relatieve ‘verdikkingen’ van documenten rondom bepaalde onderwerpen, veroorzaakt door het met verhoogde snelheid uitwisselen van documenten,

⁵⁵ Het gebruik van metaforen heeft voor- en nadelen. Het didactische voordeel gaat bij Stoler echter wat teniet doordat zij de door haar gebruikte metaforen weinig uitlegt. Zie: D. Draaisma, *De metaforenmachine. Een geschiedenis van het geheugen* (Groningen 2010), 29-31.

⁵⁶ Stoler, *Along the archival grain*, 39; 74; 114.

⁵⁷ Ibidem, 107.

⁵⁸ Ibidem, 23-24; 107; 182-187; 229-232.

zowel binnen de organisatie als in relatie tot de omgeving. Een archival event kan niet bestaan zonder interactie. Extern kan interactie duidelijk worden uit correspondentie, uit een verhoogde ‘exchange of paper.’ Deze interactie kan echter ook intern bestaan, binnen de eigen organisatie. Dit zijn bijvoorbeeld de hierboven genoemde rapporten en adviezen van speciaal ingestelde commissies (natuurlijk kan dit ook het gevolg zijn geweest van externe communicatie). Een fysieke verdikking van door de administratie aangemaakte documenten rondom een bepaald onderwerp, kan echter pas een archival event genoemd worden als er sprake is van een *relatieve* verdikking in de tijd. Een voorbeeld. Stel dat het gehele archief van een organisatie opgedeeld en geordend is naar de destijds door de administratie gebruikte onderwerpen.⁵⁹ Er zou bijvoorbeeld duidelijk kunnen worden dat er – vergeleken met andere onderwerpen – veel pagina’s zijn volgeschreven over het verkopen van opium. Dit hoeft echter nog geen archival event te zijn. Wellicht is opium in de loop der jaren immers altijd een onderwerp geweest waarover veel geschreven werd. Als de administratieve documenten binnen de gebruikte onderwerpen echter ook chronologisch zijn geordend, zou kunnen blijken dat er rond één bepaald jaar een enorme toename wordt geconstateerd, vergeleken met de jaren daarvoor en daarna. In dat jaar is kennelijk binnen de organisatie een verhoogde aandacht geweest rondom het onderwerp opium. Doordat in dat jaar veel administratieve neerslag is geproduceerd, heeft dit geresulteerd in een relatieve verdikking van het archiefmateriaal. Aan een dergelijke toename zou een archival event ten grondslag kunnen liggen.

In mijn onderzoek naar het informatiesysteem en –netwerk van de VOC speelt het concept van het archival event een belangrijke rol. Onder andere doordat een archival event een non-event kan zijn, geeft het ten eerste een goed beeld van de perceptie van de Heeren XVII en de Hoge Regering. Welke zaken werden door hen als belangrijk beschouwd, hoe vinden we deze zaken terug, en welke zaken komen uit hun administratiemiddelen als archival events naar voren? Ten tweede is het concept zeer geschikt om het informatienetwerk in kaart te brengen.⁶⁰ Mijn assumptie is namelijk dat bij een archival event de documentenstromen, de lijnen van communicatie, het beste zichtbaar worden. Er zou zelfs sprake kunnen zijn van een “information panic,” zoals Christopher Bayly dit omschrijft.⁶¹ In een periode van een (informatie)crisis zal de communicatie toenemen, zodat het netwerk mogelijk in grotere omvang zichtbaar wordt. Bovendien kunnen zelfs informatiestromen zichtbaar worden die in een ‘normale’ situatie niet aan het licht komen. Als een aantal van deze archival events kunnen worden ontdekt, kunnen deze dus als middel worden gebruikt om het informatienetwerk van de VOC bloot te leggen.

⁵⁹ Een fysieke opdeling van een archief naar onderwerpen is niet alleen ongewenst, maar ook onmogelijk. Zaken zijn immers zelden onder één onderwerp te rubriceren, dus er zou een oneindig aantal kopieën van documenten moeten worden gemaakt.

⁶⁰ Dit tweede argument slaat overigens ook terug op het eerste, want met het blootleggen van het informatienetwerk wordt ook (nog meer) duidelijk hoe bepaalde gebeurtenissen door de Heeren XVII en de Hoge Regering werden ervaren.

⁶¹ Bayly, *Empire and information*, 149; 171.

Stoler geeft echter nergens aan hoe archival events in de archieven zijn te ontdekken. Het is ook de vraag of hiervoor in de praktijk een mechanisme denkbaar is. In dit onderzoek probeer ik een aantal van deze archival events te ontdekken door gebruik te maken van de door de administraties gebruikte classificatiesystemen. Zoals hierboven vermeld, kwam het gebruik van deze systemen in de achttiende eeuw op. Ook Stoler wijst op het belang van deze systemen: “paper trails [...] called for a elaborate coding system by which they could be tracked [...], colonial office buildings were constructed to make sure they were properly catalogued and stored.”⁶² Door de administratie van de VOC werden indices gemaakt op de besluiten van de bestuursorganen, in ieder geval van de Heeren XVII en de Hoge Regering. Zoals de archieven van de meeste instituten uit de vroegmoderne tijd, zijn de archieven van de VOC geordend rondom deze besluiten. Dit wordt het resolutiestelsel genoemd (resoluties zijn besluiten).⁶³ Alle overige stukken, waaronder de ingekomen en uitgaande brieven, zijn in een dergelijk systeem aan de (datum van de) besluiten gekoppeld. De besluiten kunnen dus als de ‘ruggengraat’ van het hele archief worden gezien. De door de administratie aangeleverde classificatiesystemen bieden hiermee een manier om het onderzoek naar archival events uit te voeren, daar zij in feite het hele archief ontsluiten. Doordat de indices een representatie vormen van het gehele archief, zou een versnelde productie van administratieve documenten hierin ook tot uiting moeten komen.

Het door de administratie van de compagnie gebruikte classificatiesysteem, de indices, bestaat uit trefwoorden op onderwerpen. Onder ieder gebruikt trefwoord wordt chronologisch vermeld welke besluiten er op dat gebied zijn gevallen. Door het aantal verwijzingen onder de trefwoorden binnen een gekozen tijdsperiode te turven, moet het zodoende mogelijk zijn om relatieve verdikkingen in het gebruik van een trefwoord in de tijd te achterhalen. Als een dergelijke verdikking wordt aangetroffen, wil dat dus zeggen dat er binnen een bepaald tijdsbestek op een bepaald terrein meer besluiten zijn genomen. Hierbij moet echter worden aangetekend dat niet achter ieder besluit eenzelfde hoeveelheid correspondentie schuilt. Een besluit hoeft dan ook nog geen event te zijn, zoals Foucault al stelde. Wel gaat aan een besluit een overweging vooraf, een besluit bevindt zich wat dat betreft een niveau hoger dan correspondentie. Als besluiten rondom een bepaald onderwerp sneller op elkaar volgen, zijn de achterliggende ‘overwegingen’ dus ook sneller op elkaar gevolgd.

Zoals dit uit de komende twee hoofdstukken duidelijk wordt, zijn met deze methode een aantal mogelijke archival events gevonden in de archieven van de Hoge Regering en de Heeren XVII.

⁶² Stoler, A.L. ‘Colonial archives and the arts of governance: on the content in the form’, in: C. Hamilton, V. Harris, J. Taylor et al. (red.), *Refiguring the archive* (Dordrecht, Boston, Londen 2002) 83-101, aldaar 90.

⁶³ Het archief is goed vergelijkbaar met het archief van de Staten-Generaal, waarover Theo Thomassen zijn proefschrift schreef. Thomassen, *Instrumenten van de macht*. Over het resolutiestelsel en de indices, zie met name pagina’s 283-284; 380-383.

Om het informatienetwerk van de compagnie in kaart te brengen, zijn twee van deze nader onderzocht. Daarmee kon ook worden nagegaan of achter de gevonden verdikkingen werkelijk archival events schuilgaan. In deze analyse is vooral nagegaan welke actoren een rol spelen, welke weg de onderliggende documenten afleggen, en of er “intense debate and exchange of paper” zichtbaar wordt. Minder nadruk ligt op de overige door Stoler genoemde facetten (‘hiërarchieën van geloofwaardigheid,’ ‘truth-claims,’ het ‘cribbing process’ en de geruchtenstromen), hoewel deze – waar gesignaleerd – wel worden aangewezen. Het eerste onderzochte mogelijke archival event betreft de zogenaamde Chinezenmoord van 1740. Het is een ‘historische gebeurtenis’ uit de door mij onderzochte periode 1737-1750, waarvan vooraf is verwacht dat het een archival event moest opleveren. Naar schatting tienduizend Chinezen werden bij deze gebeurtenis uit 1740 binnen de stad Batavia vermoord en er brak een regeringscrisis uit. Het is hiermee een interessante casus om de documentenstromen rondom dit ‘event’ te onderzoeken. Zoals Robert Darnton stelt, “communication systems have always shaped events.”⁶⁴ Komen de historische gebeurtenissen echter ook overeen met de archival events uit de administratie van (koloniale) staten of organisaties? Mede met deze reden, is de keuze voor het tweede mogelijke archival event gevallen op een gebeurtenis waarover in de historiografie niets of weinig bekend is.

⁶⁴ Darnton, ‘An early information society’, 1. Zie ook de zienswijze van Jacques Derrida. Hij stelt (in de woorden van Verne Harris), dat “the archiving trace, the archive, is not simply a recording, a reflection, an image of the event. It shapes the event.” J. Derrida, ‘Archive Fever. A seminar by Jacques Derrida, University of the Witwatersrand, August 1998’ (Verne Harris, transcriptie), in: C. Hamilton, V. Harris, J. Taylor et al. (red.), *Refiguring the archive* (Dordrecht, Boston, Londen 2002) 38-80, aldaar 65. J. Derrida, *Archive Fever. A Freudian impression* (Chicago 1995), 16-17.

2. De Generale Secretarjye te Batavia: het archief van de Hoge Regering

2.1 Organisatie

Anders dan de organisatie in de Republiek,⁶⁵ kende de VOC in Azië een gecentraliseerde organisatie. Batavia was hierbinnen de centrale plek, het 'rendez-vous'. Het gezag over Indië was sinds 1609 opgedragen aan de gouverneur-generaal, waaronder formeel zes raadsleden behoorden te vallen. Deze raadsleden vormden samen de zogenaamde Raad van Indië, of, samen met de gouverneur-generaal, de Hoge Regering. Eén van deze raadsleden was de directeur-generaal, de tweede in rang. Hij hield het oppertoezicht over alle handel in Azië. Ook de overige vijf leden hadden een specifieke taak. Bijvoorbeeld het toezicht op militaire zaken, de scheepsvaart, de controle op de boekhouding (visitateur-generaal), of het presidentschap van de Raad van Justitie. De vergaderingen van de Hoge Regering werden voorgezeten door de gouverneur-generaal, maar besluiten konden alleen worden genomen met toestemming van de gehele Raad. Naast de ordinarij leden van de Raad, waren er extra-ordinarij leden. Als de Hoge Regering door ziekte of afwezigheid van de ordinarij leden niet op haar volledige sterkte was, dan ging het stemrecht aan hen over.⁶⁶ De aan Batavia ondergeschikte buitenkantoren van de VOC hadden een vergelijkbare structuur. Ook daar werden besluiten genomen door een raad. Aan het hoofd daarvan stond een gouverneur (als er territoriaal gezag door de VOC werd uitgeoefend), een directeur (als er geen territoriaal gezag werd uitgeoefend) of een commandeur, resident of opperhoofd (in minder belangrijke gebieden). De tweede in rang in de buitenkantoren was de 'secunde,' de toezichthouder op de handel in het gehele gebied. Hij werd ook wel hoofdadministrateur genoemd.⁶⁷

Zoals in het eerste hoofdstuk beschreven, was Batavia niet alleen het knooppunt van de VOC in Azië voor mensen en goederen, maar ook voor de informatie. Administratief was Batavia het centrum binnen het intra-Aziatische netwerk van de compagnie. Dit wil bijvoorbeeld zeggen dat de boekhouding van de kantoren in Azië hier werd gecontroleerd en dat de personeelsadministratie van de werknemers in Azië in Batavia werd gedaan. Ook de correspondentie tussen de buitenkantoren en de Heeren XVII, het centrale bestuursorgaan van de VOC in de Republiek, liep in principe volledig via Batavia. De buitenkantoren werden geacht om hun gehele administratie in kopie naar Batavia te zenden, bestaande uit de financiële administratie, de dagregisters, de genomen besluiten, en de correspondentie. In Batavia werd dit verwerkt, overgeschreven en doorgezonden naar de

⁶⁵ Zie hoofdstuk drie.

⁶⁶ Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 66-71. Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 56.

⁶⁷ Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 66-71. F. Lequin, *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18de eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (tweede herziene druk, Alphen aan den Rijn 2005), 154-159.

Republiek.⁶⁸ In kaart 2.1 is dit informatienetwerk schematisch weergegeven voor de jaren 1737-1750. Het is een reconstructie van de documentenstromen tussen de Hoge Regering en de Heeren XVII, tussen de Hoge Regering en de diverse buitenkantoren in Afrika en Azië, en tussen de Heeren XVII en deze buitenkantoren.⁶⁹ De documentenstromen konden worden herleid uit de in het archief van de Heeren XVII en kamer Amsterdam aanwezige serie 'overgekomen brieven en papieren'.⁷⁰ In deze serie wordt onderscheid gemaakt tussen het 'Batavia's ingekomen brievenboek' en de kantoren die ook direct communiceerden met de Heeren XVII. In het brievenboek is de in Batavia binnengekomen correspondentie van de buitenkantoren terug te vinden, per gebiedsdeel geordend. Op kaart 2.1 zijn de uit het Batavia's brievenboek herleidbare documentstromen in zwart aangegeven, waarbij de lijn tussen de Republiek en Batavia als 'slagader' van het gehele netwerk kan worden gezien. De Heeren XVII waren in hun informatievoorziening vanuit Azië grotendeels afhankelijk van deze documentenstroom. De stroom had echter een aanzienlijke tijdsspanne. De retourvloot vanuit Batavia naar de Republiek was namelijk in de achttiende eeuw gemiddeld 237 dagen (bijna acht maanden) onderweg.⁷¹ Deze vloot voer via Kaap de Goede Hoop, waar de VOC een factorij had. Ook dit kantoor was ondergeschikt aan Batavia, zodat het geacht werd om de administratie in kopie naar Batavia te zenden. De correspondentie van de Kaap is dan ook terug te vinden in het Batavia's ingekomen brievenboek. Daarnaast kende de Kaap echter een directe communicatie met de Heeren XVII, op kaart 2.1 in donkerblauw aangegeven. Dit gold ook voor Perzië, de kantoren in India (Surat, Malabar, Ceylon, Coromandel en Bengalen) en Kanton. Enkelen van deze kantoren hadden een directe scheepsverbinding met de Republiek. Om economische redenen voeren in de periode 1737-1750 vanuit Ceylon, Bengalen en Kanton direct schepen naar de Republiek. Dit was voor de Heeren XVII een extra manier om aan informatie te komen. De positie van Batavia als administratief centrum werd door deze directe documentenstromen met de Republiek echter niet aangetast. Normaal gesproken communiceerden de Heeren XVII namelijk met de Hoge Regering in Batavia, ook als het inhoudelijk ging over een instructie voor een buitenkantoor.⁷² Het komt veel minder vaak voor dat de Heeren XVII direct aan de diverse kantoren brieven stuurden. Kanton ontving in deze periode zelfs geen enkele directe correspondentie vanuit de Republiek, waardoor de documentenstroom vanaf Kanton naar de Republiek eenrichtingsverkeer betreft.⁷³

⁶⁸ De correspondentie ten attentie van de Heeren XVII werd afwisselend gericht aan de kamer Zeeland en Amsterdam. Dit was omdat het secretariaat van de Heeren XVII tussen deze kamers wisselde. Meer hierover in hoofdstuk drie.

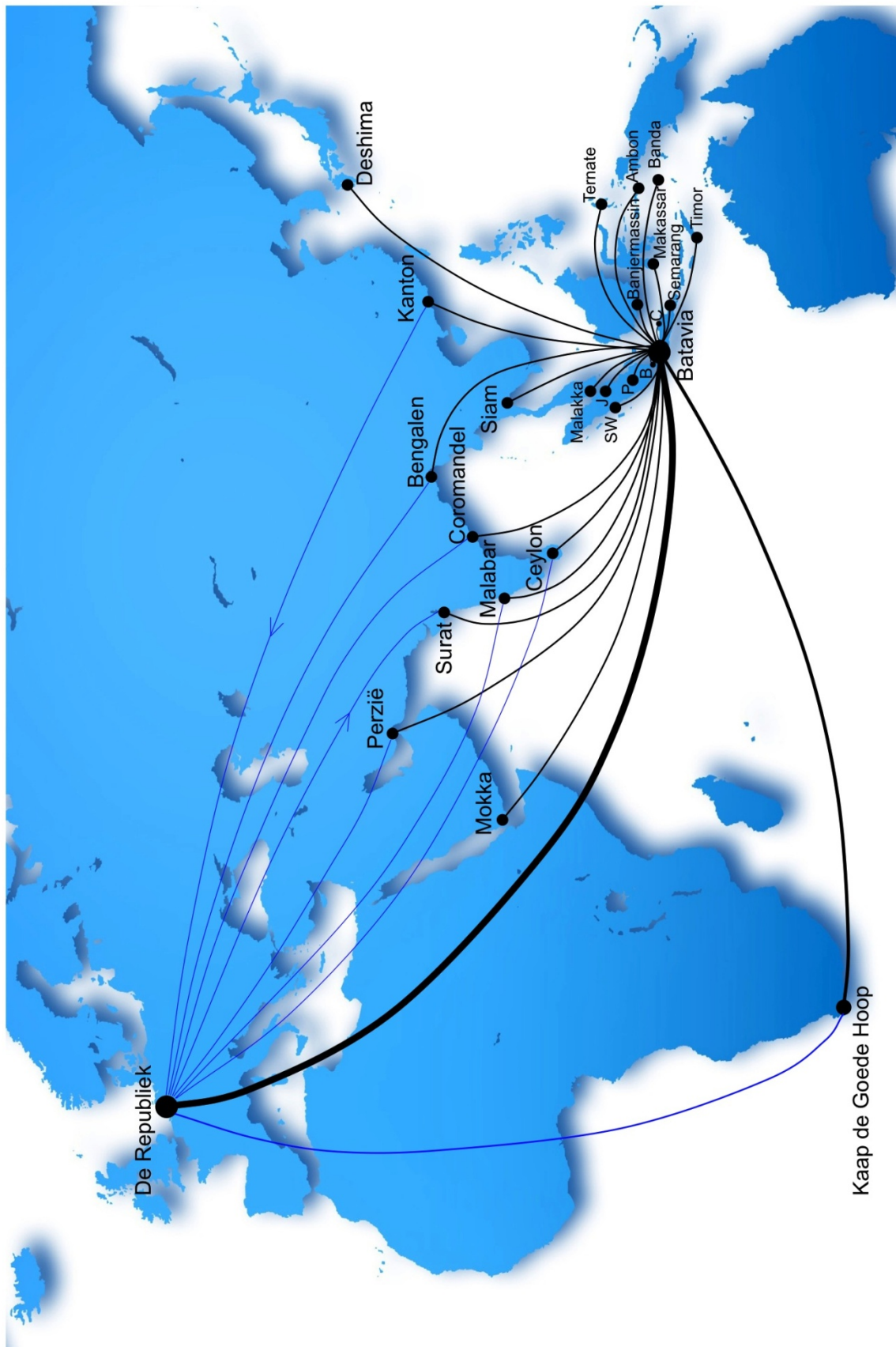
⁶⁹ De verbindingen tussen de buitenkantoren onderling zijn ten behoeve van het overzicht dus weggelaten.

⁷⁰ Nationaal Archief, Den Haag [hierna: NL-HaNA], het archief van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811), toegangsnummer 1.04.02, inventarisnummers 1053-4454. Zie ook de inleiding op de inventaris van het archief. M.A.P. Meilink-Roelofs, R. Raben en H. Spijkerman (red.), *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie (1602-1795)* (Den Haag 1992).

⁷¹ De duur van de tocht van de Republiek naar Batavia was gemiddeld 245 dagen. J.R. Bruin, F.S. Gaastra, I. Schöffer, A.C.J. Vermeulen, *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries. Volume 1: introductory volume* (Den Haag 1987), 74; 89.

⁷² Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 56-57.

⁷³ Zie hoofdstuk drie, paragraaf drie.

Kaart 2.1. Documentenstromen uit het informatienetwerk van de VOC in de periode 1737-1750. Als er geen pijlen worden weergegeven, gaan de documentenstromen twee kanten op. B = Bantam, C = Cheribon, J = Jambi, P = Palembang, SW = Sumatra's Westkust (Padang en Sillida).

Ook de landweg over de Levant werd soms gebruikt om correspondentie tussen de Republiek en Azië te verzenden. Vooral het kantoor in Perzië en soms de kantoren in India maakten hiervan gebruik.⁷⁴ Het was een snelle, maar ook onzekere manier van communiceren. Rovers waren aanwezig, de snelheid van de koeriers liet soms te wensen over, en de Franse en Engelse concurrenten gebruikte dezelfde routes. In de zeventiende eeuw was het tijdens oorlogen in Europa voor de Heeren XVII gebruikelijk om vier bundels richting Perzië te sturen: twee via Marseille, één via Livorno en één via Venetië.⁷⁵ In de zeventiende eeuw duurde de bezorging tussen de vijf en zes maanden, al zijn er ook voorbeelden bekend van drie en vier maanden. In 1781 werd na het uitbreken van de Vierde Engelse Oorlog nog met spoed, onder andere via deze landroute bericht gestuurd naar Azië. Na vier maanden kwam dit bericht al aan in Batavia.⁷⁶ Het belang van deze postroute kan dus niet worden onderschat.

In de buitenkantoren werd een grote hoeveelheid aan documenten geproduceerd.⁷⁷ Frank Lequin citeert in zijn publicatie over het personeel van de VOC in Azië enkele personen die eind achttiende eeuw voor de compagnie werkzaam waren. Allen klaagden zij over de enorme hoeveelheid schrijfwerk. Jacob Haafner, voor de compagnie werkzaam geweest aan de Coromandelkust en schrijver van een in 1806 uitgegeven reisverhaal, stelde dat hij moest “copiëren en niets anders dan copiëren, facturen en memoriën schrijven en bijna altijd hetzelfde.” Hij kon er alleen nog maar om walgen, net als Isaac Titsingh (onder andere werkzaam geweest in Bengalen), die “walgde [...] van het sien van een pen.” Dirk van Hogendorp, onder andere gezaghebber van Java's Noordoostkust (1794-1798), schreef dat nieuwkomers in de Oost meteen “aan de pen werden gezet” en zich ongelukkig schreven.⁷⁸

In Batavia moest de grote hoeveelheid in de buitenkantoren geproduceerde documenten worden verwerkt. Het werk was tot in de top van het bureaucratisch apparaat verdeeld. In de Raad

⁷⁴ Meer hierover is hoofdstuk vijf.

⁷⁵ Moree, *'Met vriend die God geleide'*, 45-49; 55-57. Volgens Lequin was de route via Venetië in de zeventiende eeuw: Amsterdam – Den Haag – Roermond – Keulen – Spiers – Basel – Geneve – Venetië – schip naar Aleppo – Bassoura – Surat – Malabarkust – Bengalen – schip naar Batavia (ook wel Deshima). Zie Lequin, *Het personeel*, 181 [noot 56].

⁷⁶ Moree, *'Met vriend die God geleide'*, 45-49; 55-57. Vanwege deze oorlog besloot de Hoge Regering echter vervolgens om de landweg alleen nog maar “bij uiterste noodzakelijkheid” te gebruiken. Resolutie Hoge Regering, 17 april 1783. Verwijzing uit het digitale bestand 'realia' (11 maart 2011) uit de collectie digitale bestanden van The Corts Foundation (TCF, <http://www.cortsstichtingen.nl>). Het bestand 'realia' betreft een gedigitaliseerd en bewerkt exemplaar van de *Realia. Register op de generale resolutiën van het kasteel Batavia 1632-1805* zoals deze tussen 1882 en 1886 in drie delen zijn uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap. De stichting houdt zich onder andere bezig met de digitalisering van de resoluties van de Hoge Regering. De bestanden zijn mij beschikbaar gesteld door de heer H.E. Niemeijer, manager project Nederlandse archieven uit de zeventiende en achttiende eeuw bij het Arsip Nasional Republik Indonesia.

⁷⁷ Uit een aantal resoluties uit de jaren zeventig van de achttiende eeuw blijkt bijvoorbeeld dat er in Bengalen acht boekhouders, vijftien assistenten, drie “aanleerders van de Persiaansche taal” en één aankweekeling werkzaam waren. Coromandel werd door de Hoge Regering een getal van drieëndertig pennisten toegestaan, Malacca achttien en Ternate dertig. In Ceylon waren in 1772 maar liefst 282 pennisten werkzaam, bestaande uit 39 boekhouders, 200 assistenten en 43 aankweekelingen. Resoluties Hoge Regering, 12 mei 1772, 2 november 1773, 20 juni 1776, 4 april 1776 en 25 april 1777. Hier gebaseerd op verwijzingen uit het digitale bestand 'realia' (11 maart 2011) uit de collectie digitale bestanden van The Corts Foundation.

⁷⁸ Lequin, *Het personeel*, 154.

van Indië was ieder raadslid verantwoordelijk voor de correspondentiestromen met enkele buitenkantoren. Naast dat de Hoge Regering de gehele correspondentie in kopie toezond aan de Heeren XVII, werd door hen ook een 'generale missive' opgesteld. Hierin werd de staat van de handel van de VOC in geheel Azië opgenomen, als een soort korte samenvatting. In overeenstemming met de verdeling van de buitenkantoren, nam ieder raadslid een deel van deze missive voor zijn rekening. De missive werd na goedkeuring door de gehele Raad ondertekend en naar de Republiek gezonden.⁷⁹ Om het schrijfwerk te kunnen verrichten was een groot ambtenarenapparaat aanwezig, georganiseerd in de 'Generale Secretarye'. Op basis van de landmonsterrollen, onderdeel van de personeelsadministratie, is door Lequin het aantal personeelsleden op de generale secretarie berekend. Gemiddeld waren daar in de achttiende eeuw vijftiennegentig dienaren werkzaam, exclusief dagloners. Rond 1700 waren dit nog ongeveer dertig personen, maar na 1734 in de regel meer dan honderd. In 1740 werd een piek bereikt van maar liefst 167 man.⁸⁰ Nog altijd was dit een fractie van het totaal aantal voor de VOC werkzame mensen. In de achttiende eeuw bedroeg het landpersoneel in Azië volgens Lequin gemiddeld 18.476 man (bestaande uit 17.292 Europeanen en 1672 inheemsen), in Batavia was dit 4588 man.⁸¹ In Batavia was dus ongeveer twee procent van deze mensen werkzaam op de generale secretarie. In 1740 was dit bijna drie procent.

De door Lequin berekende omvang van de generale secretarie komt redelijk overeen met een verslag van Petrus van der Parra uit 1745. De latere gouverneur-generaal was toen als tweede secretaris werkzaam en stelde in die functie een "memorie der verbeteringe op de generale secretarye" op. Dit document werd naar zijn zeggen "volgens jaarlijxse gewoonte" opgesteld.⁸² In de memorie stelt Van der Parra voor om de hoeveelheid 'pennisten,' ook wel 'scribenten' genoemd, terug te brengen naar een totaal van zesendertig man. "Een considerabel verschil [...] in het getal, dewelke men in de laatste thien exepto de twee jongste jaren van 75 tot wel 111 koppen aldaer gehad heeft," aldus Van der Parra. Wel verzocht hij om nog acht extra klerken aan te mogen nemen. Door ziekte was namelijk een achtste deel van het personeel in dat jaar afwezig geweest, waardoor een achterstand van zes maanden was opgelopen in de verwerking van de 'slapers' (in Batavia te verblijven kopieën van naar de Republiek gezonden documenten). Beide voorstellen werden

⁷⁹ Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 56.

⁸⁰ Lequin stelt dat de generale secretarie, het algemeen soldijkantoor, het soldij visite-kantoor en de monsterrolschrijvers gezamenlijk een bezetting hadden van gemiddeld 137 personen in de periode 1700-1791. Hij schat dat door de monsterrolschrijvers gemiddeld ongeveer tien pagina's per dag werden volgeschreven. Lequin, *Het personeel*, 75-77.

⁸¹ Het land- en zeepersoneel bestond samen uit gemiddeld 21.674 personen. Of het aantal opgegeven inheemse dienaren correct is, wordt door Lequin zeer betwijfeld. Inheemse dienaren werden waarschijnlijk ook gebruikt voor administratieve werkzaamheden. *Ibidem*, 75; 82; 89; 238-240.

⁸² De memorie is geheel opgenomen in de resolutie van de Hoge Regering van 30 maart 1745. Arsip Nasional Republik Indonesia, Jakarta [hierna: ID-JaAN], het archief van de gouverneur-generaal en raden van Indië (Hoge Regering) van de Verenigde Oostindische Compagnie en taakopvolgers, 1612-1812, inventarisnummer 1001. De originele memorie is als bijlage bij de resolutie te vinden. *Ibidem*, inv. 1310. Voor het jaar 1746 wordt in ieder geval eenzelfde memorie aangetroffen, geheel opgenomen in de resolutie van 12 augustus 1746. NL-HaNA, VOC, Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, inv. 776.

aangenomen. De zesendertig man bestonden uit vijftien ordinaire klerken, vijftien extraordinaire klerken en zes 'jonge assistenten'.⁸³ De extraordinaire klerken werden ingezet bij drukke tijden, bijvoorbeeld als de met de retourvloot meegezonden documenten voor de Republiek gereed gemaakt moesten worden. Waarschijnlijk werken de klerken zes dagen per week, 's ochtends van half acht tot half twaalf en 's middags van twee tot vijf uur.⁸⁴ Aan de 'gemeens tafel' in het stadhuis konden deze pennisten van (onder andere) de generale secretarie gezamenlijk lunchen. In een ordonnantie uit 1746 werd echter vastgesteld dat er niet mocht worden geklaagd over het daarbij voorgeschotelde voedsel, er met mes en vork moest worden gegeten, er wegens brandgevaar niet mocht worden gerookt, en tijdens het gebed stilte werd verwacht. Bovendien was er een vaste tafelschikking. Boeten werden uitgedeeld als er tijdens het eten wanordelijk gedrag werd vertoond.⁸⁵

Naast deze functies noemt Van der Parra nog enkele andere. Daaronder bevindt zich de eerste secretaris, die aan het hoofd stond van de generale secretarie. De secretaris was aanwezig bij de vergaderingen van de Hoge Regering en schreef de resoluties, de besluiten van de gouverneur-generaal en Raad. In 1730 werd besloten een tweede secretaris aan te stellen omdat er een "ongemeen aanwasch en swaarwigtigheid van het schrijfwerk" werd geconstateerd. De tweede secretaris hield voortaan de 'notulen en besognes van de Indische comptoiren' bij, de beraadslagingen van de Hoge Regering over de buitenkantoren. Omdat men "meermalen had ondervonden hoe qualijk men in het formeeren van resolutien, en het bestier van het werk der generale secretarische kan terecht geraeken" moest de nieuw aan te stellen secretaris echter zeer bekwaam zijn. Zijn werk werd namelijk als een "onvermijdblijk hulpmiddel" voor de Hoge Regering beschouwd.⁸⁶

De secretarissen werden geassisteerd door de eerste *gesworen* klerk. Van der Parra noemt vier gesworen klerken, die in rang boven de ordinaris klerken stonden. De eerste gesworen klerk had volgens een resolutie uit 1720 de taak om "niet alleen [te] besorgen en gereed doen wesen het dagelijcx werck in het afsenden der brieven en bijlagen voor alle comptoiren en depeches nae buijten, in India, en na het Vaderland, benevens de slapers van brieff en andere boeken voor de [...] secretarische, als het doen registreren der dagelijks aankomende brieven en papieren, buiten een

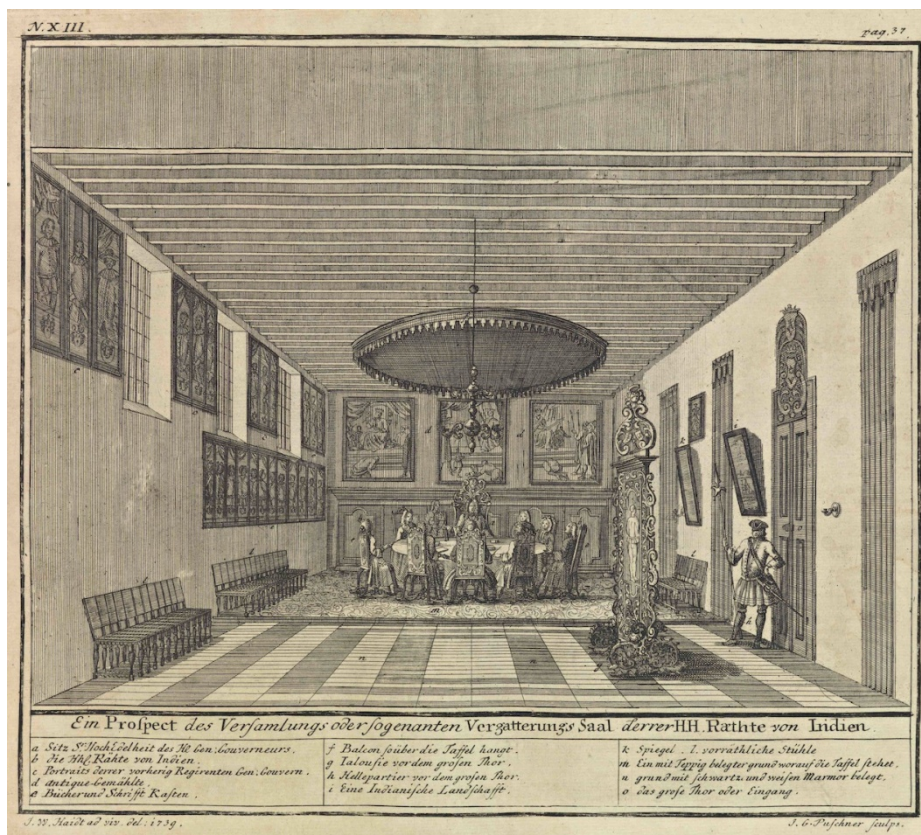
⁸³ Uit de realia op de resoluties van de Hoge Regering is op te maken dat het aantal ordinaire en extraordinaire klerken in de achttiende eeuw toeneemt. In 1720 stijgt het aantal van twaalf naar vierentwintig klerken, waarna het in 1729 daalt naar achttien. In 1732 wordt het aantal wederom vastgesteld op vierentwintig man. Van der Parra noemt in zijn memorie een daling van het aantal *ordinaire* klerken van achtentwintig naar vijftien. In 1755 wordt wederom een aantal van vierentwintig klerken vastgesteld, exclusief tien jong assistenten. In 1768 stijgt het aantal *ordinaire* klerken van vijftien naar twintig. Hendrik Niemeijer noemt ten slotte een getal van zeventig 'klerken' voor het jaar 1799. Zie: Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 116. Verwijzingen uit het digitale bestand 'realia' (11 maart 2011, uit de collectie digitale bestanden van The Corts Foundation) naar resoluties van 6 augustus 1720, 18 april 1732, 29 april 1755 en 8 juni 1768.

⁸⁴ Lequin noemt deze werktijden voor de scheepssoldijboekhouders. Lequin, *Het personeel*, 77.

⁸⁵ Resolutie Hoge Regering, 15 november 1746. NL-HaNA, VOC, Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, inv. 776.

⁸⁶ Resolutie Hoge Regering, 3 februari 1730. Ibidem, inv. 746.

ordentelijk bestier en regimen over de scribenten &.a., maar ook daar en boven nog [het] effen houden [van] het Batavia's Dagregister." Om zijn taken te verlichten werd in dat jaar besloten om apart een 'dagregisterhouder' aan te stellen, een functie die ook door Van der Parra wordt genoemd. Al in de zeventiende eeuw had de Hoge Regering van de Heeren XVII opdracht gekregen om een registratie bij te houden van het dagelijks gebeuren in Batavia. Ook de buitenkantoren hielden dit bij, zodat de heren in het vaderland van "alles" op de hoogte gehouden konden worden.⁸⁷ In 1720 was het bijhouden van het Batavia's dagregister echter "een goed eynde agteruijt geraekt." Om verdere achterstand te voorkomen en om een goede verantwoording te kunnen afleggen, zo vond de Hoge Regering, werd de nieuwe functie ingesteld.⁸⁸

Afbeelding 2.1. De vergaderingszaal van de Raad van Indië. Tekening van J.W. Heijdt uit 1739.⁸⁹

Van der Parra noemt ook een "opsiender der boeken en papieren." Het zal hier gaan om één van de twee in 1735 benoemde archivariissen, ingesteld omdat er destijds al enige jaren "defecten en gebrekelijkheden" waren ontdekt. Het toezicht op alle papieren buiten die van het lopende jaar

⁸⁷ Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 246.

⁸⁸ Resolutie Hoge Regering, 6 augustus 1720. NL-HaNA, VOC, Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, inv. 736. Uit de resolutie blijkt ook dat de 'verbalen op de generale brieven' van de Heeren XVII slechts waren bijgewerkt tot 1700. Eén of twee klerken blijken bovendien permanent nodig om de inkomende papieren te registreren. Er wordt besloten het aantal ordinaire en extraordinaire klerken te verdubbelen.

⁸⁹ J.W. Heijdt, *Allerneuester geographische- und topographischer schau-platz, von Africa und Ost-Indien* (Wilhermsdorf 1744). Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, inventarisnummer 2102 A 7, pagina 37.

berustte vanaf dat jaar bij de twee archivariissen. Zo zou “op een seekerder wijze kunnen geweeten werden waar voortaan de papieren komen te blijven en te vinden zijn.” Het afhaken van stukken moest vanaf die datum worden geregistreerd en er zou een lijst worden bijgehouden van ontbrekende stukken.⁹⁰

De laatste functies die Van der Parra noemt in zijn memorie zijn een notulist (waarschijnlijk verantwoordelijk voor het maken van de zogenaamde korte notulen),⁹¹ een marginalist (het maken van korte samenvattingen in de kantlijn van een tekst, bijvoorbeeld bij de resoluties), en negen collationisten. Deze laatste hielden zich in drie groepen bezig met het collationeren (verzamelen) van alle papieren die naar de Republiek moesten worden verzonden.

2.2 Registratie: brievenboeken, dagregisters, resoluties en realia

Het registratiesysteem van de Hoge Regering en de generale secretarie is nog goed zichtbaar in de inventaris op het archief van de Hoge Regering. Dat wil niet zeggen dat het archiefmateriaal in het verleden goed bewaard is gebleven. Veel materiaal is verloren gegaan door ongedierte, de opslag in het tropische klimaat en moedwillige vernietiging. De belangrijkste inventarisatie van het archief vond in 1882 plaats door de latere ‘landsarchivaris’ Van der Chijs. Dit resulteerde in een ordening op onderwerpen, gebruikelijk in die tijd.⁹² Hij creëerde rubrieken als ‘Chinezen’, ‘marine’ of ‘reizen’, en hij plaatste archiefstukken geografisch bij elkaar. Alle stukken afkomstig van Bantam zijn door hem bijvoorbeeld onder de rubriek Bantam ondergebracht. Zijn toen gemaakte ordening is nog voor een groot deel de basis van het archief, ook na de her-inventarisatie van het archief in 2002. Zo is in het archief een rubriek ‘bijzondere onderwerpen’ aanwezig en zijn veel door de Hoge Regering aangemaakte documenten nog terug te vinden in de bij het Arsip Nasional Republik Indonesia aanwezige collecties ‘gewestelijke stukken’ en ‘buitenland.’

Zoals in het eerste hoofdstuk reeds vermeld, is het archief van de Hoge Regering geordend volgens het resolutiestelsel. De besluiten van de Hoge Regering stonden centraal, en de overige stukken werden hieraan idealiter als bijlage gekoppeld. De stukken zijn in een dergelijk stelsel dus vindbaar door te zoeken op de datum van de resolutie. In het archief van de Hoge Regering is dit echter niet zover doorgevoerd. De ingekomen stukken die hebben geleid tot resoluties zijn weliswaar in een serie ‘bijlagen bij de generale resoluties’ geborgen, waarbij ook fysiek op de stukken wordt

⁹⁰ Resolutie Hoge Regering, 11 januari 1735. NL-HaNA, VOC, Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, inv. 755.

⁹¹ De notulist noemt hij in zijn memorie van 1746. In 1763 wordt in de realia een ‘kortnotulist’ genoemd. Zie bijvoorbeeld de resolutie van de Hoge Regering van 12 september 1763. Ibidem, inv. 793.

⁹² J.A. van der Chijs, *Inventaris van 's lands archief te Batavia, 1602-1816* (Batavia 1882). Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 160-168. Voor Van der Chijs was de vraag wie de archiefvormer was minder van belang. Over het verschil tussen het ordenen van archieven voor en na de befaamde door Muller, Feith and Fruin in 1898 uitgegeven *Handleiding*, zie: P.J. Horsman, F.C.J. Ketelaar, T.H.P.M. Thomassen, *Tekst en context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898* (Hilversum 1998), ix-xcvii.

verwezen naar de resolutiedatum, maar er zijn aparte series bijgehouden voor de ingekomen en uitgaande brieven van en naar de Republiek, de buitenkantoren en de inlandse vorsten. Hoewel op deze stukken wel resoluties werden genomen, zijn deze archivistisch gezien niet als bijlagen bij de resoluties behandeld. Het 'afgaand Indiaas briefboek' is bijvoorbeeld chronologisch op datum van verzending ingedeeld, waarbij in de inhoudsopgave van ieder deel de voorkomende buitenkantoren worden genoemd.⁹³

Van het besluitvormingstraject zijn diverse series in het archief terug te vinden. Van de vergaderingen van de Hoge Regering werden eerst notulen gemaakt, waarvan een serie minuut-generale en net-generale notulen bewaard is gebleven. De notulen zijn als een voorstadium van de resoluties te beschouwen. Sommige van de daarin behandelde kwesties ontwikkelden zich daadwerkelijk tot besluiten, andere bleven in het stadium van notulen steken. Van de genomen resoluties is eveneens een serie minuut-generale en net-generale resoluties bewaard. De serie 'bijlagen' is aanwezig, maar grotendeels alleen voor de achttiende eeuw bewaard gebleven. In 1743 werd besloten de beraadslagingen van de Hoge Regering over alle buitenkantoren, van Perzië tot Japan en van Bengalen tot Timor, voortaan apart te bergen. Dit worden de 'besognes' genoemd (vóór 1743 komt de term ook al voor in de resolutieboeken). Alleen enkele zaken (bijvoorbeeld de benoeming van een hoge functionaris) werden vanaf 1743 nog opgenomen in de resolutieboeken, de overige zaken werden als besognes weggeschreven.⁹⁴ Waarom dit in dit jaar is besloten, is nog onbekend. Een mogelijke verklaring is het verkrijgen van meer overzicht in de groeiende papiermassa. Het besluit heeft er in ieder geval toe geleid dat er in het archief vanaf 1743 een aparte serie minuut-generale en net-generale besognes aanwezig is. Tenslotte zijn er geheime of 'secrete' besluiten terug te vinden, wederom in de vorm van notulen (minuut), resoluties (minuut en net) en besognes (minuut en net).⁹⁵

Naast de resoluties was voor de administratie het dagregister van groot belang. Hierin werd – zoals in de bovenstaande paragraaf al is genoemd – bijgehouden wat er dagelijks gebeurde in Batavia, maar werd ook de in- en uitgaande post aangetekend. Het is dan ook te zien als een centrale postregistratie. In het geheel chronologische register komen noteringen voor als "s morgens omtrent 9 uren per inlands vaarttuig ontvangen een briefje van de gesaghebber van Bantam." In veel gevallen werden de brieven zelfs in extractvorm in de dagregisters overgeschreven. Opvallend is

⁹³ Op de binnengekomen 'patriasche missiven' zijn aparte indices gemaakt, die echter slechts zeer beperkt bewaard zijn gebleven. De indices zijn niet of zeer fragmentarisch aanwezig in de door mij onderzochte jaren (1737-1750). Zie: ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 3486-3490. Het 'Batavia's ingekomen brievenboek' is niet als serie in het archief terug te vinden. De binnengekomen stukken moeten gezocht worden in de collecties 'gewestelijke stukken' en 'Buitenland.' Veel materiaal is echter al in de achttiende en negentiende eeuw vernietigd. Zie: Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 160-168.

⁹⁴ Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 213-214.

⁹⁵ Vaak zijn er van de notulen, resoluties en besognes ook series extracten bewaard gebleven. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 17-2100.

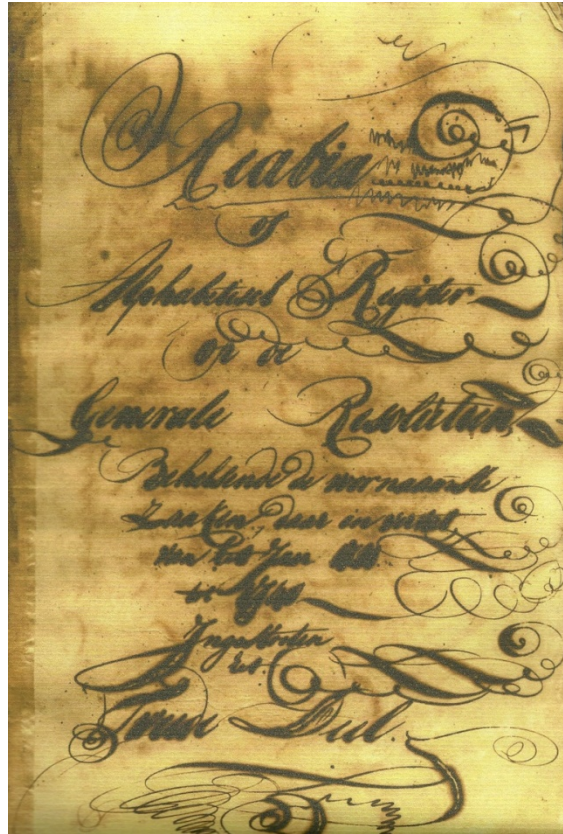
echter dat de dagregisters in de achttiende eeuw aanzienlijk in omvang afnemen, vergeleken met de zeventiende eeuw, terwijl de resolutieboeken sterk in omvang toenemen. Zo gaan in de dagregisters eind achttiende eeuw vele dagen voorbij waarin 'niets bijzonders voorviel.' Een mogelijke verklaring hiervoor is een meer strikte naleving van het bovengenoemde resolutiestelsel.

Om overzicht te behouden op de groeiende hoeveelheid resoluties, werd het in de achttiende eeuw noodzakelijk om hierop goede toegangen te creëren. Zoals in hoofdstuk één vermeld, werden door de generale secretarie indices gemaakt op de generale resoluties en besognes. Deze noemden zij 'realia.' De resoluties werden hierin geordend via een alfabetisch trefwoordensysteem, voor een periode van een aantal jaar. Het waren overigens niet de enige toegangen op het besluitvormingsproces van de Hoge Regering. Zo werden op de generale en secrete notulen zogenaamde korte notulen gemaakt. Deze werden op onderwerp geordend, maar hebben slechts betrekking op één jaar. In de jaarlijkse inhoudsopgave worden de onderwerpen bovendien niet-alfabetisch weergegeven. De benamingen van de onderwerpen zijn in de loop van de jaren wel redelijk constant gebleven. Een aparte lijst werd gemaakt voor de besognes.⁹⁶ De 'marginalia' vormden een andere toegang. Deze korte samenvattingen van de resolutieteksten werden eerst in de kantlijn van de tekst geschreven. Daarna werden deze door de 'marginalist' overgeschreven om voorin de resolutieboeken ingebonden te worden als chronologische inhoudsopgaven. Deze toegangen voldeden waarschijnlijk in de loop van de achttiende eeuw niet meer. Wanneer exact het besluit is genomen om realia te gaan maken, is niet bekend. Gezien de periodisering van de bewaard gebleven realia is het echter niet onaannemelijk dat dit begin achttiende eeuw geweest is. Zo zijn er delen over de jaren 1632-1700, 1701-1720 en 1721-1740, waarbij de laatste als "tweede deel" wordt aangemerkt. Dit doet vermoeden dat het deel over 1701-1720 als eerste is aangemaakt en het deel over de zeventiende eeuw pas achteraf gemaakt is. De inhoud van en het taalgebruik in de verwijzingen uit de zeventiende eeuw versterken deze veronderstelling. Zo wordt in een verwijzing onder het trefwoord 'Batavia' naar een resolutie van 4 maart 1621 door de maker van de realia gesteld dat iets "gelijk bij Valentyn gezien kan werden." François Valentijn publiceerde zijn *Oud en Nieuw Oost-Indiën* pas in 1724.⁹⁷ Pas in het jaar 1761

⁹⁶ Repertoria ('Korte Notulen') op de onderwerpen uit de generale notulen en -gedeeltelijk- de secrete notulen. Ibidem, inv. 2101-2168. Ten onrechte wordt in de inleiding op het archief van de VOC in Den Haag verondersteld dat "de series 'korte notulen' niets anders [zijn] dan de chronologische inhoudsopgaven die bij de resoluties in de VOC-archieven ingebonden zijn." Het gaat hier om de op marginalia gebaseerde inhoudsopgaven. Meilink-Roelofs, Raben en Spijkerman, *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie*, 73.

⁹⁷ F. Valentyn, *Oud en nieuw Oost-Indiën, vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandeling van Nederlands mogentheyd in die gewesten, benevens eene wydlustige beschryvinge der Moluccos, Amboina, Banda, Timor, en Solor, Java en alle de eylanden onder dezelve landbestieringen behoorende : het Nederlands comptoir op Suratte, en de levens der groote Mogols; als ook een keurlyke verhandeling van 't wezentlykste, dat men behoort te weten van Choromandel, Pegu, Arracan, Bengale, Mocha, Persien, Malacca, Sumatra, Ceylon, Malabar, Celebes of Macassar, China, Japan, Tayouan of Formosa, Tonkin, Cambodia, Siam, Borneo, Bali, Kaap der Goede Hoop en van Mauritius* (Dordrecht, Amsterdam 1724-1726). Digitaal bestand 'realia' (11 maart 2011) uit de collectie digitale bestanden van The Corts Foundation. In hoofdstuk

wordt voor de eerste keer officieel een 'realist' aangesteld, een persoon die zich alleen maar bezig hield met het maken van de realia.⁹⁸ Naast het maken van de realia op onderwerpen werden ook realia gemaakt op de namen van compagniedienaren uit de generale resoluties en besognes (deze worden 'personalia' genoemd). Daarnaast zijn realia gemaakt op de secrete resoluties.

Afbeelding 2.2. Voorblad van de realia over de jaren 1721-1740.⁹⁹

Als de hoeveelheid verwijzingen uit de realia worden vergeleken met het aantal aanwezige verwijzingen in de door de marginalist opgestelde chronologische inhoudsopgaven, komt iets opvallends aan het licht. Uit tabel 2.1 blijkt namelijk dat de dekkingsgraad van de realia op de generale resoluties in de jaren 1737-1742 slechts 6,54 à 8,18% was. In de jaren 1743-1750 ligt dit tussen 15,02 en 18,12%, met uitschieters naar 29,21% en 26,61% in de jaren 1745 en 1746. De toename vanaf 1743 wordt veroorzaakt door een aanzienlijke afname in het aantal marginalia in de resolutieboeken. Mogelijk heeft dit te maken met de gewijzigde administratie in die jaren. Vanaf

drie komen de realia op de resoluties van de Heeren XVII aan bod. Ook deze zijn waarschijnlijk pas in de achttiende eeuw gemaakt. Thomassen stelt echter dat de griffier van de Staten-Generaal al rond 1600 besloot om de marginalia systematisch te rangschikken in een index. Thomassen, *Instrumenten van de macht*, 365.

⁹⁸ Uit de tekst van de resolutie van 24 juli 1761 blijkt dat de realia al wel eerder werden gemaakt. In 1763 wordt echter uit bezuinigingsoverwegingen besloten om de werkzaamheden van François de Valbert, de in 1761 aangestelde realist, voortaan uit te laten voeren door de korte notulist. Resoluties Hoge Regering, 24 juli 1761 en 12 september 1763. NL-HaNA, VOC, Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, inv. 791 en 793.

⁹⁹ Realia op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes), 1721-1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2188.

1743 werden immers ook de besognes apart geborgen. De toename in de jaren 1745-1746 wordt veroorzaakt door een toename in het totaal aantal verwijzingen in de realia.

Jaar	1737	1738	1739	1741	1742	1743	1744	1745	1746	1747	1748	1749	1750
Aantal realia	232	215	150	207	276	321	228	331	334	230	169	218	249
Aantal marginalia	3373	2627	2295	2786	4175	2127	1258	1133	1255	1473	1125	1436	1422
Dekkingsgraad	6,88	8,18	6,54	7,43	6,61	15,09	18,12	29,21	26,61	15,61	15,02	15,18	17,51

Tabel 2.1. Dekkingsgraad van de realia in de jaren 1737-1739 en 1741-1750. Van het jaar 1740 zijn geen betrouwbare gegevens te geven.¹⁰⁰

Uit deze gebrekkige dekkingsgraad blijkt dat de realist een selectie maakte uit de beschikbare resoluties. Voor dit onderzoek – en voor ieder onderzoek in deze archieven via de realia – is dit niet zonder belang. Het betekent namelijk dat niet alle besluiten van de Hoge Regering worden gerepresenteerd in de realia, en dus ook niet het daarachter liggende materiaal. Het is dus de vraag welke verwijzingen door de realist zijn geselecteerd, en welke niet.

Er is in het archief van de Hoge Regering één ‘jaarrealia’ bewaard gebleven (zie afbeelding 2.3).¹⁰¹ Hieruit kan de werkwijze van de realist worden opgemaakt. Allereerst stelde hij een chronologische lijst samen met de meest relevante besluiten uit een jaar. Waarschijnlijk deed hij dit direct na afloop van een kalenderjaar. Hierbij maakte hij vermoedelijk een selectie uit de door de marginalist opgestelde chronologische inhoudsopgaven bij de resolutieboeken. Daar de teksten van de realia en marginalia niet overeenkomen, kunnen we echter aannemen dat de realist de resolutieteksten ook zelf doornam. De door hem gemaakte realia zijn dus zijn interpretaties van de teksten uit de resoluties. De chronologische opgesomde verwijzingen naar resoluties heeft de realist vervolgens voorzien van één of meerdere trefwoorden. In afbeelding 2.3 is dit aan de linkerkant van de eerste bladzijde zichtbaar. De toe te kennen trefwoorden koos hij uit een standaardlijst, vermoedelijk gebaseerd op eerder gebruik (wellicht de trefwoorden van het jaar daarvoor). De jaarrealia werden waarschijnlijk gedurende enkele jaren door de administratie als werkexemplaren in het Stadhuis gebruikt,¹⁰² voordat deze werden verwerkt in de realia over een groter aantal jaren. De kruisjes die de realist in de jaarrealia naast de trefwoorden zette als het woord was opgenomen in de meerjaarlijkse realia, zijn nog zichtbaar.

¹⁰⁰ Deze tabel heeft alleen betrekking op de resoluties, niet op de – ook in de realia voorkomende – verwijzingen naar besognes (zie paragraaf 2.3). De rij ‘aantal realia’ is gebaseerd op het turven van alle verwijzingen uit de realia over de jaren 1737-1750 naar de generale resoluties. De rij ‘aantal marginalia’ is gebaseerd op de chronologische inhoudsopgaven bij de resolutieboeken. Het gaat hier om een schatting, gedaan door steeds de verwijzingen uit de eerste vijf pagina’s van een kwartaal te turven en deze te vermenigvuldigen met het geschatte totaal aantal pagina’s. De waarden in de rij ‘dekkingsgraad’ zijn weergegeven in procenten. Daar de verwijzingen naar resoluties in de realia dubbel kunnen zijn (voorkomende onder meerdere trefwoorden), ligt de werkelijke dekkingsgraad nog lager.

¹⁰¹ Repertoria ('Realia') op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes), 1782. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2214. Volgens de inventaris van het archief van de Hoge Regering moet onder inventarisnummer 4580 nog een fragment aanwezig zijn van een niet-alfabetische (jaar)realia uit 1756. Het nummer ontbreekt echter in het archief.

¹⁰² Dit kan in de vorm zijn van de gevonden jaarrealia uit 1782, maar het zou ook kunnen dat er nog jaarrealia werden gemaakt met de gebruikte trefwoorden in alfabetische volgorde. De gevonden jaarrealia is in ieder geval ingebonden geweest, getuige enkele sporen van een rode leren band op de achterkant van de realia. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2214.

Afbeelding 2.3. Kaft en eerste bladzijde van de 'jaarrealia' uit het jaar 1782. Op de eerste bladzijde in het midden de tekst van de verwijzing, rechts de datum van het besluit en links de toe te kennen trefwoorden.¹⁰³

In de inventaris op het archief van de Hoge Regering komen voor dezelfde perioden meerdere realia voor. Zo hebben van de onder inventarisnummers 2185-2201 gevonden (fragmenten van) realia er zeven betrekking op de periode 1721-1740, drie op de periode 1721-1748, één op de periode 1741-1748, twee op de periode 1741-1758, twee op de periode 1741-1760 en één op de periode 1749-1758. Hieruit blijkt dat de generale secretarie meerdere exemplaren gelijktijdig gebruikte. Om dit mogelijk te maken werden exemplaren gekopieerd en bijgeschreven. Dit gebeurde niet altijd even secuur, zodat er in de verschillende bewaard gebleven realia fouten en kleine verschrijvingen zijn geslopen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de realia onder inventarisnummer 2189, waarin te zien is dat deze is “nagesien door J.H. Dörrien.”¹⁰⁴ Hij moest een “aanhangel van de overgeslagen posten” toevoegen om de realia compleet te maken. Onjuiste verwijzingen naar resolutiedata zijn dan ook helaas geen uitzondering. Opvallend is echter dat één realia uit de periode 1741-1748 aanzienlijk afwijkt van de overige realia uit die periode. In de realia zijn namelijk trefwoorden verwerkt die in de andere realia niet voorkomen (zoals ‘Chinese Opstand,’ ‘dienstweygering,’ ‘Mooren’ of ‘Valckenier’)

¹⁰³ Repertoria ('Realia') op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes), 1782. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2214.

¹⁰⁴ Repertoria ('Realia') op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes), 1721-1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2189. Jan Hendrik Dörrien was vanaf 1774 achtereenvolgens extraordair, ordinaire en gesworene klerk van de generale secretarie geweest voordat hij in 1785 werd bevorderd tot marginalist. Resolutie Hoge Regering, 2 augustus 1785. NL-HaNA, VOC, Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, inv. 815.

en er is een aanzienlijk verschil in de hoeveelheid verwijzingen onder bepaalde trefwoorden. Het lijkt er dus op dat de realist hier een totaal andere keuze heeft gemaakt uit de beschikbare resoluties.¹⁰⁵

De realia uit de periode 1632-1805 zijn in de jaren 1882-1886 verzameld door het Bataviaasch Genootschap en in drie delen in gedrukte vorm uitgegeven. Volgens de inleiding op deze *Realia* betreft het “ene compilatie van eenige registers op de resolutiën.”¹⁰⁶ Dit wil dus zeggen dat in deze gedrukte versie de verschillende realia cumulatief zijn behandeld. Helaas is niet bekend welke (mogelijk zelfs inmiddels verloren gegaan zijnde) exemplaren door de makers zijn gebruikt. Uit deze gedrukte versie kan echter worden opgemaakt dat de realisten in de achttiende eeuw gemiddeld 120 trefwoorden per jaar gebruikten. In totaal werd daaronder gemiddeld 377 keer per jaar verwezen naar een resolutie. In het totaal aantal verwijzingen zijn echter grote fluctuaties aanwezig. Zo komt in de jaren 1741-1747 het totaal ruim boven de vierhonderd uit (waarvan vier jaar boven de zeshonderd verwijzingen),¹⁰⁷ en kent het jaar 1759 een piek van maar liefst 1578 verwijzingen onder 285 gebruikte trefwoorden.¹⁰⁸

2.3 ‘Voornaamste zaken’: een analyse van de onderwerpen uit de realia

Om te kunnen onderzoeken of er een polsslag aanwezig is in de administratie van de Hoge Regering in de periode 1737-1750, is gebruik gemaakt van drie realia. Twee daarvan hebben betrekking op de generale resoluties en besognes, één op de secrete.¹⁰⁹ De delen op de generale resoluties en

¹⁰⁵ De afwijkende realia is te vinden onder inventarisnummer 2195. Deze conclusie is gebaseerd op een vergelijking van een aantal realia op basis van de *hoeveelheid* verwijzingen per kwartaal onder een zevental trefwoorden. Van enkele van de realia zijn echter slechts fragmenten bewaard gebleven. Naast enkele verschrijvingen in de data van de verwijzingen kan gezegd worden dat de realia onder inventarisnummers 2187, 2188 en 2190 met elkaar overeen komen (periode tot en met 1740). Dit geldt ook voor de realia op de secrete resoluties onder inventarisnummers 2246 en 2247. Voor de periode vanaf 1741 kan gezegd worden dat de realia onder nummers 2197, 2198 en 2199 overeen komen. Voor de periode 1749-1750 komen de inventarisnummers 2200 en 2201 overeen. De realia op de generale resoluties en besognes die bewaard zijn gebleven in het archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam komen redelijk overeen, maar wijken bijvoorbeeld onder het trefwoord ‘Chineesen’ voor de jaren 1745-1746 aanzienlijk af van de realia uit het archief van de Hoge Regering. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2169-2223. NL-HaNA, VOC, inv. 836.

¹⁰⁶ J.A. van der Chijs (red.), *Realia. Register op de generale resolutiën van het kasteel Batavia, 1632-1805* (Leiden, Batavia 1882-1886). Drie delen.

¹⁰⁷ Deze aantallen komen niet overeen met de door mij gevonden verwijzingen naar de generale resoluties en besognes uit deze periode. Voor de jaren tussen 1741-1747 heb ik achtereenvolgens 207, 276, 404, 416, 469, 501 en 296 verwijzingen gevonden, terwijl uit de gedrukte *Realia* voor deze jaren achtereenvolgens waarden gemeten worden van 415, 440, 604, 639, 599, 748 en 677 verwijzingen. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt doordat in de gedrukte *Realia* ook de afwijkende realia onder inventarisnummer 2195 is meegenomen.

¹⁰⁸ Dit kon worden nagegaan door gebruik te maken door het digitale bestand ‘Realia aantal onderwerpen en items per jaar’ (21 maart 2011) uit de collectie digitale bestanden van The Corts Foundation. Het bestand is gebaseerd op de gegevens uit het digitale bestand ‘realia’ (11 maart 2011). De bestanden zijn aan mij beschikbaar gesteld door de heer H.E. Niemeijer.

¹⁰⁹ In de bovenstaande paragraaf is de veelheid aan realiaboeken en hun inhoudelijke diversiteit aan bod gekomen. Het administratieve proces is door deze veelheid en diversiteit lastig te doorgronden. In de keuze van de te gebruiken realia voor dit onderzoek is gekeken naar de volledigheid van exemplaren (trefwoorden ‘van A tot Z’) en is geprobeerd exemplaren te gebruiken die het dichtst bij het moeder- of bronexemplaar lijken te komen. Voor het onderzoek is uiteindelijk gebruikt van de inventarisnummers 2188, 2197 en 2246 (ID-JaAN, Hoge Regering). Van de personalia en korte notulen zijn in deze analyse geen gebruik gemaakt.

besognes lopen chronologisch in elkaar over, zodat met deze twee delen de gehele periode 1737-1750 is onderzocht. De realia op de secrete resoluties zijn slechts vanaf 1740 aanwezig, zodat alleen de periode 1740-1750 is onderzocht. De realia vormen gezamenlijk de nadere toegangen op de generale resoluties, de besognes (vanaf 1743) en de secrete resoluties van de Hoge Regering.

In de realia op de generale resoluties en besognes worden 919 verschillende trefwoorden gebruikt.¹¹⁰ De secrete resoluties zijn ontsloten met 102 trefwoorden, waaronder zich 25 trefwoorden bevinden die niet zijn gebruikt voor de generale resoluties en besognes. In totaal zijn dus maar liefst 944 verschillende trefwoorden gebruikt. Niet van ieder trefwoord is echter in dezelfde mate gebruikt gemaakt. Bijna de helft van de trefwoorden wordt zelfs helemaal niet gebruikt, dat wil zeggen dat er onder de trefwoorden niet wordt verwezen naar resoluties of besognes. Van de realia op de generale resoluties en besognes zijn dit er 419 (46%), van de secrete resoluties 52 (51%). Bij een deel van de trefwoorden wordt wel verwezen naar andere trefwoorden (voor "Godsdienst" zie "kerkelijke zaken"), maar voor het grootste deel wordt er geen verdere inhoud aan gegeven. Ook dit doet vermoeden dat de realia werden opgemaakt aan de hand van trefwoorden uit standaardlijsten, gebaseerd op gebruik in eerdere perioden.

Het aantal verwijzingen onder de trefwoorden zegt iets over de mate van belangrijkheid van een bepaald onderwerp voor de Hoge Regering. 'De voornaamste zaken,' zoals de generale secretarje dit zelf omschreef. Onder de trefwoorden over de periode 1737-1750 zijn in totaal 4835 verwijzingen aangetroffen naar generale resoluties (3375 stuks), besognes (968), of secrete resoluties (492).¹¹¹ Een groot deel van de trefwoorden heeft slechts één (180 van de 944 in totaal gebruikte trefwoorden) of twee verwijzingen (in 72 gevallen). Er zijn 182 trefwoorden vijf of meer keer gebruikt, 102 woorden tien of meer keer, en 55 woorden twintig of meer keer. In tabel 2.2 wordt een overzicht gegeven van de twintig trefwoorden met de meeste verwijzingen naar de generale resoluties en besognes. Opvallend is dat maar liefst vijftien trefwoorden uit deze top twintig geografisch van aard zijn. Een groot deel van de door de Hoge Regering genomen resoluties heeft dus betrekking op de buitenkantoren. De rol van Batavia als 'rendez-vous' van de VOC in Azië komt hier duidelijk naar voren. Vooral de grote aantallen verwijzingen onder Ceylon en Java springen in het oog.

¹¹⁰ Hierbij moet worden aangetekend dat de realia boeken betrekking hebben op de periode 1721-1758, dus breder dan de hier onderzochte periode.

¹¹¹ Gemiddeld zijn dit 241 verwijzingen per jaar naar de generale resoluties (1737-1750), 121 naar besognes (1743-1750), en 45 naar secrete resoluties (1740-1750). Bij elkaar opgeteld zijn dit gemiddeld 407 verwijzingen per jaar. De in totaal 4835 gevonden verwijzingen komen overigens niet overeen met evenveel besluiten, daar verwijzingen naar besluiten in de realia ook dubbel voor kunnen komen (voorkomende onder meerdere trefwoorden).

Generale resoluties en besognes 1737-1750			Besognes 1743-1750			Generale resoluties 1743-1750		
1	Ceylon	252	1	Ceylon	132	132	Java	94
2	Java	172	2	Bengalen	64	64	Scheepen	43
3	Cormandel	115	3	Malabaar	60	60	Chineesen	42
4	Malabaar	115	4	Cormandel	59	59	Hoge Regeering	37
5	Bengalen	113	5	Malacca	52	52	Batavia	36
6	China of Canton	89	6	Banda	48	48	Kerkelijke saken	36
7	Hoge Regeering	88	7	China	46	46	Militie	36
8	Macassar	79	8	Macassar	42	42	Buiten Comptoiren	32
9	Malacca	76	9	Java	40	40	Bank en Bank van Leening	31
10	Persien	70	10	Amboina	38	38	Luthersche Kerk & Lutherschen	31
11	Banda	69	11	Ternaten	36	36	Commissarissen van Zee en Commercis Zaken	30
12	Chineesen	69	12	Sumatras West Cust	31	31	Tollen en Licenten	30
13	Buiten Comptoiren	62	13	Souratte	28	28	Ceremonieel	27
14	Amboina	61	14	Persien	23	23	Engelsen	26
15	Kerkelijke saken	61	15	Palembang	15	15	Landereyen	25
16	Bantam	57	16	Middel van bestaan	14	14	Raad van Justitie dezès Casteels	25
17	Ternaten	55	17	Gamron	12	12	Bataviase Ommelanden	24
18	Scheepen	54	18	Japan	12	12	Eeden	23
19	Souratte	54	19	Timor	12	12	Boedel of nalatenschappen	21
20	Raad van Justitie dezès Casteels	53	20	Zeguls	11	11	Ceylon	21

Tabel 2.2. Twintig trefwoorden met de meeste verwijzingen, op volgorde van hoeveelheid. Tabel 2.3. Twintig trefwoorden met de meeste verwijzingen uit respectievelijk de besognes en generale resoluties over de periode 1743-1750.

Secrete resoluties 1740-1750			Totaal 1740-1750		
1	Hoge Regeering	85	1	Ceylon	211
2	Java's Oostkust	65	2	Hoge Regeering	164
3	Bantam	57	3	Java	147
4	Vreemde Natien	27	4	Bengalen	104
5	Oorlogszaaken	26	5	Cormandel	103
6	Verboden vaart en handel	20	6	Malabaar	94
7	Manillas	17	7	Bantam	90
8	Zaaken naar Nederland te schrijven	14	8	Malacca	74
9	In- en Verkoop	13	9	China of Canton	68
10	Raad van Justitie	13	10	Chineesen	67
11	Dienaaren	11	11	Java's Oostkust	65
12	Vrije vaart en handel	11	12	Banda	62
13	Banjermassing	10	13	Macassar	56
14	Arresten en Arrestanten	9	14	Amboina	54
15	Bengale	9	15	Souratte	54
16	Ceylon	9	16	Buiten Comptoiren	53
17	Justitieele saken	9	17	Raad van Justitie dezès Casteels	53
18	Koopmanschappen	9	18	Ternaten	53
19	Munterijen en Muntspecien	9	19	Persien	52
20	Souratte	8	20	Scheepen	48

Tabel 2.4. Twintig trefwoorden met de meeste verwijzingen uit de secrete resoluties 1740-1750. Tabel 2.5. Twintig trefwoorden met cumulatief de meeste verwijzingen over de periode 1740-1750.

Zoals reeds vermeld, werden vanaf 1743 de besognes gescheiden van de generale resoluties. In de realia over deze periode is deze tweedeling ook zichtbaar. Vanaf 1743 wordt er namelijk verwezen naar een 'R' of een 'B', gevolgd door de datum van het besluit. Voor de periode 1743-1750 kan daarom in de realia tussen beide onderscheid worden gemaakt. Van de 3057 verwijzingen in de realia over deze periode, wordt 2089 keer verwezen naar de resolutieboeken en 968 keer naar de

besognes. Ruim twee keer zoveel wordt er dus verwezen naar resoluties. Uit tabel 2.3 blijkt het onderscheid tussen beide in de meest voorkomende trefwoorden. De onder de generale resoluties genoemde trefwoorden zijn meer gevarieerd, waaronder enkele institutioneel van aard zijn (Hoge Regering, Bank van Leening, Raad van Justitie, etc.), enkele geografisch (Java, Ceylon, Bataviase Ommelanden), enkele religieus (lutherse kerk, kerkelijke zaken), en enkele op het eerste gezicht betrekking hebbende op een bevolkingsgroep (Chineesen, Engelsen). De onder de besognes genoemde trefwoorden zijn – zoals verwacht – grotendeels geografisch van aard. Ook is zichtbaar dat de gebruikte trefwoorden niet per definitie uitsluitend voor resoluties of besognes gebruikt worden. Het trefwoord onder de besognes met verreweg de meeste verwijzingen is bijvoorbeeld Ceylon, maar het trefwoord komt ook onder de generale resoluties in de top twintig voor. Omgekeerd zien we dit voor het trefwoord Java, welke de meeste verwijzingen heeft onder de resoluties, maar ook onder de besognes voorkomt.

Naast de generale resoluties en de besognes, zijn over de periode 1740-1750 ook realia op de secrete resoluties in kaart te brengen (tabel 2.4). Ook hier is een gevarieerd beeld qua onderwerpen zichtbaar. Trefwoorden met een institutionele en geografische oorsprong spelen een rol, maar ook woorden als ‘oorlogszaken’, ‘verboden vaart en handel’, ‘zaaken naar Nederland te schrijven’ en ‘arresten en arrestanten’ verschijnen hier. Het hoge aantal verwijzingen onder Hoge Regering, Java’s Oostkust en Bantam is opvallend.

In tabel 2.5 zijn de trefwoorden met cumulatief de grootste aantallen verwijzingen in de realia op de generale resoluties en besognes en de secrete resoluties over de jaren 1740-1750 weergegeven. Het geeft een iets ander beeld dan tabel 2.2, welke handelt over de periode 1737-1750 en waarin de secrete resoluties niet zijn meegenomen. Zo is het (institutionele) trefwoord Hoge Regering cumulatief gezien het trefwoord met de meeste verwijzingen, op Ceylon na.

2.4 Mogelijke archival events bij de Hoge Regering

Mogelijke archival events kunnen worden ontdekt als de in de realia gebruikte trefwoorden nader worden geanalyseerd. Door het turven van de onder het trefwoord geplaatste verwijzingen naar de generale resoluties, besognes of secrete resoluties, kan een toe- of afname van het gebruik inzichtelijk worden gemaakt. Voor deze realia zijn de verwijzingen per kwartaal geturfd. Het aantal verwijzingen per kwartaal kan gezien worden als een kansvariabele, waarop de kansverdeling van Poisson toegepast kan worden. Door gebruik te maken van de Poissonverdeling is de kans op het voorkomen van een bepaald aantal verwijzingen onder een trefwoord berekend, met een kwartaal als tijdsinterval en in de veronderstelling dat de kans op het voorkomen van een verwijzing in ieder kwartaal gelijk is. Vervolgens is onderzocht of het verschil tussen de gevonden waarde en de

verwachte waarde (het gemiddelde per kwartaal) *significant* is te noemen. Dit is het geval als de uitkomst in sterke mate de veronderstelling ondersteunt dat het verschil niet door toeval is ontstaan, maar door iets anders. Het bepalen van de hoogte van het significantieniveau is in feite een keuze. In de statistiek is echter een significantieniveau van 95%, 99% of 99,9% gebruikelijk. In dit onderzoek is deze laatst genoemde waarde als uitgangspunt genomen, om de kans op toeval zoveel mogelijk uit te sluiten. Een voorbeeld. Als een trefwoord tien verwijzingen heeft over tien kwartalen, dan kan worden verwacht dat ieder kwartaal met één verwijzing is bedeeld. Vervolgens blijkt echter dat in werkelijkheid in één kwartaal acht verwijzingen gevonden zijn, in een ander kwartaal twee, en in de overige niets. Met Poisson kan de kans op het voorkomen van ten hoogste acht verwijzingen in één kwartaal worden berekend, in dit geval 99,99988%. Met andere woorden, de kans dat in deze verdeling één kwartaal 8, 9 of 10 verwijzingen zou hebben is 0,00012%. Het aantal van acht verwijzingen in één kwartaal ligt in dit geval significant hoger dan het verwachte aantal verwijzingen. Mogelijk ligt aan een dergelijke waarde een archival event ten grondslag.

In tabel 2.6 zijn een aantal trefwoorden weergegeven waarbij in ten minste één kwartaal de kans op een bepaalde waarde significant hoger ligt dan het verwachte aantal verwijzingen. In de eerste kolom van de tabel wordt het trefwoord weergegeven, waarnaast het totaal aantal verwijzingen onder dit trefwoord wordt genoemd. In de derde kolom wordt vervolgens het jaar en kwartaal gegeven waarin (voor het eerst) een mogelijke archival event plaatsvindt. De gevonden waarde van dit kwartaal is terug te vinden in kolom '0'. De daar gegeven waarde heeft dus een significant verschil met de verwachte waarde. Met andere woorden, de kans op ten hoogste het genoemde aantal verwijzingen is groter dan of gelijk aan 99,9%. In de tabel worden ook de gevonden waarden van een achttal voorafgaande (-) en opvolgende (+) kwartalen weergegeven. In absolute zin wordt zodoende de toe- en afname in vergelijking met de omliggende kwartalen zichtbaar gemaakt. In het geval dat een van deze kwartalen ook een significant verschil heeft, is deze in dezelfde kleurstelling als kolom 0 weergegeven.

Aangetekend moet worden dat dit onderzoek niet per definitie ten doel heeft om *alle* archival events uit de periode 1737-1750 te vinden. Het doel is immers om enkelen te vinden om daarnaar verder onderzoek te kunnen verrichten. De in tabel 2.6 genoemde trefwoorden uit de realia op de generale resoluties en besognes zijn dan ook voortgekomen uit een nadere selectie. Dit is gedaan om de meest in het oog springende mogelijke archival events uit te lichten. In de tabel worden alleen die trefwoorden weergegeven waarin het in 'kolom 0' genoemde getal ten minste acht en het totaal aantal verwijzingen van het trefwoord tenminste twaalf is. Bovendien is onderzocht of de gevonden getallen per kwartaal ook een significant verschil vertonen als de totalen per jaar met elkaar worden vergeleken. Met andere woorden, heeft het in de derde kolom van de tabel genoemde jaar ook een significant verschil in het aantal gevonden verwijzingen, ten opzichte

van het gemiddelde aantal verwijzingen per jaar? Door dit een rol te laten spelen kunnen seizoensinvloeden zo veel mogelijk worden geneutraliseerd.¹¹² Hoewel alleen de resultaten op kwartaalniveau worden weergegeven, hebben de in tabel 2.6 genoemde trefwoorden allen ook op jaarniveau een significant verschil.¹¹³ Dezelfde methode is gehanteerd voor de realia op de secrete resoluties, waarvan de resultaten in tabel 2.7 zijn weergegeven. In deze tabel is als ondergrens voor het in kolom 0 genoemde getal vijf gebruikt, en voor het totaal aantal verwijzingen onder een trefwoord acht.

Trefwoord	Totaal	Jaar en kwartaal event	Jaar en kwartaal																
			-8	-7	-6	-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5	+6	+7	+8
Bantam	57	1738-2	-	-	-	2	1	1	1	2	10	2	1	0	1	3	0	1	0
Bengalen	113	1749-2	0	6	0	2	4	1	0	0	13	5	0	0	1	1	5	-	-
Boedelmeesteren	31	1741-3	0	0	0	0	0	0	0	5	8	2	0	1	0	1	0	1	0
Ceylon	252	1740-3	20	1	1	2	14	1	0	3	29	0	0	0	2	0	0	5	10
Commissarissen van Zee en Commercis Zaken	30	1746-4	0	0	0	0	0	0	0	4	8	6	2	3	4	0	1	0	0
Cormandel	115	1744-3	1	0	2	2	6	0	0	5	13	1	0	1	1	1	0	11	0
Engelsen	27	1744-4	0	0	1	0	0	0	0	1	9	2	1	0	1	4	0	0	0
Gamron	13	1749-2	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	0	0	2	0	0	-	-
Hoge Regeering	88	1741-3	0	0	1	0	2	8	1	0	11	12	0	4	3	0	1	9	1
Java	172	1747-1	2	5	7	3	3	5	8	2	13	0	0	15	2	0	4	9	0
Macassar	79	1746-4	5	0	0	0	7	2	0	0	13	0	0	0	1	0	0	0	0
Malacca	76	1749-2	0	4	0	0	0	2	0	1	8	4	2	0	1	6	0	-	-
Persien ¹¹⁴	70	1737-3	-	-	-	-	-	-	0	0	11	0	0	0	5	1	0	1	0
Scheepen	54	1745-3	4	1	2	1	1	0	0	2	9	0	1	4	3	1	0	0	1
Souratte	54	1749-3	0	4	0	0	0	0	0	0	15	0	0	0	1	0	-	-	-
Tollen en Licenten	40	1743-4	0	0	0	0	0	0	0	1	13	0	0	1	2	0	0	1	2

Tabel 2.6. Mogelijke archival events in de realia op de generale resoluties en besognes, 1737-1750.

Trefwoord	Totaal	Jaar en kwartaal event	Jaar en kwartaal																
			-8	-7	-6	-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5	+6	+7	+8
Banjermassing	10	1746-4	0	0	0	0	0	0	0	0	5	4	1	0	0	0	0	0	0
Bantam	57	1745-3	0	0	0	1	0	0	0	1	13	1	0	0	1	4	0	1	0
Bengalen	9	1744-3	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	3	0	0	0	0
Ceylon	9	1745-3	0	0	0	0	0	0	0	0	7	0	0	0	0	0	0	1	0
Hoge Regeering	85	1740-3	-	-	-	-	-	-	0	0	32	0	1	0	0	0	0	0	0
Java's Oostkust	65	1743-3	0	0	0	0	0	0	0	2	11	18	0	0	1	0	11	0	2
Oorlogszaaken	26	1748-1	1	0	0	0	0	0	0	1	7	1	2	0	0	0	0	0	0
Oorlogszaaken	26	1750-4	0	0	0	0	0	0	0	0	13	-	-	-	-	-	-	-	-
Vreemde Natien	27	1745-1	0	0	0	2	0	0	0	0	6	5	0	2	5	1	0	3	0

Tabel 2.7. Mogelijke archival events in de realia op de secrete resoluties, 1740-1750.

Zijn de in tabel 2.6 en 2.7 gevonden mogelijke archival events ook werkelijk archival events en zijn de events te verklaren? Om met dit laatste te beginnen, enkele gevonden events lijken gerelateerd te kunnen worden aan 'historische gebeurtenissen' uit de geschiedenis van de VOC. Zo is het grote getal

¹¹² En wordt in totaal bijvoorbeeld twee keer zoveel verwezen naar het derde kwartaal dan naar het eerste. Ook voor de vergelijking van de totalen per jaar is een significantieniveau van 99,9% gehanteerd.

¹¹³ Het in de derde kolom van de tabel genoemde jaar kent dus een significant aantal verwijzingen ten opzichte van het gemiddelde aantal verwijzingen per jaar.

¹¹⁴ De kans op ten hoogste elf verwijzingen in het derde kwartaal van 1737 is 99,99%. Voor het jaar 1737 is dit 99,45%. Het gevonden mogelijke archival event Persien wordt nader onderzocht in het vijfde hoofdstuk.

verwijzingen onder het trefwoord Java's Oostkust naar het tweede halfjaar van 1743 (secrete resoluties) te verklaren door de oorlog tegen de Chinezen en Javanen op Centraal Java in dat jaar en is de stijging van het gebruik van het trefwoord Hoge Regering in het tweede halfjaar van 1740 en 1741 (generale resoluties en besognes) verklaarbaar door de bestuurscrisis in de Hoge Regering na het arrest van de raadsleden Van Imhoff, De Haeze en Van Schinne.¹¹⁵ Ook de toename van het gebruik van het trefwoord 'Commissarissen van Zee en Commercis Zaken' rond 1746 is verklaarbaar. Het college werd namelijk in dat jaar opgericht (en in 1755 weer opgeheven).¹¹⁶

Andere mogelijke archival events zijn echter minder gemakkelijk verklaarbaar. Een voorbeeld hiervan is het trefwoord Malacca, waar in het tweede kwartaal van 1749 een toename in het gebruik wordt aangetroffen. De onder dit kwartaal gevonden acht verwijzingen zijn:¹¹⁷

De Ministers zullen uit de daar passeerende scheepen, de benoodigde caijer touwen en trossen mogen ligten	18 April 1749
En werden gequalificeerd om sonder den jaarlijksen eysch af te wagten, de benoodigdheyd van sappanhout en harpuys tijdig in te koopen	18 April 1749
Het ingesamelde goud met geen particuliere vaarthyugen maar met het Japansche schip naar Cormandel te zenden	18 April 1749
De uyt drie Portugeesche scheepen geconfisqueerde 28 kisten amfioen, om reedenen te doen restitueeren	18 April 1749
Tot een richtsnoer voor de kruysers op de amphioensluykers werd de limiten van dit gouvernement bepaald	18 April 1749
De kleyne vaarthyugen met inlandsche passen voorsien zijnde, en binnen de voorschreven limiten ontmoet wordende, ten nader onderzoek na Mallacca op te brengen dan wel herwaards enz.	18 April 1749
De vreemde traffiquanten geen onderdaanen van den staat zijnde, binnen de limiten amphioen verkogt hebbende, zal de overige opium die ze in hebben confisquabel zijn	18 April 1749
Aan de passeerende scheepen te geeven hetgeen voor de plaats haarer destinatie in gereedheid is	18 April 1749

In hoeverre achter deze diverse verwijzingen een archival events schuilt, zal moeten blijken uit nader (toekomstig) onderzoek. Ook het mogelijke archival event onder bijvoorbeeld het trefwoord 'Persien' kan niet direct worden verklaard uit de verwijzingen. In het vijfde hoofdstuk wordt nader geanalyseerd of bij dit trefwoord inderdaad sprake is van een archival event.

Uit een analyse van de verwijzingen onder het trefwoord Engelsen, waar in het vierde kwartaal van 1744 een eerste grote toename in het gebruik wordt geconstateerd, blijkt dat de realist soms meerdere trefwoorden heeft gebruikt om een gebeurtenis te kunnen rubriceren. De toename heeft in eerste instantie te maken met een conflict tussen de Hoge Regering en de Engelsen over de juiste vorm van salueren, ontstaan door het verschijnen van Engelse kaperschepen in de haven van Batavia tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). Een kwartaal later wordt echter onder het trefwoord Fransen ook een toename aangetroffen, als ook onder het trefwoord op de secrete

¹¹⁵ Over het arrest meer in hoofdstuk vier. Het mogelijke archival event bij het trefwoord Hoge Regering onder de secrete resoluties in het derde kwartaal van 1740 wordt veroorzaakt door een conflict onder de leden van de Hoge Regering over een door de Heeren XVII van hen gewenste schadevergoeding. In tegenstelling tot het gevraagde in de 'eis van retouren' voor het jaar 1738, was door Batavia namelijk een overschot aan suiker en een tekort aan koffie verzonden.

¹¹⁶ Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 135.

¹¹⁷ De verwijzingen zijn getrokken uit het digitale bestand 'realia' (11 maart 2011) uit de collectie digitale bestanden van The Corts Foundation.

resoluties 'zaaken naar Nederland te schrijven'.¹¹⁸ Achter deze beide toenames blijkt een kaping van drie Franse schepen door de eerder genoemde Engelse schepen schuil te gaan. De schepen werden op 13 februari 1745 door de Engelsen naar Batavia gebracht en daar te koop aangeboden. Bovendien verzochten de Engelsen om vierentwintig op de schepen aanwezig zijnde Franse krijgsgevangenen om gezondheidsredenen aan wal te mogen brengen. Uit de achter deze toename in de realia schuilende stukken blijkt dat het verzoek aanvankelijk voor enige verwarring onder de Hoge Regering zorgde. Uit het minuut-exemplaar van de secrete resolutie van 13 februari 1745 blijkt dat 's avonds om zes uur in het Casteel een extraordinaire vergadering werd belegd. In een later doorgehaald concept (zie afbeelding 2.4), is leesbaar dat "over deze affaire bij de vergaderingh in 't breede [werd] gediscoureert en in aanmerking [wordt] genomen dat bij de successive brieven door Haar Edele Hoog: Agtb: uijt Nederland aan dese tafel afgesonden, geen ordres ter opsigte van alsulke gevallen gevonden werden." In deze successieve brieven was de heren dus wel meegedeeld dat er in Europa oorlog was uitgebroken tussen Engeland en Frankrijk, maar er was voor 'zulke gevallen' geen instructie gegeven. Bij gebrek hieraan werd uiteindelijk besloten om de Franse krijgsgevangenen grotendeels te plaatsen op het voor de kust van Batavia liggende eiland Edam. De drie schepen worden met hun inhoud op rekening van de Compagnie aangekocht.¹¹⁹

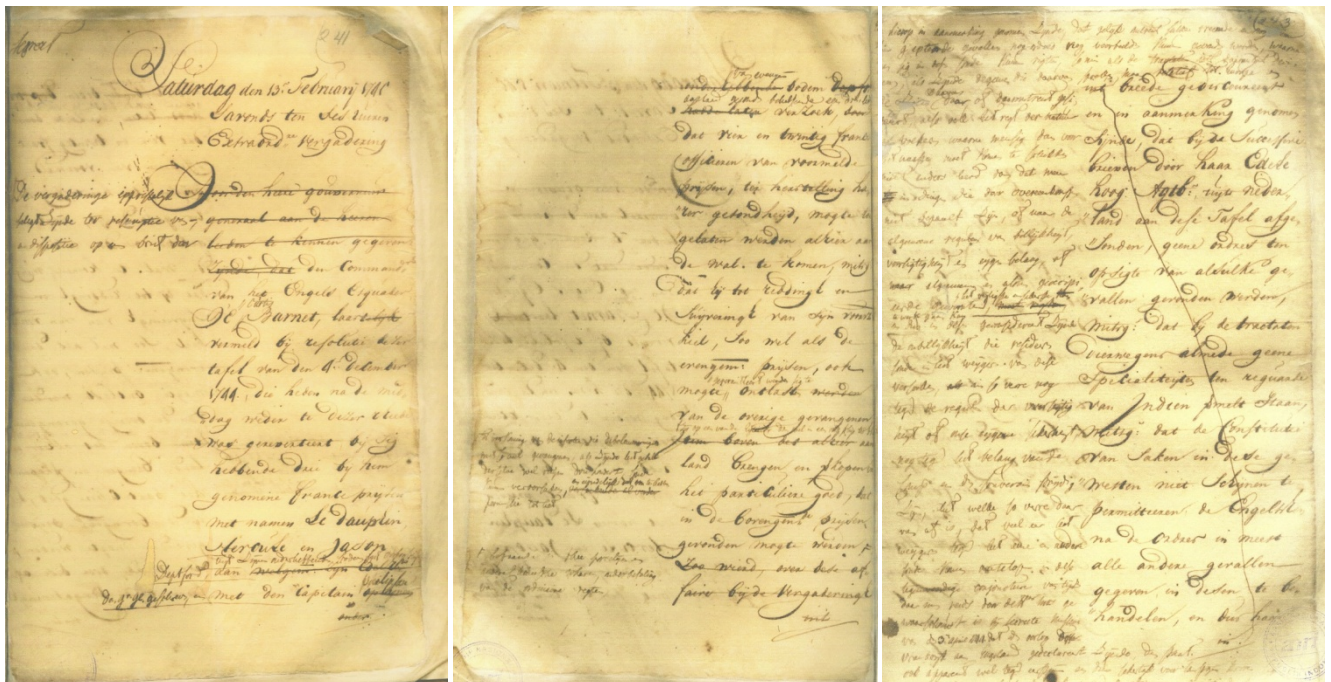
Van de affaire en de aangekochte schepen werd uiteraard bericht gedaan aan de Heeren XVII. De zaak is dan ook terug te vinden in het archief van de Heeren XVII. In de realia op de resoluties van de Heeren XVII is in het laatste kwartaal van 1745 en het eerste van 1746 een aan deze kwestie gerelateerde toename te vinden in het gebruik van het trefwoord Franssen.¹²⁰ Dit wil dus zeggen dat het archival event terug te vinden is onder ten minste drie trefwoorden uit de realia van de Hoge Regering en één trefwoord uit de realia van de Heeren XVII. Bovendien is nog een aanzienlijke correspondentie over de affaire vindbaar in de secrete resoluties van de Heeren XVII, waarop in het archief van de Heeren XVII geen realia zijn terug te vinden. Uit deze secrete resoluties

¹¹⁸ Zowel het trefwoord Franssen (totaal twaalf verwijzingen over de periode 1737-1750) als het trefwoord 'zaaken naar Nederland te schrijven' (totaal veertien) heeft vijf verwijzingen naar het eerste kwartaal van 1745. Dit aantal verwijzingen ligt in beide gevallen significant hoger dan het verwachte aantal.

¹¹⁹ Secrete resolutie Hoge Regering, 13, 19 en 22 februari 1745. Zie ook 14 november 1746. ID-JaAN, Hoge Regering, Minuut-secrete resoluties, inv. 1962. Generale resoluties Hoge Regering, 2 en 4 maart 1745. Ibidem, Net-generale resoluties, inv. 1001. Gouverneur-generaal Van Imhoff maakt zelf ook aanzienlijke winst met de koop, zo blijkt uit enkele van hem bewaard gebleven particuliere brieven aan Jacob Boreel Janszoon. Zie: H. van Malsen, 'Briefwisseling van den Gouverneur-generaal Gustaaf Willem van Imhoff met den advocaat-fiscaal der Amsterdamsche Admiraliteit Mr. Jacob Boreel Janszoon (1738-1750)', *Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap* 50 (Utrecht 1929) 321-426, met name 365-369 (brief 12 maart 1745).

¹²⁰ In totaal worden er voor de jaren 1737-1750 achttien verwijzingen aangetroffen onder het trefwoord Franssen. Vijf daarvan vallen in het laatste kwartaal van 1745, drie in het eerste van 1746. Dit is een significant verschil met het verwachte aantal.

blijkt dat de zaak in de Republiek nog een staartje kreeg doordat de *Compagnie des Indes de France* een klacht had ingediend over de volgens hen illegale koop van de drie schepen.¹²¹

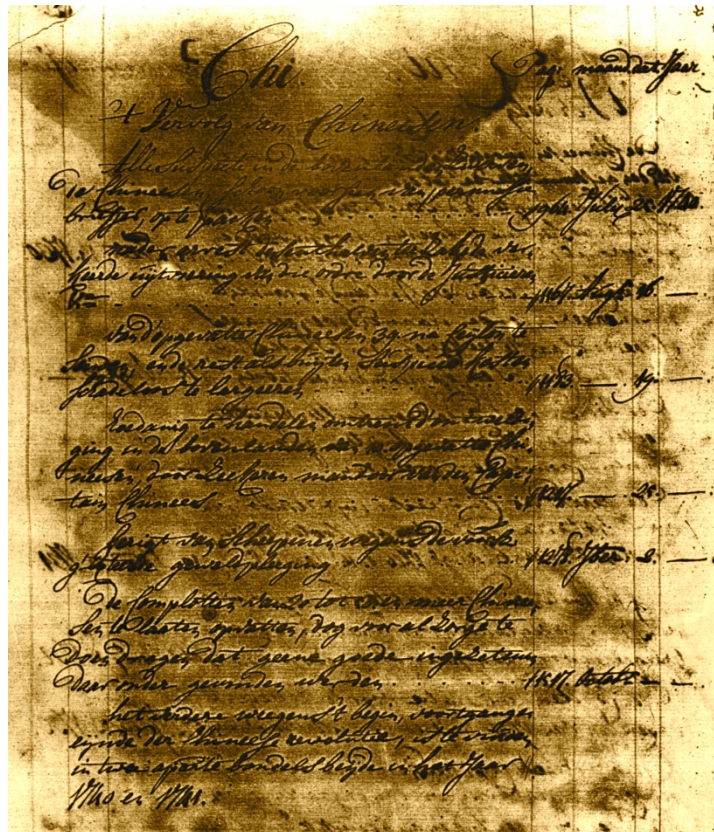
Afbeelding 2.4. De eerste drie bladzijden van de minuut-secrete resolutie van 13 februari 1745. Op de derde bladzijde de doorgehaalde passage.¹²²

Wat betreft het veronderstelde event, de Chinezenmoord van 1740, is het opvallend dat deze ‘historisch gebeurtenis’ op het eerste gezicht niet voor komt in de lijst met mogelijke archival events. Dit wil echter niet zeggen dat het geen archival event is te noemen. Als namelijk de gebruikte realia op de generale resoluties en besognes nader wordt onderzocht, blijkt dat er onder het trefwoord Chineesen onder het jaar 1740 voor “het verdere weegens ’t begin, voortgang en eynde der Chinese Revolutie” wordt verwezen naar “twee aparte bondels beyde in het jaar 1740 en 1741.” Deze twee bundels zijn waarschijnlijk verloren gegaan. Dat de administratie het echter nodig vond om de Chinese opstand apart te bundelen, is een aanwijzing dat er hier sprake is van een archival event. Bovendien is het event in de realia deels te reconstrueren door gebruik te maken van de eerder genoemde afwijkende realia op de generale resoluties en besognes over de periode 1741-1748. Daarin komt namelijk wel het trefwoord Chinese opstand voor. Deze wordt alleen gebruikt in de jaren 1741 en 1742 (na 1742 wordt het trefwoord opgeheven en verwezen naar het trefwoord Chineesen). Van de in totaal 44 verwijzingen onder dit trefwoord, vallen er 12 in het eerste kwartaal

¹²¹ Minuut-secrete resoluties en missiven van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam. NL-HaNA, VOC, inv. 216. Zie ook: Zeeuws Archief, Middelburg, Archief van familie Mathias-Pous-Tak van Poortvliet 1462-1944, toegangsnummer 255, inventarisnummer 47: “stukken betreffende de klachten van de Franse Oost-Indische Compagnie en het Hof van Frankrijk tegen de inbeslagname door de Engelsen van drie Franse schepen en de aankoop hiervan door de gouverneur-generaal te Batavia, 1745. Gedrukt.”

¹²² Secrete resolutie Hoge Regering, 13 februari 1745. ID-JaAN, Hoge Regering, Minuut-secrete resoluties, inv. 1962.

en 15 in het tweede kwartaal van 1741.¹²³ Ook in de korte notulen, de jaarlijkse indices op de notulen, is de invloed van de Chinezenmoord op de administratie merkbaar. Aan de daarin min of meer vaststaande onderwerpen wordt in 1740 en 1741 het onderwerp “saken rakende den opstand der Chinesen” toegevoegd. Daaronder zijn 208 verwijzingen terug te vinden, waarvan 148 naar het laatste kwartaal van 1740. Dit lijkt voldoende bewijs voor de aanwezigheid van een mogelijk archival event. Wat hierachter schuilt, is het onderwerp van het vierde hoofdstuk.

Afbeelding 2.5. Een pagina van het trefwoord Chinezen in de realia op de generale resoluties en besognes over de periode 1721-1740. Rechts de verwijzingen naar de data van de besluiten. Onderin de verwijzing naar de ‘aparte bondels.’¹²⁴

¹²³ Realia op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes), 1741-1748. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2195, folionummers 155-160.

¹²⁴ Realia op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes), 1721-1740. Ibidem, inv. 2188, fol. 128.

3. Het Amsterdams schrijfcomptoir en het archief van de Heeren XVII

3.1 Organisatie

De organisatie van de VOC in de Republiek is al enkele malen beschreven door (voornamelijk) Femme Gaastra en Henk den Heijer.¹²⁵ Een ingewikkelde organisatie, waarbij de zes kamers ieder volgens een bepaalde verdeelsleutel participeerden in de *Verenigde Compagnie*. Deze verdeelsleutel is ook terug te vinden in de vergaderingen van de Heeren XVII. De kamer Amsterdam was de belangrijkste kamer en was vertegenwoordigd met acht zetels, gevolgd door de kamer Zeeland (Middelburg) met vier. De kleinere kamers Hoorn, Enkhuizen, Delft en Rotterdam leverde ieder één afgevaardigde. Het zeventiende lid kwam afwisselend uit één van de kamers buiten Amsterdam. Op die manier werd voorkomen dat de kamer Amsterdam een meerderheid kreeg in de vergadering. De afgevaardigden van de verschillende kamers kwamen als Heeren XVII driemaal per jaar bijeen.¹²⁶ In het voorjaar, in de zomer en in het najaar. In 1751 werd besloten dit te reduceren tot eenmaal in het voorjaar en eenmaal in het najaar.¹²⁷ De vergaderingen duurde drie tot acht weken.

De Heeren XVII hadden geen centraal secretariaat, maar maakte gebruik van de administratiemiddelen van de kamers Amsterdam en Zeeland. Zes jaar achtereenvolgend werden de vergaderingen voorgezeten door de kamer Amsterdam, de twee jaren daarop door de kamer Zeeland. Het secretariaat van de Heeren XVII wisselde hiermee ook, post werd twee van de acht jaar gericht aan Middelburg. Als secretaris van de Heeren XVII trad de *advocaat* van de compagnie op. Een zeer belangrijke functie, daar hij de vergaderingen van de Heeren XVII notuleerde, de resoluties opstelde, en ervoor zorgde dat alle vergaderstukken en correspondentie bij de diverse kamers terecht kwam. Bovendien maakte hij extracten uit de generale missiven van de Hoge Regering en behoorde het tot zijn taak om de verbalen, resolutieboeken, dagregisters en brieven die van de diverse kantoren in Azië werden gestuurd “te doorsien en rypelijck te examineren.” Hoewel de advocaat in dienst was van de kamer Amsterdam, trad hij ook op als secretaris van de vergaderingen van de Heeren XVII als deze in Middelburg plaatsvonden. Daar hij echter formeel in dienst was bij de kamer Amsterdam, moest hij ook de resoluties van deze kamer opstellen.¹²⁸ Gezien deze grote

¹²⁵ Gaastra, *Bewind en beleid*. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*. Den Heijer, *De geëtrooieerde compagnie*. Meilink-Roelofs, Raben en Spijkerman, *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie*.

¹²⁶ De vergadering wisselde steeds van samenstelling. Gaastra heeft dit aangetoond voor de zeventiende eeuw. Gaastra, *Bewind en beleid*, 61.

¹²⁷ Meilink-Roelofs, Raben en Spijkerman, *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie*, 17. Balk en Van Dijk, *Inventaris van het archief van de Hoge Regering*, 51; 54. Bruin, Gaastra, Schöffers, Vermeulen, *Dutch-Asiatic shipping*, 16. Als jaartal wordt ook 1740 genoemd. Zie: Gaastra, *De geschiedenis van de VOC*, 151. Den Heijer, *De geëtrooieerde compagnie*, 123.

¹²⁸ P. van Dam, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*. Uitgegeven door F.W. Stapel (Den Haag 1927), 283.

hoeveelheid aan werkzaamheden werd overigens al in de zeventiende eeuw een tweede advocaat in dienst genomen, ondergeschikt aan de eerste.

De advocaat hielp ook mee bij het formeren van de agenda van de vergaderingen van de Heeren XVII, de 'poincten van beschrijvinghe.' Hij assisteerde daarbij de voorzittende kamer, waarvan het opstellen van deze agenda een taak was. Het opstellen was niet zonder belang, daar de kamer hiermee een grote invloed kon uitoefenen op het verloop van de vergaderingen.¹²⁹ Om de vergaderingen zo efficiënt mogelijk te laten verlopen werd de agenda enkele weken van tevoren toegezonden. De in de 'poincten van beschrijvinghe' opgesomde agendapunten werden in de vergadering puntsgewijs behandeld. Onderwerpen die min of meer vast op de agenda stonden waren de vaststelling van de vloot naar Azië, benoemingen van functionarissen overzee, het vaststellen van het financiële jaaroverzicht, de 'eis der retouren' (een lijst met goederen die de Heeren van Batavia wensten te ontvangen), de 'bestellinge' van de Hoge Regering, en de veiling van de aangeleverde goederen. In enkele gevallen werd door de Heeren XVII een speciale commissie ingesteld om zaken verder te onderzoeken. Deze hadden soms een permanent karakter, zoals het zogenaamde Haagse Besogne. In Den Haag kwam deze commissie bijeen, voornamelijk om alle uit Azië overgekomen correspondentie door te nemen.¹³⁰ Ook de advocaat was hierbij aanwezig, zoals hierboven al geschreven. Pieter van Dam, één van de advocaten van de VOC (tussen 1652 en 1706) en schrijver van de uit acht delen bestaande *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*, omschrijft de werkzaamheden als volgt:

"In het [...] besoigne werden [...] nagesien, gelesen en geëxamineert de brieven, boecken en papieren, die met de laatste retourvloot en voort over lant uyt Oost-Indiën sijn gekomen. d' Ordre en methode, die daarin wort geobserveert, is, dat eerstelijck worden gelesen de brieven, die van ieder quartier of comptoir aan de Generaal en de Raden sijn geschreven, waarin doorgaans met Amboina wort aangevangen; vervolgens de responsiven van de Generaal en de Raden op deselve brieven en soo vervolgens van plaats tot plaats en van comptoir tot comptoir, na d' ordre, die deswegen in den generalen brief van de Generaal en de Raden, houdende aan de vergaedingh van de Seventiene, wort geobserveert. Wyders, 't geene ieder materie raeckende, in die generale missive van den gemelden Generaal en de Raden, soo oock in die van de Caep de Goede Hoop, wort vermeldt, mitsgaders twee jaeren te vooren van hier na Indien is geschreven, om te letten, eerstelijck, of in Indien en aan de Caep alles na behoren en na eysch van saecken is toegegaan en of de Generaal en de Raden op alles hebben gereflecteert en de vereyschte ordres gestelt; en ten anderen, of d' ordres van hier wel sijn nagekomen, alsmede voor voldaan magh werden gehouden, 'tgene men heeft gerequireert; als wanneer door den advocaat van de Compagnie, op de remarcques, dewelcke op ieder plaats of comptoir sijn gevallen en by hem aangeteeckent, een concept wort geformeert, om na resumptie by het verbaal gevoegt en ter vergaderinge van de Seventiene ingebragt te werden. Van welck verbaal en ontwerp van den brief of brieven de gecommiteerdens van de respective Cameren ieder een afschrift wort gegeven, om in de Cameren respectivelijck gelesen en daarop in de gemelde vergaderingh gelast te komen."¹³¹

¹²⁹ Gaastra, *Bewind en beleid*, 55.

¹³⁰ Ook de Heeren XVII lazen correspondentie uit Azië, zoals Gaastra opmerkt. In de herfst werd door hen de door de Hoge Regering opgestelde generale missive gelezen en werden de zaken die de 'meeste acceleratie' vereisten beantwoord. De rest werd doorgezonden naar het Haagse Besogne. Ibidem, 51-52.

¹³¹ Van Dam, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*, 313-314.

Het genoemde verbaal, ook het 'Haags verbaal' genoemd, is in feite een opsomming van de gelezen brieven. Het genoemde conceptantwoord op de brieven uit de verschillende kantoren werd, nadat het in zesvoud naar de kamers was verzonden, eerst besproken in de vergadering van de Heeren XVII. Het Haags Besogne nam dan ook in principe geen besluiten, maar moet gezien worden als een adviescollege. Besluiten werden genomen door de Heeren XVII.¹³²

Daar de kamers allen een afzonderlijke administratie bijhielden, is door alle kamers ook afzonderlijk archief gevormd. Deze zijn deels terug te vinden in het archief van de VOC, zoals deze bij het Nationaal Archief in Den Haag wordt bewaard. Van sommige kamers is het overgebleven archiefmateriaal echter zeer summier. De dubbelrol van de advocaat heeft ervoor gezorgd dat het archief van de kamer Amsterdam vermengd is met het archief van de Heeren XVII. De archieven van de kamers zijn ingedeeld naar de voornaamste taken en de daarbij behorende departementen of commissies. Dit kan bijvoorbeeld zijn, zoals in het geval van de kamer Amsterdam, een departement van equipagie (de bouw en uitrusting van schepen), het pakhuis (administratie van goederen), de ontvang (het beheer van de kas en de verzorging van geldmiddelen) en de rekenkamer (toezicht op de boekhouding). Onder deze rekenkamer viel ook het schrijfcomptoir.¹³³ De klerken van het Amsterdamse schrijfcomptoir werkten afwisselend voor de bewindhebbers van de rekenkamer of voor een van de advocaten.¹³⁴ Het kantoor is gedurende de zeventiende en achttiende eeuw in omvang gegroeid. In de zeventiende eeuw moest Van Dam al constateren dat het getal aan klerken in het schrijfcomptoir "van tijd tot tijd seer is toegenomen en vergroot [...], door het verswaren van 't werck." Het comptoir werd volgens zijn opgave uit 1666 bevolkt door veertien man, waarvan één de functie van 'eerste klerk' had.¹³⁵ Deze administratieve staf nam volgens Gaastra in de achttiende eeuw toe tot eenenveertig man in 1726, achtenveertig in 1730, ongeveer vijftig in 1762 en zevenenvijftig (exclusief de advocaten) in 1790. De kamer Zeeland had ongeveer twintig administratieve krachten in dienst.¹³⁶ Ook in de kleinere kamers nam het aantal administratieve personeelsleden in de achttiende eeuw toe. Hans Bonke en Katja Bossaers tonen dit bijvoorbeeld aan voor de kamers Hoorn en Enkhuizen.¹³⁷ Gezien de grootte van de kamer Amsterdam en de omvang van het werk van de advocaten, is het aannemelijk dat het Amsterdams schrijfcomptoir een groot deel van het archief van de VOC heeft gevormd.

¹³² Gaastra, *Bewind en beleid*, 52; 55.

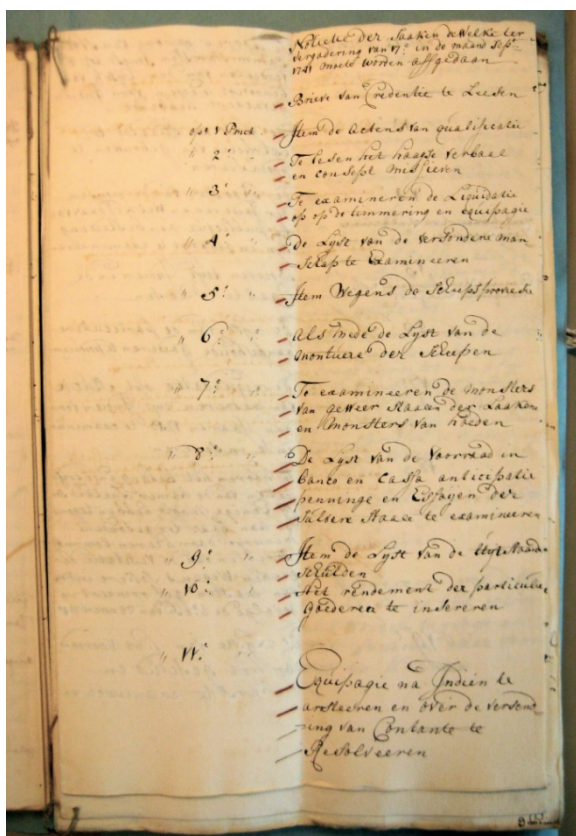
¹³³ F.S. Gaastra, 'Arbeid op Oostenburg. Het personeel van de kamer Amsterdam van de Verenigde Oostindische Compagnie', in: J.B. Kist (red.), *Van VOC tot Werkspoor: het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg* (Utrecht 1986) 63-80, aldaar 65-71.

¹³⁴ Meilink-Roelofs, Raben en Spijkerman, *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie*, 30.

¹³⁵ Van Dam, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*, 394-395.

¹³⁶ Gaastra, *Bewind en beleid*, 70-71. Den Heijer, *De geotrooieerde compagnie*, 139.

¹³⁷ H. Bonke en K. Bossaers, *Heren investeren. De bewindhebbers van de West-Friese kamers van de VOC* (Haarlem 2002), 34-35; 39.

Abbeelding 3.1. “Notietie der saaken dewelke ter vergadering van 17^e in de maand sept. 1741 moete worden affgedaan.” Voorbereiding op de vergadering door de kamer Zeeland. Links worden de ‘pointcnen’ opgesomd, rechts de zaken die daarvoor gedaan moesten worden.¹³⁸

3.2 Registratie: inkomende en uitgaande brieven, resoluties en realia

Van het Amsterdams schrijfcomptoir zijn enkele organisatorische stukken bewaard gebleven.¹³⁹ De stukken zijn voornamelijk afkomstig van Johannes Adami, die in de tweede helft van de achttiende eeuw eerste klerk op het schrijfcomptoir was. Uit deze stukken blijkt onder andere dat de klerken het hele jaar door om negen uur 's morgens werden verwacht op het kantoor, “zonder aldaar te ontbijten.” 's Middags moesten zij tot vier uur aanwezig zijn, maar mochten zij het kantoor pas verlaten als de eerste klerken daartoe toestemming gaven. Bij “extraordinaire en andere drukke tijden” werden de klerken verondersteld om op het werk aanwezig te zijn. De klerken hadden geheimhoudingsplicht en mochten geen andere baantjes aannemen. Papieren mochten niet zonder toestemming buitenshuis worden gebracht, van iedere uitlening moest registratie worden bijgehouden.¹⁴⁰ Uit de stukken blijkt ook dat de klerken enkele voorbeelden tot hun beschikking hadden om een goede brief te kunnen opstellen. Zo moest in een brief aan de Hoge Regering de

¹³⁸ Agenda's voor de vergadering van Heeren XVII, september 1741. NL-HaNA, Archief van de familie Radermacher, 1601–1797, toegangsnummer 1.10.69, inv. 34.

¹³⁹ Stukken afkomstig van het schrijfkantoor van de kamer Amsterdam, NL-HaNA, VOC, inv. 7227-7231.

¹⁴⁰ Ibidem, inv. 7229: kopie-reglement van 25 april 1763 voor de klerken op het schrijfkantoor.

“vriendelijke groetenisse” gedaan worden, maar moest het woord vriendelijke achterwege worden gelaten als een brief werd gericht aan een gouverneur of directeur.¹⁴¹

Adami heeft ook een document opgesteld waaruit de maandelijkse werkzaamheden van het schrijfcomptoir blijken.¹⁴² Hij heeft de werkzaamheden onderverdeeld in handelingen die “domesticq” zijn (voor de kamer Amsterdam), die behoren tot de vergaderingen van de Heeren XVII, de jaarlijkse Haagse Besognes, of eventuele andere besognes. Een van de drukste perioden was het najaar, als de retourschepen vanuit Indië aankwamen. Van de aankomst moest ten eerste zo snel mogelijk melding worden gedaan aan alle kamers van de VOC. De aangekomen pakketten met documenten werden vervolgens “met voorkennis” van de bewindhebbers en hoofdparticipanten geopend en gesorteerd. De brieven die door de specifieke departementen van de kamer moesten worden afgehandeld (bijvoorbeeld het pakhuis), werden aan hen doorgestuurd. De overige brieven werden per gewest bijeen gebracht, ingebonden en gefolieerd.¹⁴³ Daarna werd op de boeken een ‘generaal register’ gemaakt en werd in ieder afzonderlijk boek een apart register voorin geplaatst. “Om se gemakkelijk te kunnen vinden” werden de ruggen van de banden ten slotte beschreven. De werkwijze is nog steeds zichtbaar in de grote serie ‘overgekomen brieven en papieren’ uit het archief van de Heeren XVII en kamer Amsterdam. De serie werd per jaar bijgehouden en er werd daarbinnen, zoals in het vorige hoofdstuk vermeld, onderscheid gemaakt tussen het ‘Batavia's ingekomen brievenboek’ (de correspondentie van de verschillende factorijen naar Batavia) en de buitenkantoren die direct communiceerden met de Heeren XVII. Van Kaap de Goede Hoop (periode 1651-1794) en Kanton (1729-1794) werd door de Heeren XVII en kamer Amsterdam nog een aparte serie binnengekomen brieven bijgehouden.¹⁴⁴ De Kamer Zeeland, de enige kamer die de correspondentie uit Indië ook volledig behoorde te ontvangen, had een ander systeem. Dit blijkt althans uit de overgeleverde archieven. Het ‘Batavia's ingekomen brievenboek’ werd daar geografisch gesplitst, en daarbinnen chronologisch ingericht. Alle correspondentie vanuit bijvoorbeeld Bantam met Batavia is zodoende in één opeenvolgende serie terug te vinden. De correspondentie van de buitenkantoren die direct met de Heeren XVII communiceerden is ook bij de kamer Zeeland apart geborgen.¹⁴⁵

¹⁴¹ Ibidem, inv. 7228: register bevattende voorbeelden voor de indeling en het schrift van uitgaande stukken van de administratie (ca. 1775). Het voorbeeld komt uit nummer 37.

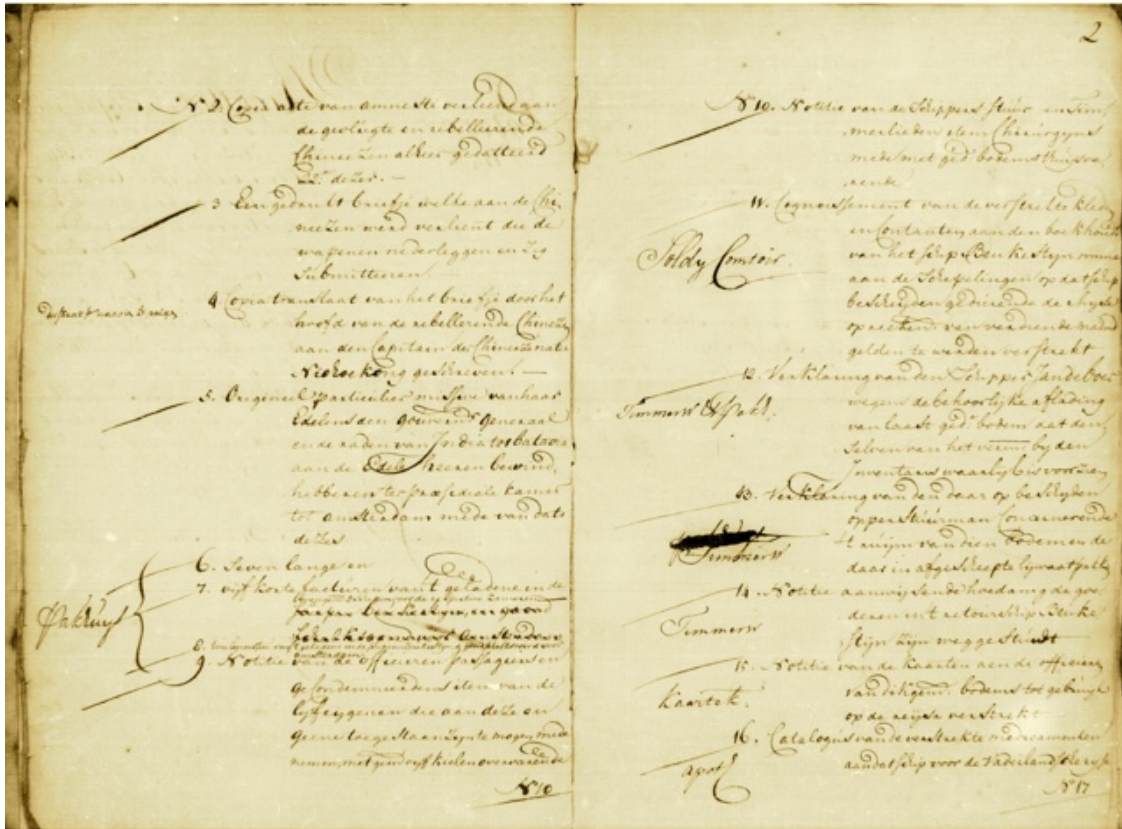
¹⁴² Ibidem, inv. 7227; 7230. Werkzaamheden van de klerken op het schrijfcomptoir. Waarschijnlijk door Adami in de jaren zestig van de achttiende eeuw opgesteld.

¹⁴³ Hieruit blijkt ook de door Woodruff Smith genoemde arbeidsdeling van de compagnie en de systematische ordening van zakelijke informatie (kenmerken van een toenemende bureaucratisering, zoals Max Weber deze al omschreef). Smith, ‘Amsterdam as an information exchange’, 997-1003. Weber, ‘Bureaucracy’, 196-198.

¹⁴⁴ NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren (kamer Amsterdam), inv. 1053-4454.

¹⁴⁵ Kopie-missiven en –rapporten ingekomen bij gouverneur-generaal en raden van de kantoren in Indië (kamer Zeeland) Ibidem, inv. 7658-9179. Ingekomen stukken van de kantoren in Indië bij de Heeren XVII en de kamer Zeeland. Ibidem, inv. 9541-10906. In artikel drie van het reglement voor de bibliothecaris en chartermeester van de kamer Zeeland uit 1737 wordt de gewenste werkwijze opgesomd: “alle de cassen met brieven en papieren welke jaerlijx per de retourscheepen uyt India [sullen] werden aengebragt [worden] in presentie van den chartermeester geopent en volgens het daerbij zijnde register, door hem op haer ordre en nomber moeten werden gebragt. Die hij vervolgens sal laten innaayen en tot dagelijx

Het schrijfcomptoir werd dus ook voor het schrijven van de conceptbrieven van het Haagse Besogne ingeschakeld. De definitieve brieven van de Heeren XVII moesten worden ingeschreven in de uitgaande brievenboeken van de Heeren XVII.¹⁴⁶ Op deze boeken moest ook een index worden gemaakt op de daarin voorkomende onderwerpen. Deze indices of realia zijn aanwezig voor de periode 1614-1795.¹⁴⁷ In de tweede helft van de achttiende eeuw schrijft Adami dat de indices direct na het verzenden van de brieven moesten worden gemaakt. De realia op de brieven uit de zeventiende eeuw zijn echter mogelijk veel later gemaakt, waarschijnlijk pas in de achttiende eeuw.

Afbeelding 3.2. Twee pagina's uit het 'register der papieren' van de stukken die vanuit Batavia op 31 oktober 1740 naar de Heeren XVII zijn verzonden. In het register is goed zichtbaar wat het schrijfcomptoir deed met de binnengekomen documenten. Als deze direct werden doorgestuurd naar bijvoorbeeld het pakhuis of soldijcomptoir, is dit links aangekend.¹⁴⁸

Naast de brievenboeken van de Heeren XVII werd door het schrijfcomptoir veel tijd besteed aan het schrijven van de resoluties van de Heeren XVII (voorjaar en najaar). Net als de Hoge Regering in Batavia, gebruikte de Heeren XVII het resolutiestelsel. Dit betekent dus dat eventuele bijlagen in

gebruik leggen in de chartercassen, op het vertreck voor de vergadercamer van haer Edele Agtbare. Mitsgaders alle deselve een jaer daarna laten inbinden, die ter chartercamer overbrengen, en aldaer plaetsgeven alsmede ider van dien in het aldaar berustende register elk op zijn letter moeten bijschrijven, en aenvullen." NL-HaNA, Radermacher, inv. 190: stukken (reglementen, instructies) betreffende de bedienden van kamer Zeeland (advocaten, klerken, apothekers, garens�ppers, equipagemeesters etc.), 1682 – 1771.

¹⁴⁶ De uitgaande brieven van de Heeren XVII aan de Hoge Regering zijn te vinden onder inventarisnummers 312-344. NL-HaNA, VOC.

¹⁴⁷ Ibidem, inv. 345-349.

¹⁴⁸ Ibidem, inv. 2479.

principe werden geordend op de resolutiedatum.¹⁴⁹ De resoluties werden eerst in minuut genoteerd. Vervolgens werd een kopie-exemplaar gemaakt en een net-exemplaar.¹⁵⁰ Deze laatste exemplaren werden op de laatste vergaderdag ondertekend door de bewindhebbers en onder de kamers verspreid. De net-exemplaren moesten door het schrijfcomptoir dus wederom in zesvoud worden opgemaakt.

Ook op deze besluiten werden door het schrijfcomptoir realia gemaakt. Waar het maken van de realia op de besluiten van de kamer Amsterdam volgens Adami “[het] gemakkelijkst in de zomermaanden [kon] geschieden,” moesten de realia op de besluiten van de Heeren XVII direct na het sluiten van iedere vergadering worden bijgeschreven.¹⁵¹ Hieruit kan opgemaakt worden dat de besluiten van de Heeren XVII voor de compagnie een veel groter belang hadden dan die van de kamers. Desondanks zijn niet in het gehele bestaan van de compagnie realia op de resoluties van de Heeren XVII gemaakt. Het is zelfs niet ondenkbaar dat deze pas rond 1737 zijn gemaakt. De bibliothecaris van de kamer Zeeland kreeg althans pas in dit jaar de opdracht om te “formeren een soogenaemde index op alle de notulen van de vergadering der Heeren 17, en dat te beginnen van den jaaren 1700 af aan, off wel vroeger zoo den tijd sulx lijden wil, en in het vervolg telkens soo distinct kort en klaer als hem mogelijk sal zijn, worden bijgeschreven en geamplieert.”¹⁵² De bewaard gebleven vier delen in het archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam hebben ook een eerste scheiding in het jaar 1737, waarbij het eerste deel loopt over de periode 1602-1736.¹⁵³ In het archief van de familie Radermacher, waarvan een aantal leden bewindhebbers waren voor de kamer Zeeland, zijn ook een aantal realiaboeken op de resoluties van de Heeren XVII aanwezig. Ten dele betreffen dit kopieën van de realia die in het archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam aanwezig zijn, dus met eenzelfde scheiding rond 1737. In één van de in dit archief bewaard gebleven realiaboeken zit een soort uitleenbriefje, waarschijnlijk opgesteld door de bibliothecaris van de kamer Zeeland. Uit dit briefje blijkt dat de kamers Zeeland en Amsterdam afzonderlijk realia bijhielden op de resoluties van de Heeren XVII, maar dat de boeken aan elkaar werden uitgeleend om

¹⁴⁹ Bijlagen zijn vaak ingebonden bij de minuut- en net-exemplaren van de resoluties. Hierbij moet worden aangetekend dat de in- en uitgaande post van en naar Indië niet op deze manier is geordend. In de realia op de uitgaande brieven wordt verwezen naar de datum van de betreffende brief.

¹⁵⁰ Al deze series vinden we nu nog steeds terug in het archief van de VOC. De minuut-resoluties onder inventarisnummers 24-98, de kopie-resoluties onder nummers 99-145, en de net-resoluties onder nummers 146-210. In het archief van de kamer Zeeland is een serie kopie-resoluties terug te vinden onder inventarisnummers 7343-7416. NL-HaNA, VOC, inv. 24-210; 7343-7416.

¹⁵¹ Het schrijfcomptoir moest ook de brievenboeken van de kamer Amsterdam bijhouden en de resolutieboeken van de kamer. De laatsten moesten ook worden voorzien van marginalia. Ibidem, Stukken afkomstig van het schrijfkantoor, inv. 7230.

¹⁵² Reglement voor de bibliothecaris en chartermeester van de kamer Zeeland, 13 mei 1737. NL-HaNA, Radermacher, inv. 190.

¹⁵³ Realia op de resoluties van de Heeren XVII, 1602 – 1796. NL-HaNA, VOC, inv. 221-224. Het eerste deel van de realia wordt door Woodruff Smith aangehaald als één van de voorbeelden van de vorming van ‘files’ en de toenemende standaardisatie van informatie door de compagnie in de zeventiende eeuw. Het zou dus echter een voorbeeld kunnen zijn uit de achttiende eeuw. Smith, ‘Amsterdam as an information exchange’, 1001 [noot 47].

deze te kopiëren en aan te vullen. Zo leende de bibliothecaris 'zijn' eerste deel op de realia (periode 1602-1736) in 1759 uit aan Adami, de bovengenoemde eerste klerk van het schrijfcomptoir te Amsterdam. Deze kon in Amsterdam worden gekopieerd of vergeleken. In ruil werd verzocht om "een tweede deel aan te leggen [vanaf 1737, N.V.] en te copieeren sooverre als in Amsterdam sal bijgeschreven sijn."¹⁵⁴ Een van deze realia afwijkende zesdelige serie is nog te vinden in het archief van de kamer Zeeland. De serie is aangemaakt door Thomas Cunningham 't Hooft, chartermeester van de kamer Zeeland. De eerste twee delen, over 1602-1716 en (destijds) 1717-1742, werden op 22 januari 1743 door hem aangeboden aan de bewindhebbers van de kamer Zeeland. De serie wijkt af omdat de realia zijn geordend op de beginletter van het onderwerp, en daarbinnen chronologisch. Onderwerpen die met dezelfde letter beginnen staan dus door elkaar.¹⁵⁵ De serie kan het gevolg zijn geweest van de bovengenoemde opdracht uit 1737.

3.3 'Deeze en geene saken en gevallen die van opmerking zijn': de onderwerpen uit de realia

Om te kunnen achterhalen welke onderwerpen voor de Heeren XVII het meest van belang waren, zijn in eerste instantie de realia op de resoluties nader geanalyseerd. Het daarvoor meest geschikte deel is te vinden onder inventarisnummer 222, onderdeel van het archief van de kamer Amsterdam en de Heeren XVII. De inhoud en het doel van de realia wordt op de eerste pagina van deze realia vermeld:

"Vervolg op het register van de staande ordres, instructien en reglementen bij de Oost Indische Compagnie ter Vergaderingh van de Zeventiene van tijd tot tijd beraamt, begin neemende met het jaar 1737; so meede van veele resolutien dat eygentlijk geen staande ordres zijn, maar dienen eensdeels om aan te wijzen hoedanig verscheyde saken zijn begreepen, behandeld en afgedaan, en ten anderen om te kunnen weeten en (des nodigh) met gemak te vinden deeze en geene saken en gevallen die van opmerking zijn."¹⁵⁶

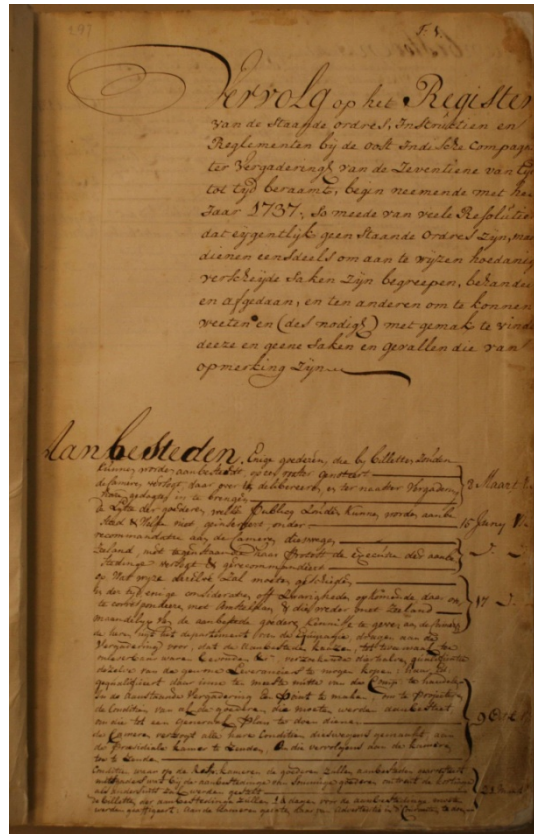
De realia hebben betrekking op de resoluties uit de periode 1737-1784. Daar dit onderzoek zich beperkt tot de periode 1737-1750, zijn de verwijzingen die betrekking hebben op deze periode uit de overige verwijzingen gefilterd. In totaal worden 4050 verwijzingen gevonden, gerubriceerd onder in totaal 876 verschillende trefwoorden. Ongeveer de helft van deze trefwoorden (434 van de 876) zijn 'ongebruikt,' dat wil zeggen dat er voor de periode 1737-1750 geen verwijzingen onder zijn aangetroffen. In 135 van deze 434 gevallen wordt verwezen naar een ander trefwoord. Van de gebruikte trefwoorden worden 438 woorden één of meer keer gebruikt, 345 twee keer of meer, 211

¹⁵⁴ Repertoria op de resolutien van de vergaderingen van Heeren XVII, 1602 – 1760. NL-HaNA, Radermacher, inv. 38A-38F. Het briefje zit in 38F.

¹⁵⁵ Trefwoordenrepertorium op de resoluties van de Heeren XVII, 1602 – 1796. NL-HaNA, VOC, inv. 7417-7422. Zie ook Meilink-Roelofs, Raben en Spijkerman, *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie*, 51.

¹⁵⁶ Realia op de resoluties van de Heeren XVII, 1737-1784. NL-HaNA, VOC, inv. 222, fol. 1.

vijf keer of meer, 129 tien keer of meer, en 49 twintig keer of meer. In 72 gevallen gaat het om een verwijzing naar een 'extraordinaire' resolutie. Deze hebben echter alleen betrekking op de jaren 1746-1749.¹⁵⁷

Afbeelding 3.3. Eerste bladzijde uit de realia op de resolutieboeken van de Heeren XVII over de periode 1737-1784. Het eerste trefwoord is 'aanbesteden.' Aan de rechterkant wordt verwezen naar de resolutiedata.¹⁵⁸

In tabel 3.1 worden de door de Heeren XVII in de realia op de resoluties meest gebruikte trefwoorden weergegeven. In de resoluties kwamen vooral institutionele zaken aan de orde, zo blijkt althans uit de meest gebruikte trefwoorden. Een aantal kamers van de VOC (Amsterdam, Zeeland, Enkhuizen) en de "Hoge Regering in Indiën", maar ook een trefwoord als octroy is terug te vinden. Daarnaast zijn enkele trefwoorden te vinden met een financiële inslag (zoals wisselen, maandgeleden, soldijrekeningen, en verkoop), en komt de scheepsvaart aan bod (scheepen: verscheyde ordres, scheepen: dies aantimmering, en retourscheepen).

Zoals in de bovenstaande paragraaf is beschreven is, naast de realia op de resoluties,¹⁵⁹ door de administratie ook een index gemaakt op de uitgaande brievenboeken van de Heeren XVII. Volgens de inleiding op de inventaris van het archief van de VOC zijn er gezien het grote gewicht van deze uitgaande brieven zowel in Batavia als in de Republiek realia gemaakt en bevatten "de

¹⁵⁷ In de realia op de resoluties van de Hoge Regering worden dergelijke specificaties niet aangegeven.

¹⁵⁸ Realia op de resoluties van de Heeren XVII, 1737-1784. NL-HaNA, VOC, inv. 222, fol. 1.

¹⁵⁹ Realia op secrete resoluties van de Heeren XVII worden in het archief niet aangetroffen.

brievenboeken [...] de besluiten in de Republiek betreffende de zaken in het octrooigebied, die men in de resoluties vergeefs zal zoeken”.¹⁶⁰ Dit maakt het interessant om ook de indices op de uitgaande brieven te onderzoeken, om de meest van belang zijnde onderwerpen van de Heeren XVII te kunnen achterhalen. Strikt genomen gaat het hier echter dus niet om verwijzingen naar resoluties.

Trefwoorden op resoluties 1737-1750			Trefwoorden op uitgaande brieven 1737-1750		
1	Consideratien	130	1	Batavia	388
2	Particuliere goederen en kisten	93	2	Ceylon	245
3	Hoge Regeringh in Indien	91	3	Generaal en Raden	202
4	Scheepen: verscheyde ordres	87	4	Bengalen	190
5	Amsteldam	80	5	Caap	171
6	Wisselen	69	6	Chineesen en China	143
7	Maandgelden: verscheyde voorvallen	59	7	Lijwaten	135
8	Scheepen: dies aantimmering	55	8	Cormandel	132
9	Officieren Militair	54	9	Peper	130
10	Soldijreekeningen	53	10	Malabaar	126
11	Generaal	52	11	Lasten en winsten	123
12	Verkoop	51	12	Scheepen	123
13	Octroy	50	13	Malacca	94
14	Caap	48	14	Suratte	93
15	Retourschepen	44	15	Japan	77
16	Predicanten	42	16	Gout	76
17	Zeeland	41	17	Westkust van Sumatra	70
18	Enkhuysen	40	18	Amboina	68
19	Vrouwen onder betalingh toegestaan na Indien te gaan	39	19	Persia	68
20	Eysch van Indien	36	20	Banda	66

Tabel 3.1. De twintig trefwoorden met de meeste verwijzingen in de realia op de resoluties, op volgorde van hoeveelheid. **Tabel 3.2.** De twintig trefwoorden met de meeste verwijzingen in de realia op de uitgaande brieven, op volgorde van hoeveelheid.

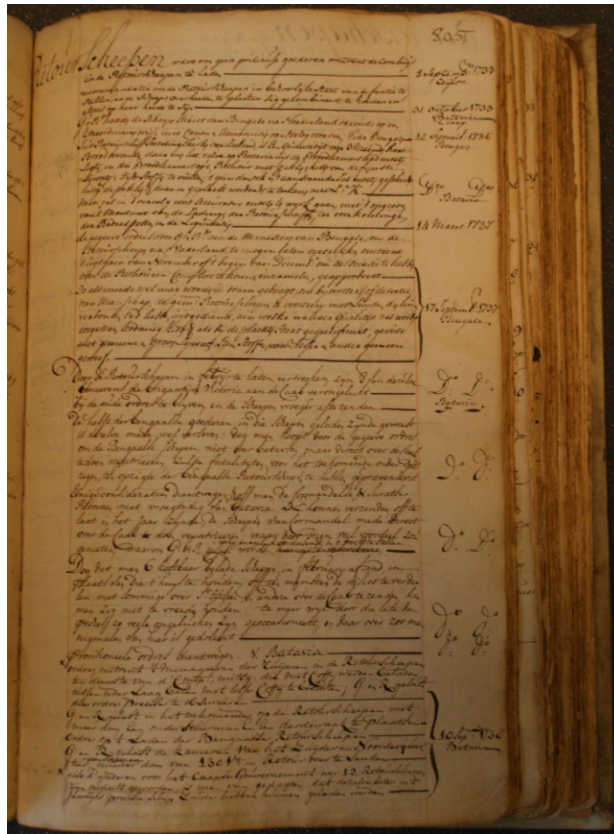
Onder inventarisnummer 348 van het archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam bevindt zich een realia over de periode 1733- 1776,¹⁶¹ waaruit in totaal 5777 verwijzingen naar de periode 1737-1750 gefilterd zijn. Verreweg de meeste van deze verwijzingen hebben betrekking op brieven die naar Batavia zijn gestuurd (5333), maar er wordt ook verwezen naar directe brieven aan Kaap de Goede Hoop (310), Ceylon (35), Bengalen (16), en aan de ‘respectieve gouverneurs’ (52).¹⁶² Bij deze laatste brieven gaat het om de gouverneurs van Ceylon, Coromandel, Bengalen, Surat, Persië en Malabar. Zoals blijkt uit hoofdstuk twee, vormen dit tezamen de gouvernementen waarmee de Heeren XVII in deze jaren ook direct communiceerde. Uit deze aantallen blijkt dat de communicatie

¹⁶⁰ Meilink-Roelofs, Raben en Spijkerman, *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie*, 51. In het archief van de Hoge Regering zijn deze realia over de periode 1615 – 1777 bewaard onder inventarisnummers 3486-3490, maar deze vertonen grote hiaten (onder andere tussen 1700 en 1759). Zie: ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 3486-3490.

¹⁶¹ Eerdere delen van de realia op de uitgaande missiven van de Heeren XVII aan de kantoren in Indië beslaan de periode 1614 – 1707 (inventarisnummer 345) en 1707 – 1732 (inventarisnummers 346-347). Een later deel gaat over de periode 1777 – 1795 (inventarisnummer 349). NL-HaNA, VOC, inv. 345-349.

¹⁶² Een laatste categorie verwijzingen in de realia is nog de ‘Bataviase brief’, waarnaar in 23 gevallen specifiek wordt verwezen.

tussen de Heeren XVII en Hoge Regering als verreweg het belangrijkste moet worden gezien.¹⁶³ Gezien de opzet van de informatievoorziening van de Heeren XVII, is dit ook niet verwonderlijk. Instructies voor de buitenkantoren werden immers niet direct aan de buitenkantoren gestuurd, maar via Batavia. De brieven aan Batavia gaan dan ook grotendeels over het te voeren beleid in de verschillende buitenkantoren. Dit is ook terug te zien in de hoofdstukindeling van de brieven naar Batavia, welke geordend is per buitenkantoor. Ook in de realia worden de betreffende buitenkantoren steeds vermeld.

Afbeelding 3.4. Het trefwoord 'retourscheepen' in de realia op de uitgaande brieven van de Heeren XVII. Rechts de verwijzingen naar de data van de brieven, inclusief het betreffende kantoor.¹⁶⁴

Als de brieven naar de diverse kantoren cumulatief worden gezien, worden in totaal 537 trefwoorden gebruikt, waarvan er 183 'ongebruikt' zijn (34,1%). Van de overige 348 trefwoorden worden 286 stuks twee keer of meer gebruikt, 193 vijf maal of meer, 118 tien keer of meer, en 63 twintig keer of meer. Vergeleken met de overige geanalyseerde realia, waar het gemiddeld aantal verwijzingen onder de gebruikte trefwoorden steeds rond de negen ligt, hebben de gebruikte

¹⁶³ Een uitzondering hierop is Kaap de Goede Hoop. Onder het trefwoord Caap zijn 171 verwijzingen terug te vinden, maar 145 van deze bestaan uit verwijzingen naar 'Caapse brieven.' Slechts in 25 gevallen wordt verwezen naar brieven aan Batavia.

¹⁶⁴ Realia op de uitgaande missiven van de Heeren XVII aan de kantoren in Indië, 1733 – 1776. NL-HaNA, VOC, inv. 348, fol. 805.

trefwoorden op de uitgaande brieven veel meer verwijzingen. Voor de periode 1737-1750 wordt namelijk onder een trefwoord gemiddeld 16,6 keer verwezen naar een uitgaande brief.¹⁶⁵

In tabel 3.2 zijn de twintig meest gebruikte woorden weergegeven. Vergeleken met de woorden uit de resoluties zijn de trefwoorden minder institutioneel van aard, en hebben zij meer betrekking op het beleid van de VOC in Azië. Maar liefst veertien van de twintig hebben betrekking op de verschillende gebiedsdelen, drie trefwoorden hebben betrekking op de verhandelde goederen (peper, lijwaten en goud).

3.4 Mogelijke archival events bij de Heeren XVII

Net zoals dit gedaan is voor de realia op de resoluties van de Hoge Regering, kunnen voor de Heeren XVII mogelijke archival events worden teruggevonden. In tabel 3.3 zijn de mogelijke archival events uit de realia op de resoluties van de periode 1737-1750 weergegeven. Hiervoor gelden dezelfde voorwaarden als deze in tabel 2.6 zijn gesteld voor het archief van de Hoge Regering. Als ondergrens voor de in 'kolom 0' genoemde waarde is hier acht aangehouden, voor het totaal aantal verwijzingen is dit tien. Op deze manier worden de meest in het oog springende significante verschillen weergegeven (op kwartaal- én jaarniveau).

In tabel 3.4 worden de mogelijke archival events uit de realia op de uitgaande brieven opgesomd.¹⁶⁶ De weergave wijkt af van de andere realia, daar hier de waarden op jaarniveau worden gegeven in plaats van op kwartaalniveau. De reden hiervan is dat de verwijzingen uit de realia op de uitgaande brieven een grote seizoensinvloed vertonen. Gemiddeld heeft een jaar over de periode 1737-1750 namelijk 413 verwijzingen, waarvan maar liefst 327 naar het derde kwartaal.¹⁶⁷ Een weergave per kwartaal zou daarom een vertekend beeld geven. In de tabel wordt in kolom 0 de waarde gegeven waarvan de kans significant hoger ligt dan het verwachte aantal verwijzingen, met daarnaast het aantal verwijzingen in de voorafgaande (-) en opvolgende (+) jaren. Voor een nadere selectie van de mogelijke archival events is wel gebruik gemaakt van de kwartaalgegevens. De in deze tabel genoemde mogelijke archival events hebben namelijk ook allen ten minste een significant verschil in één van de kwartalen van het genoemde jaar. Bovendien is als ondergrens van de significante waarde op kwartaalniveau acht aangehouden. Als ondergrens voor het totaal aantal verwijzingen onder een trefwoord is voor deze weergave zestien aangehouden.

¹⁶⁵ De gebruikte trefwoorden in de realia op de generale resoluties en de besognes van de Hoge Regering hebben gemiddeld 8,67 verwijzingen, op de secrete resoluties is dit 9,84. De trefwoorden in de realia op de resoluties van de Heeren XVII hebben gemiddeld 9,25 verwijzingen.

¹⁶⁶ Er is geen onderscheid gemaakt in de bestemming van de brieven. De verwijzingen zijn dus cumulatief te zien.

¹⁶⁷ De gemiddelde waarde per kwartaal is respectievelijk 16, 6, 327 en 64. Deze laatste waarde wordt voornamelijk veroorzaakt doordat in het jaar 1749 de uitgaande brieven pas grotendeels in het vierde kwartaal zijn verzonden.

Trefwoord	Totaal	Jaar en kwartaal event	Jaar en kwartaal															
			-8	-7	-6	-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	6	7
Advocaten voor Indië	16	1742-2	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	0
Amsteldam	80	1747-3	1	0	3	1	5	4	4	0	8	5	0	2	10	0	0	0
Batavia	13	1742-2	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	0	0	0	0	0	
Bedenkingen	12	1748-3	0	0	0	0	0	0	0	0	12	0	0	0	0	0	0	
Caap	48	1743-3	0	1	5	2	1	1	1	0	9	1	0	0	3	1	2	
Capiteynen	32	1742-1	0	0	0	0	0	0	0	0	8	2	2	2	1	2	0	
Consideratiën	130	1742-1	0	0	0	0	0	0	0	9	49	72	0	0	0	0	0	
Dranken	22	1742-2	0	0	0	0	0	0	0	0	9	1	1	1	0	1	0	
Generaal	52	1741-4	0	0	0	0	3	0	0	4	23	4	4	6	2	0	0	
Officieren Militair	54	1742-3	0	0	0	0	0	0	0	4	26	2	1	0	1	0	0	
Opperbewindhebber en Gouverneur																		
Generaal van de gehele Oost-Indische Maatschappij	28	1749-1	0	0	0	0	0	0	0	2	10	3	3	3	1	0	6	
Particuliere goederen en kisten	93	1741-1	0	0	1	0	0	0	2	4	9	0	0	10	1	0	0	
Particuliere goederen en kisten	93	1743-3	0	10	1	0	0	5	4	0	8	5	0	0	3	3	0	
Raden	34	1741-3	0	0	0	0	0	0	0	0	10	18	0	0	0	0	0	
Reglement	23	1742-1	0	0	0	0	0	0	0	0	9	0	4	1	0	0	0	
Scheepen: verongelukt off genomen werdende	30	1742-4	1	0	2	0	0	0	0	3	8	4	0	1	3	3	0	
Scheepen: verscheyde ordres	87	1742-1	0	3	1	1	4	0	3	4	9	3	4	1	1	0	2	
Semenaria	10	1742-2	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	
Thee	33	1742-2	0	0	0	0	0	1	0	0	10	0	0	1	0	0	0	

Tabel 3.3. Mogelijke archival events in de realia op de resoluties van de Heeren XVII, 1737-1750.

Trefwoord	Totaal	Jaar event	Jaar															
			-8	-7	-6	-5	-4	-3	-2	-1	0	+1	+2	+3	+4	+5	+6	+7
Batavia	388	1745	17	25	26	16	15	32	24	35	47	30	28	34	23	36	-	-
Ceylon	245	1750	17	19	3	10	20	20	15	12	38	-	-	-	-	-	-	-
Francen	32	1742	-	-	-	0	0	1	1	2	8	3	0	2	3	7	2	1
Generaal en Raden	202	1738	-	-	-	-	-	-	-	19	28	23	41	29	23	10	3	5
Generaal en Raden	202	1740	-	-	-	-	-	19	28	23	41	29	23	10	3	5	6	3
Generaal en Raden	202	1741	-	-	-	-	19	28	23	41	29	23	10	3	5	6	3	6
Handel	17	1750	0	0	0	0	0	0	0	4	9	-	-	-	-	-	-	-
Lasten en winsten	123	1746	3	0	0	0	1	2	3	12	30	17	17	14	22	-	-	-
Lasten en winsten	123	1750	1	2	3	12	30	17	17	14	22	-	-	-	-	-	-	-
Minderheeden	17	1743	-	-	0	0	4	1	0	1	9	0	0	0	2	0	0	0
Retourscheepen	31	1737	-	-	-	-	-	-	-	-	9	5	2	0	2	1	2	0
Scheepen	123	1745	3	9	6	1	5	7	7	10	22	15	6	9	13	10	-	-
Secretariale papieren	27	1750	0	1	0	1	2	7	4	0	10	-	-	-	-	-	-	-
Thin	36	1746	1	2	1	0	2	4	1	5	9	1	4	3	2	-	-	-
Vrije Vaart	26	1746	0	0	0	0	0	0	0	0	13	4	4	4	1	-	-	-

Tabel 3.4. Mogelijke archival events in de realia op de uitgaande brieven van de Heeren XVII, 1737-1750.

Toekomstig onderzoek zal moeten uitwijzen of bij deze trefwoorden werkelijk sprake is van een archival event. Het meest in het oog springende mogelijk archival event uit tabel 3.3 is te vinden onder het trefwoord consideratiën. In tabel 3.1 bleek reeds dat dit trefwoord met 130 verwijzingen de meest gebruikte is, maar hier blijkt bovendien dat deze verwijzingen allen binnen een periode van één jaar vallen. Het laatste kwartaal van 1741 heeft 9 verwijzingen, het eerste en tweede kwartaal van 1742 gezamenlijk maar liefst 121. Deze enorme toename is te verklaren door het verschijnen van de *Consideratiën over den tegenwoordigen staat van de Nederlandsche Oost-Indische Maatschappij*

met relatie tot haar bestier, handel, scheepvaart en huishoudinge in Indien.¹⁶⁸ Deze Consideratiën is geschreven door gouverneur-generaal Gustaaf Willem Baron van Imhoff, in samenwerking met de raadsleden Elias de Haeze en Isaac van Schinne, en is door hen tijdens hun verblijf in de Republiek op 12 oktober 1741 aangeboden aan de Heeren XVII. In de realia worden de verschillende punten van de overwegingen van deze heren puntsgewijs (inclusief de hoofdstuk- en paragraafindeling) genoemd, naar de datum van behandeling door de Heeren XVII. Dit biedt een verklaring voor de 121 verwijzingen naar het eerste halfjaar van 1742.

Ook onder andere trefwoorden zijn verwijzingen terug te vinden naar onderdelen van de consideratiën, steeds zichtbaar doordat in de kantlijn verwezen wordt naar het hoofdstuk en paragraafnummer van de consideratie. Dit is ook grotendeels de verklaring voor het veel groter totaal aantal verwijzingen naar het jaar 1742 dan gemiddeld over de jaren 1737-1750 (namelijk 792 tegenover 279 stuks). Het is ook de verklaring voor het hoge aantal mogelijke archival events in het jaar 1742, zoals deze zichtbaar zijn in tabel 3.3. Onder andere de in de tabel genoemde mogelijke archival events 'Batavia', 'dranken', 'reglement', 'scheepen: verscheyde ordres', 'semenaria' en 'thee' zijn direct te relateren aan de consideratiën. Andere events uit het jaar 1742 staan hier echter grotendeels los van. Zoals 'scheepen: verongelukte off genomen werdende,' waarvan de verwijzingen voornamelijk gerelateerd zijn aan scheepsrampen.

Ook enkele andere mogelijke archival events uit de realia op de resoluties zijn verklaarbaar. Zo is het grote aantal verwijzingen onder het trefwoord 'raden' in het tweede halfjaar van 1741 te verklaren door de na de Chinezenmoord ontstane regeringscrisis en wordt de toename rond 1749 onder 'Opperbewindhebber en Gouverneur Generaal van de gehele Oost-Indische Maatschappij' veroorzaakt door de aanstelling van stadhouder Willem IV in deze functie.

De in tabel 3.4 genoemde trefwoorden uit de realia op de uitgaande brieven zijn minder gemakkelijk aan grote 'historische gebeurtenissen' uit de geschiedenis van de VOC te koppelen. Uit nader onderzoek zal moeten blijken welke verwijzingen (welke gebeurtenissen) ten grondslag aan de events hebben gelegen. Uit dergelijk onderzoek kan blijken dat een correlatie tussen de verschillende verwijzingen onder een trefwoord ontbreekt, of lijkt te ontbreken. Een voorbeeld zijn de negen verwijzingen onder het trefwoord 'handel' naar het jaar 1750:

De Industrie in den handel is een wesentlijk middel tot verbetering van den staat der Moluccos	18 september 1750, Ternaten
De bediendens op Banjermassing gerecommandeert een prompte betaling te doen, en een vriendelijk ommegang met de Inlanders, als geoordeelt werdende een middel te zijn om den handel hier wederom op een deursame voet te brengen	18 september 1750, Banjermassing
Den handel in Siam op den oude voet te continueren. Vide verder Siam	18 september 1750, Siam
Den uitslag van den handel tussen China en Suratte door den carga niet genoteert,	18 september 1750, China

¹⁶⁸ Een herdruk van deze consideratiën is te vinden in J.E. Heeres, 'De "consideratiën van Van Imhoff', *Bijdragen tot de taal-land en volkerenkunde van Nederlandsch-Indie (BKI)* 66 (1912), 441-621.

dat nog verwacht word	
Men hoopt dat den handel in een florisanter staat zal geraken, en de schepen behoude zullen varen. Vide Japan	18 september 1750, Japan
Men vertrouwt dat de Ministers het haare zullen contribueeren om den handel weder te doen accesseren. Vide Cormandel	18 september 1750, Cormandel
Blijvende de Ministers gerecommandeert alle attentie te geven op de verbetering van den handel, en op de menagie	18 september 1750, Ceilon
Het zoude ten hoogsten beklagelijk zijn voor de Compagnie dat de opluykende handel in Suratta door de onlusten gestremt wierden	18 september 1750, Suratte
De gedurige troubles in Persia ruineeren 's Comp.s handel zodanig dat men daarvan in 't geheel wel zoude afzien. Vide Persien	18 september 1750, Persien

Er wordt steeds verwezen naar een brief aan Batavia van 18 september 1750, waarachter de diverse buitenkantoren worden genoemd waarop de verwijzing betrekking heeft. Hoewel de verwijzingen allen gerelateerd zijn aan de staat van de handel en zodoende onder dit trefwoord zijn geplaatst, wordt uit de realia onvoldoende duidelijk in hoeverre deze negen zaken aan elkaar gerelateerd zijn. Kunnen achter dergelijke schijnbaar losstaande verwijzingen toch archival events schuilgaan? Dit wordt in dit onderzoek voor één geval nagegaan. Ook de verwijzingen onder het trefwoord 'Persien' in de realia van het archief van de Hoge Regering vertonen namelijk dit verschijnsel. Het resultaat hiervan is te vinden in het vijfde hoofdstuk.

Onder het trefwoord 'retourscheepen' is een dergelijke correlatie meer zichtbaar. De negen aangetroffen verwijzingen naar het jaar 1737 (waarvan acht naar het derde kwartaal) gaan namelijk grotendeels over het vergaan van acht retourschepen bij Kaap de Goede Hoop. Uit de realia blijkt dat de Heeren XVII de oorzaak hiervan zoeken in het te laat afzenden van de schepen (pas in februari), tegen de 'oude ordres' in. Maatregelen zijn nodig om een herhaling te voorkomen.

4. Event 1: de Chinese Opstand, oktober 1740

Voordat aan het onderzoek naar (de documentenstromen rondom) archival events werd begonnen, is verondersteld dat in de periode 1737-1750 de Chinezenmoord van 1740 als een dergelijk event teruggevonden zou moeten worden. Het event is namelijk te omschrijven als een 'historische gebeurtenis' en heeft in de historiografie zo nu en dan aandacht gekregen.¹⁶⁹ Meestal wordt naar de gebeurtenis gerefereerd als de 'Chinese opstand' of 'Chinezenmoord'. Sommige auteurs gebruiken zelfs de termen 'protracted pogrom' (Kemasang) of 'holocaust' (Blussé) om de moord te omschrijven.¹⁷⁰ De moord zorgde in ieder geval voor een 'crisis of governance,' zoals onder andere Kerry Ward stelt.¹⁷¹ Dit maakt deze historische gebeurtenis een interessante casus voor verder onderzoek. In het eerste hoofdstuk is immers verondersteld dat informatiestromen het beste zichtbaar worden in een periode van een (informatie)crisis. In het tweede hoofdstuk is gebleken dat de Chinezenmoord inderdaad als een mogelijk archival event is aan te merken. Heeft de crisis ook zijn weerslag gehad op de administratieve middelen van de VOC? Wat schuilt er achter dit mogelijke archival event?

4.1 De Chinezenmoord van 1740

Vanaf de stichting van de stad Batavia door de Hollanders in 1619 waren de Chinezen belangrijk. Aansluiting van deze stapelplaats in het handelsnetwerk van de VOC op de Chinese jonkenvaart was van cruciaal belang om Chinese goederen te verkrijgen en bovendien waren de Chinese handelaren

¹⁶⁹ De aandacht voor de Chinezenmoord kent pieken en dalen. Baron W.R. van Hoëvell was in 1840 de eerste die een artikel schreef over de moord. In 1938 schreef J. Vermeulen een proefschrift over het onderwerp. Daarna werd pas rond 1986 weer serieuze aandacht besteed aan het onderwerp, toen Leonard Blussé zijn *Strange Company* schreef. Interessant is het van A.R.T. Kemasang afkomstige tegengeluid uit diezelfde jaren. Willem Rimmelink schreef in 1994 een proefschrift over 'the Chinese War and the collapse of the Javanese state, 1725-1743.' Recent is door onder andere Kerry Ward onderzoek gedaan naar de moord. Eén van de hoofdstukken uit haar *Networks of empire* (2009) omvat een onderzoek naar de strafrechtelijke afhandeling van de Chinezenmoord, de berechting van enkele Chinezen. Mary Somers Heidhues besteedt aandacht aan enkele Europese ooggetuigenverslagen van de moord, Claudine Salmon aan Chinese. W.R. van Hoëvell, 'Batavia in 1740', *Tijdschrift voor Neêrland's Indie* 3, nr. 2 (1840) 447-556. J.Th. Vermeulen, *De Chineezers te Batavia en de troebelen van 1740* (Leiden 1938). L. Blussé, *Strange company. Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht 1986). A.R.T. Kemasang, 'The Dutch role in the 1740 Chinese pogroms in Java', *Jambatan. Tijdschrift voor de geschiedenis van Indonesië* 4, nr. 1 (1986) 3-26. W. Rimmelink, *The Chinese war and the collapse of the Javanese state, 1725-1743* (Leiden 1994). Ward, *Networks of empire*. M. Somers Heidhues, '1740 and the Chinese Massacre in Batavia: some German eyewitness accounts', *Archipel* 77 (2009) 117-147. C. Salmon, 'The massacre of 1740 as reflected in a contemporary Chinese narrative', *Archipel* 77 (2009) 149-154.

¹⁷⁰ Kemasang, 'The Dutch role', 3-26. Blussé, *Strange company*, 94. Kemasang ziet een genocide met een vooropgezet (economisch) plan van de Hoge Regering. De term 'protracted pogrom' is naar mijn mening niet op zijn plaats en de term 'holocaust' kan verkeerde associaties met zich meebrengen. De moord kan mede moeilijk geplaatst worden omdat een eenduidige definitie van de term genocide ontbreekt. Als naar de typologie van Peter du Preez (Universiteit Kaapstad) wordt gekeken, zou de moord een 'pragmatische genocide' genoemd kunnen worden. De moord was gericht op een directe bedreiging (de Chinezen in de stad), maar stopte direct nadat het doel (de uitroeiing van de Chinese bevolking van Batavia) bereikt werd. Zie: Vriend, *De Chinezenmoord*, 72-76.

¹⁷¹ Ward, *Networks of empire*, 107; 125.

ideale tussenpersonen, als de 'middle men' van Azië. De Chinese bevolkingsgroep had dan ook binnen Batavia een aanzienlijke positie. Zij verkregen privileges, hadden een eigen wees- en ziekenhuis, en speelden een rol in het plaatselijk bestuur. Zij waren aanwezig in het college der boedelmeeesters, de schepenen, en hadden hun *kapitein der Chinezen* die opkwam voor de belangen van de Chinese gemeenschap. Net als de Hollanders, woonden zij verspreid over de gehele stad.¹⁷² Als de slavenbevolking niet wordt meegerekend, vormden zij vlak voor de moord 58% van de inwoners, tegen 18% Europeanen. In de Ommelanden, het gebied rondom de stad Batavia, waren de Chinezen met bijna 20% van de door de Hollanders *geregistreerde* inwoners ook goed vertegenwoordigd.¹⁷³ In tegenstelling tot de Chinese handelaren in de stad, ging het hier echter veelal om arme koeliearbeiders.

De relatie tussen de Hollanders en de Chinezen kwam in de jaren dertig van de achttiende eeuw meer onder druk te staan. De stad kwam in een crisis terecht door een malaria-epidemie (vijftig procent van alle geboorten en nieuwkomers in de stad overleed binnen een jaar) en een instorting van de suikerhandel. Daar veel suiker werd geproduceerd in de Ommelanden, werden veel Chinese en Javaanse koeliearbeiders werkloos en raakten de daar staande suikermolens in verval. Spanningen bleven niet uit, vooral doordat de immigratie van Chinezen naar het gebied aanhield. De stad werd geconfronteerd met 'landlopers en vagebonden' en regelmatig werden personen opgepakt. Op 25 juli 1740 werd door de Hoge Regering het besluit genomen om "alle suspecte swervende Chineesen" op te pakken en naar Ceylon te sturen om daar in de landbouw te werk te worden gesteld. Hoewel verbanning als straf niet nieuw was, pakte de maatregel compleet verkeerd uit. Bij de Chinese bevolkingsgroep ontstond namelijk het gerucht dat de opgepakte Chinezen niet naar Ceylon zouden worden gestuurd, maar op zee overboord zouden worden gegooid.¹⁷⁴

Op 26 september kwam bij de Hoge Regering voor de eerste keer het bericht binnen dat in de Ommelanden een opstand was uitgebroken.¹⁷⁵ Honderden Chinezen vertoonden zich openlijk opstandig in de Ommelanden. In de stad liep de spanning in de eerste dagen van oktober op. In de straten van Batavia ontstonden 'quade ontmoetingen' en bij de stadsbevolking ontstond het idee van een 'verraad der Chinezen.' De Chinezen in de Ommelanden zouden de stad willen aanvallen en de blanken willen uitmoorden met behulp van de Chinezen binnen de stadsmuren. Een waar paard van Troje was binnengehaald! Hoewel bij huiszoekingen geen wapens konden worden gevonden, bleven

¹⁷² Vriend, *De Chinezenmoord*, 15-16.

¹⁷³ R. Raben, *Batavia and Colombo. The ethnic and spatial order of two colonial cities, 1600-1800* (Leiden 1996), 86; appendix.

¹⁷⁴ Vriend, *De Chinezenmoord*, 24; 27-34.

¹⁷⁵ Volgens Kerry Ward kwam deze opstand voor de Hoge Regering en de stadsbevolking als een 'complete surprise.' Zij komt tot deze conclusie op basis van haar onderzoek in de archieven van de Raad van Justitie. Zie: Ward, *Networks of empire*, 108.

geruchten de ronde doen en werd een avondklok voor Chinezen ingesteld.¹⁷⁶ Toen in de nacht van 8 op 9 oktober de stad werd aangevallen door de Chinese opstandelingen, richtte de woede van de Europeanen binnen de stad zich op alles wat Chinees was. Of, zoals een ooggetuige stelt:

“Toen wierden de deuren en huizen van de Chineesen opgehouden, ingeslaagen, en de Chinese mannen alle uitgehaald en zo dood geschoten en geslagen [...]. Immiddels wierden in korten tijd de straten, gragten, en rivieren bezaaid met ontallijke lijken, ja zelfs konde men op zommige plaatsen tot over de enkels in 't bloed treden, 'tgeen een afschuwelijke vertooning gaf.”¹⁷⁷

Verzet was er onder de Chinezen amper. Het moorden en plunderen ging een week door, waarbij naar schatting tienduizend Chinezen het leven lieten. Gedurende twee of drie dagen verwoestte een brand bovendien tweederde van de stad. De Hoge Regering greep bij het moorden nauwelijks in, keek passief toe of werkte het zelfs in de hand (zo werd de belegering van het huis van de kapitein der Chinezen, Ni Hoekong, gesteund door enige compagnietroepen).¹⁷⁸

Afbeelding 4.1. Gezicht in vogelvlucht van Batavia op het moment van de Chinezenmoord, ingekleurde gravure.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Vriend, *De Chinezenmoord*, 35-39.

¹⁷⁷ Kort verhaal van d'oproer der Chineesen, op het eiland Java, dog voornamentlyk wegens de stad Batavia, voorgevallen in de maand october des jaers 1740 (z.p. 1741?), 7. Koninklijke Bibliotheek (KB), Den Haag. Pamflet 17177.

¹⁷⁸ Vriend, *De Chinezenmoord*, 43; 46; 48.

¹⁷⁹ Ingekleurde gravure van Jacobus van der Schley. *Afbeelding van dat gedeelte van Batavia, alwaar eigentlijk de schrikkelijcke slagting der Chinezen geschied is, den 9 Octob. 1740* (1740-1750). Maritiem Museum Rotterdam, inventarisnummer MMR-P788.

Afbeelding 4.2. Het huis van de kapitein der Chinezen tijdens de Chinezenmoord.¹⁸⁰

In de Ommelanden werd strijd geleverd met de opstandige Chinezen en Javanen. Zij werden daar uiteindelijk verdreven, maar de strijd ontwikkelde zich tot de zogenaamde Chinese Oorlog (1741-1743), waarbij vooral de positie van de VOC op Java's Noordoostkust onder grote druk kwam te staan. Uiteindelijk kwam de compagnie hier overigens als winnaar uit en kreeg het grote delen van het rijk van Mataram in handen.¹⁸¹

Hoewel het binnen de stad onrustig bleef, werd al op 22 oktober 1740 besloten om amnestiebriefjes uit te geven aan 'onschuldige' Chinezen in de Ommelanden. De Chinezen bleken simpel gezegd 'onmisbaar' voor de stad te zijn, in economische zin. Op 15 november 1740 hadden al 1.042 Chinezen van de amnestiebriefjes gebruik gemaakt. Anders dan voor de moord, werden zij echter in een aparte wijk buiten de stadsmuren geplaatst. Het economisch herstel van de stad werd mede van de komst van de Chinezen afhankelijk gesteld. In april 1742 werd door het college van schepenen zelfs een onderzoek ingesteld naar de exacte hoeveelheid Chinezen dat nodig was (5.934 personen), onderverdeeld naar ambachten.¹⁸²

¹⁸⁰ *Chinese moord te Batavia 1740* (1740). Anonieme tekening. Rijksmuseum Amsterdam, Collectie Frederik Muller, Inventarisnummer RP-T-00-3253, negatief 34819.

¹⁸¹ Zie: Rimmelink, *The Chinese war*. L. Nagtegaal, *Riding the Dutch tiger. The Dutch East Indies Company and the northeast coast of Java, 1680-1743* (Leiden 1996). Vriend, *De Chinezenmoord*, 48-53.

¹⁸² Vriend, *De Chinezenmoord*, 53-59.

De regeringscrisis die ontstond naar aanleiding van de moord werd mede veroorzaakt door een climax in een langlopende ruzie tussen gouverneur-generaal Adriaan Valckenier en het raadslid Gustaaf Willem Baron van Imhoff. De ruzie had zijn oorsprong in een vete in een Amsterdamse regentenfamilie, de twee waren verre neven van elkaar. Zij bevochten elkaar voortdurend tijdens hun carrière in de Oost, vooral bij de verkrijging van belangrijke functies. Tijdens de oktoberdagen van 1740 werd dit politiek steekspel verhevigd. Van Imhoff hield Valckenier in een schriftelijke verklaring al op 17 oktober verantwoordelijk voor de moord. Valckenier beweerde daarentegen dat hij zonder instemming van de Raad van Indië geen enkel besluit had kunnen nemen. Bovendien gedroeg Van Imhoff zich volgens Valckenier alsof *hij* de gouverneur-generaal was, door bijvoorbeeld zonder zijn medeweten goedkeuring te verlenen aan een militaire expeditie in de Ommelanden. Op 6 december 1740 liet Valckenier Van Imhoff, samen met de raadsleden Elias de Haeze en Isaac van Schinne, tijdens een vergadering van de Hoge Regering onder arrest stellen. Met de eerstvolgende schepen werden zij naar de Republiek gestuurd. Het pakte voor Valckenier echter anders uit. Aangekomen in de Republiek werden de raadsleden uit hun arrest gehaald, en mocht Van Imhoff als gouverneur-generaal terugkeren naar Batavia. Op zijn beurt werd Valckenier onder arrest gesteld en in Batavia in het Casteel gevangen gezet. Hij overleed daar op 20 juni 1751. Zijn proces werd door de Raad van Justitie stopgezet in 1755. Het proces werd aandachtig door de Heeren XVII gevolgd en is volgens Kerry Ward “definitely the most high profile case in the mid-eighteenth century company court records.”¹⁸³

4.2 De administratieve weerslag van een crisismaand

Op basis van het dagregister van Batavia, de resolutieboeken en de bewaard gebleven uitgaande brievenboeken van de Hoge Regering kunnen de documentenstromen rondom de Chinezenmoord in kaart worden gebracht. Zoals uit hoofdstuk twee bleek, is het dagregister te zien als een postregistratiesysteem. Deze registratie bestond naast het resolutiestelsel, een stelsel waarbij in principe de ingekomen en uitgaande correspondentie als bijlage gekoppeld werd aan de besluiten. Daarnaast bestonden nog de brievenboeken. In Jakarta is daarvan het afgaand Indiaas briefboek bewaard gebleven, waarin de brieven naar de buitenkantoren chronologisch zijn opgenomen. Door al de (verwijzingen naar) documenten uit deze registraties gezamenlijk te nemen en te ontdebellen, zou een goed beeld moeten ontstaan van de documentenstromen van de Hoge Regering rond de

¹⁸³ Ibidem, 66-72. Vermeulen, *De Chineezers*, 51. Ward, *Networks of empire*, 111.

Chinezenmoord.¹⁸⁴ Het resultaat hiervan is te zien op de kaarten 4.1, 4.2 en 4.3. De correspondentie binnen Batavia is niet opgenomen, met één uitzondering. Dit betreft de melding van 26 september 1740 van drie Chinese *luitenants* in de stad, dat er in de Ommelanden een opstand was uitgebroken (het geeft de verwevenheid van de Chinese organisaties in de stad met de Hollandse instituten aan). Zoals al gemeld, was het bij de Hoge Regering het eerst binnengekomen bericht. De op de kaarten weergegeven documentenstromen lopen vanaf deze datum tot en met 4 november 1740. Op de laatstgenoemde datum vertrokken de retourschepen vanaf 'het hoge land van Bantam' naar de Republiek. Omdat dit de eerste mogelijkheid was om na de moord van de gebeurtenissen bericht te geven aan de Heeren XVII, is dit als einddatum genomen. Aan boord waren de op 31 oktober gedagtekende documenten aan de Heeren XVII.¹⁸⁵ Deze laatste documentenstroom is overigens ook zichtbaar op kaart 4.1. Op kaart 4.2 is bovendien nog enkele correspondentie met de retourschepen naar de Republiek te zien. Dit wordt veroorzaakt doordat de schepen voor hun vertrek gereed gemaakt moesten worden. In het dagregister kan worden nagelezen hoe de commandant van de schepen, Gerardus Bernardus Visscher, van de Hoge Regering op 1 november toestemming kreeg om te vertrekken. Op 2 november werden de schepen daartoe 'gevisiteerd en gemonsterd' door twee gecommitteerde leden uit de Raad van Justitie en de waterfiscaal. De dag daarna werden zij achterna gevaren door de ordinaire klerken Jan Kip en Jan Ertman Jordens. Aan hen waren de 'secretariale en andere papieren' meegegeven, verzameld in 'pacquetten en losse papieren,' die zij moesten overhandigen aan de sloopoverheden. Daaronder zaten ook enkele gesloten pakketten, die alleen door de advocaten van de compagnie in de Republiek geopend mochten worden. Op 4 november waren de klerken terug in Batavia.¹⁸⁶

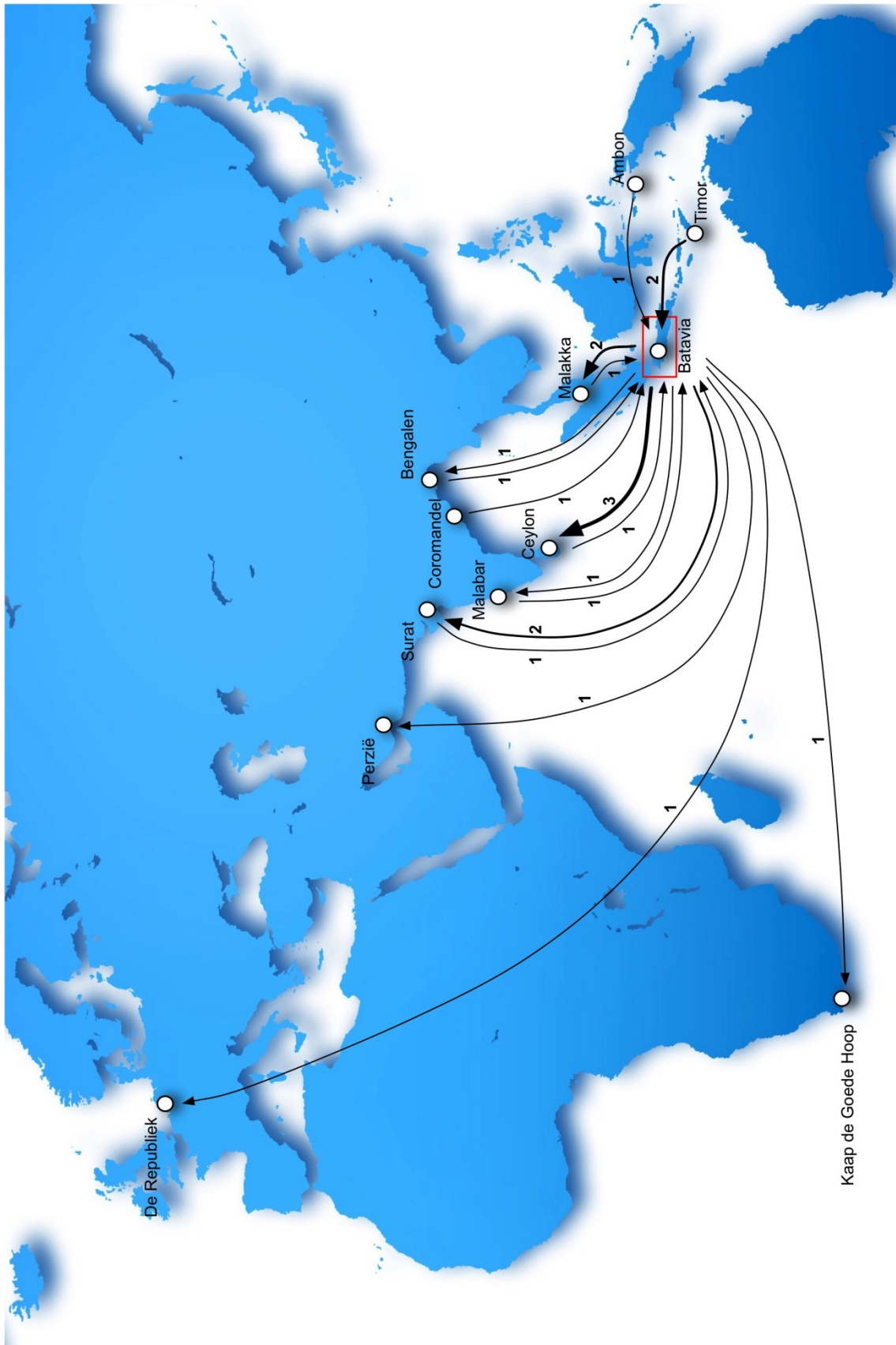
Uit de kaarten wordt duidelijk dat er door de Hoge Regering in deze maand veel werd gecorrespondeerd met de nabije plaatsen in de Ommelanden, op Java en Sumatra. De vele gewisselde brieven met Bantam (en de Bantamse koning)¹⁸⁷ vallen op, als ook met Semarang. Al op 30 september, voor de moord, werd een brief naar de gezaghebber in Bantam gestuurd waarin 'waakzaamheid' werd aanbevolen omtrent de "met alderhande bose voornemens [samenrottende] parthijen Chinese landloopers." Hoewel de omvang onbekend was, bevonden deze landlopers zich

¹⁸⁴ Het dagregister is te vinden onder inventarisnummer 2571, het Indiaas uitgaand briefboek onder nummer 3647, en de resoluties onder nummers 989 en 990. Ook is gebruik gemaakt van de korte notulen onder inventarisnummer 2110. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 989-990; 2110; 2571; 3647.

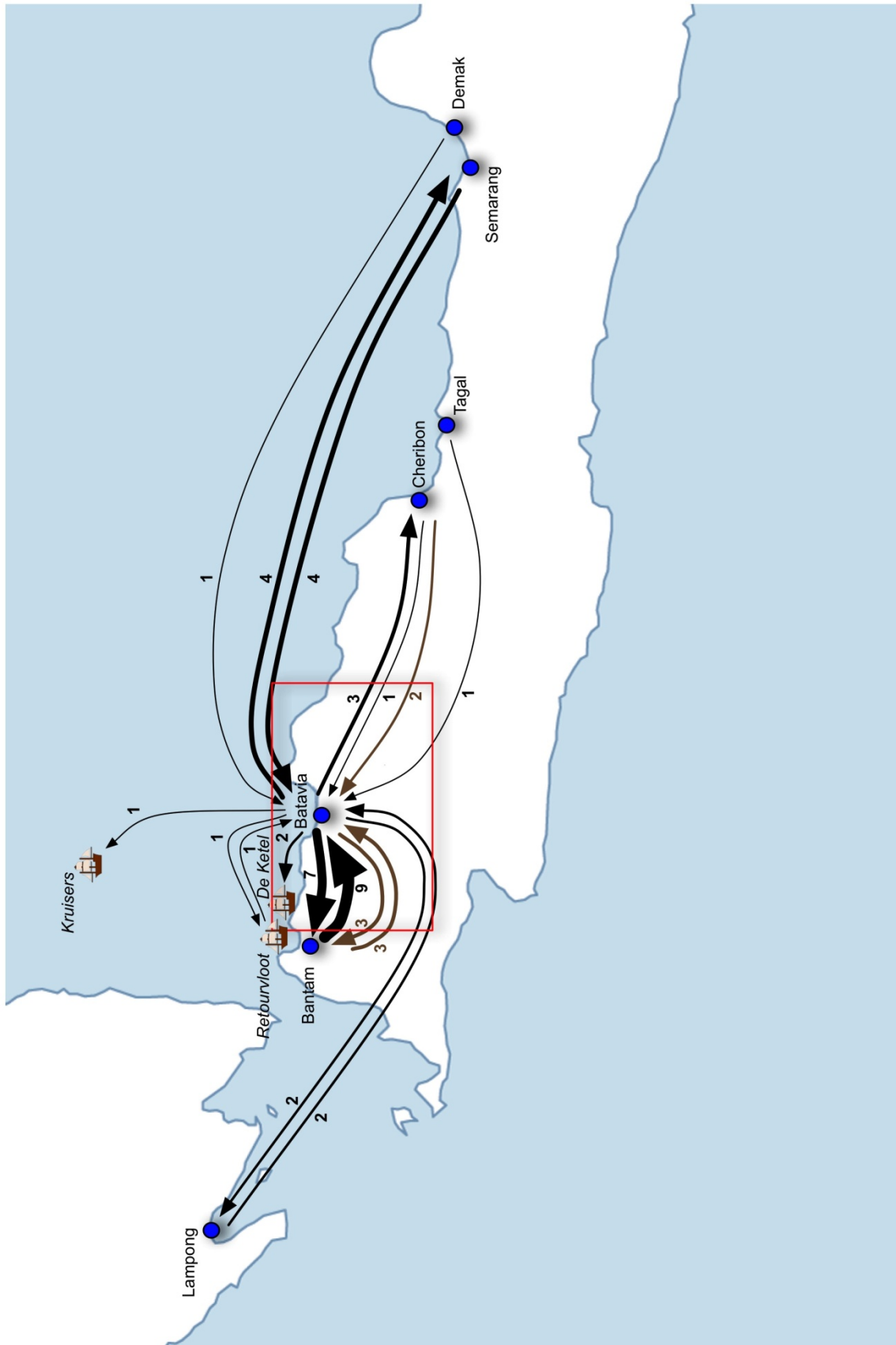
¹⁸⁵ Deze correspondentie ontbreekt in het archief van de Hoge Regering. Van het jaar 1740 zijn alleen brieven aan patria vindbaar van 12 januari en 31 maart. De eerstvolgende is van 10 januari 1741. Zie: ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaande patriasche missiven', inv. 3034-3035; 3300-3303.

¹⁸⁶ Batavia's dagregister, 1 tot 4 november 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2571, fol. 806-838.

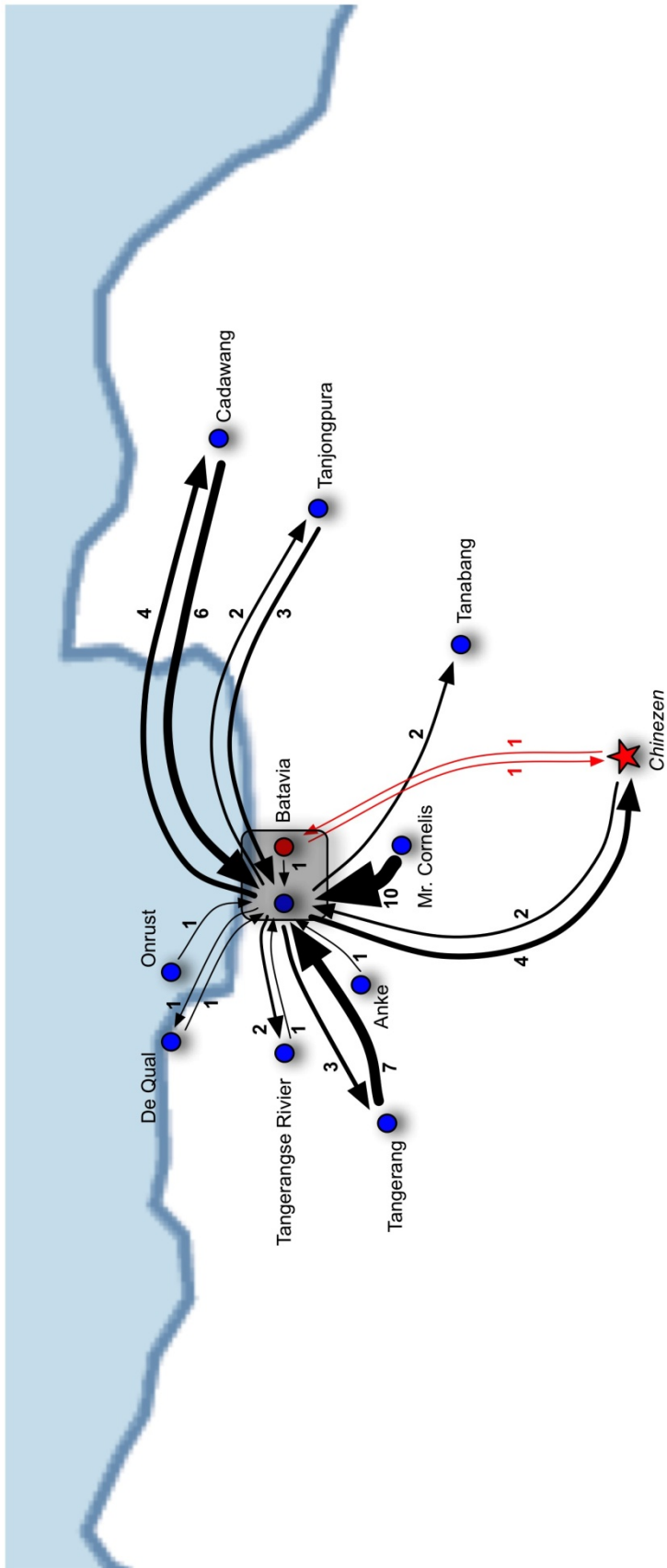
¹⁸⁷ Deze brieven gaan deels over een conflict tussen de koning van Bantam en Hendrik Holsteyn, de gezaghebber in Bantam. Zie bijvoorbeeld drie op 24 oktober 1740 door de Hoge Regering gezonden brieven aan respectievelijk gezaghebber Hendrik Holsteyn (gemeen en apart) en de koning van Bantam. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3647, fol. 904-907.

Kaart 4.1. Documentenstroom van de Hoge Regering rondom de Chinezenmoord. De pijlen geven documentenstromen weer, waarbij de daarbij genoemde cijfers het aantal gevonden documenten weergeeft. Het rode kader betreft kaart 4.2.

Kaart 4.2. Documentenstroom van de Hoge Regering rondom de Chinezenmoord. Specificatie van een gedeelte uit kaart 4.1, een deel van Java en Sumatra. Het rode kader betreft kaart 4.3. De bruine pijlen geven correspondentie weer van de Hoge Regering met respectievelijk de koning van Bantam en de prinsen van Cheribon.

Kaart 4.3. Documentenstroom van de Hoge Regering met de Ommelanden rondom de Chinezenmoord. Specificatie van een gedeelte uit kaart 4.2. Het vierkant betreft de stad Batavia, met daarbinnen een rode stip voor de Chinezen (zoals de kapitein der Chinezen) en een blauwe stip voor de Hoge Regering. De rode documentenstromen geven correspondentie tussen eerstgenoemde aan met de Chinezen in de Ommelanden. Deze groep is met een rode ster aangegeven.

mogelijk ook op Bantams grondgebied.¹⁸⁸ Van de buitenkantoren werd Semarang op 11 oktober als eerste op de hoogte gesteld, twee dagen na de moord. Het was een waarschuwing om voorzorgsmaatregelen te nemen tegen de opstandige en naar Java's Noordoostkust afzakkende Chinezen en Javanen.¹⁸⁹

Met enkele in de nabijheid van Batavia gelegen plaatsen of forten, zoals Meester Cornelis, Tanabang en Tangerang, werd vlak voor en na de moord al veel correspondentie gevoerd. Vooral het hoge aantal gewisselde brieven tussen de Hoge Regering en de forten Tangerang en Meester Cornelis valt op. De strijd was hier in de dagen rond de moord hevig. Met Tanabang werd gecorrespondeerd omdat daar vlak voor de moord troepen naartoe waren gezonden, onder leiding van Van Imhoff en het extraordinair raadslid Maurits van Aerden. Na de moord werd ook gecorrespondeerd met Claas Gijsepil, de baas van eiland Onrust. Hij werd gevraagd om met enkele schepen de Tangerangse rivier af te zakken, langs post De Qual. De documentenstromen van en naar Cadawang en Tanjongpura, aan de oostkant van Batavia, zijn voornamelijk van eind oktober. Een groot deel van deze stroom bestaat uit correspondentie met kapitein Jan Georg Crummel, die met zijn troepen naar Cadawang was gezonden om de Chinezen uit hun 'schuilnesten' te jagen.¹⁹⁰

Uit de genoemde bronnen komt ook correspondentie met de Chinese opstandelingen in de Ommelanden naar voren, correspondentie die gevoerd werd met zowel de Chinezen binnen de stadsmuren (op kaart 4.3 in rood aangegeven) als met de Hoge Regering. Het betreft hier deels brieven van voor de moord van 9 oktober. Zo kwam op 7 oktober een aan de kapitein der Chinezen gerichte brief van 'het hoofd der rebellerende Chinezen' aan het licht, en is ook een uit naam van deze kapitein uitgaande brief te vinden. De brieven werden door Van Imhoff en Van Aerden vanuit Tanabang aangebracht. Andere correspondentie is van na de moord en betreft voornamelijk brieven over de verleende amnestie. De Chinezen in de Ommelanden vertrouwden de verlening niet en vermoedden een valstrik. Naar aanleiding hiervan werd door de Hoge Regering de amnestieverlening aangepast. Het werd naast het Nederduits, Javaans en Maleis ook in het Chinees vertaald, en bracht de Hoge Regering uiteindelijk dus resultaat.¹⁹¹ Van deze verlening werd ook bericht gedaan aan de

¹⁸⁸ Brief van de Hoge Regering aan gezaghebber Hendrik Holsteyn en raad te Bantam, 30 september 1740. Ibidem, fol. 608.

¹⁸⁹ Brief van de Hoge Regering aan gezaghebber Bartholomeus Visscher en raad te Semarang, 11 oktober 1740. Ibidem, fol. 889.

¹⁹⁰ Enkele van deze brieven zijn te vinden in het afgaand Indiaas briefboek. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3647. Van de tocht van Crummel zijn een aantal exemplaren bewaard gebleven. Zie "Dagregister van het gepasseerde in de optocht van de Compagnies krijgsmagt onder commando van den manhafften Capitain Jan George Crummel," geborgen onder: NL-HaNA, Archief van mr. P.A. Brugmans en mr. A. Brugmans, 1602-1870, toegangsnummer 1.10.13, inventarisnummer 101. H. Volkers, "Beknopt verhaal der Chineesen oorlogh beginnende op 8^e October 1740", geborgen onder: NL-HaNA, Collectie aanwinsten van de voormalige Eerste Afdeling van het Algemeen Rijksarchief, 14e eeuw-1933, toegangsnummer 1.11.01.01, inventarisnummer 697. En: "Rapport bij forma van dagregister opgedragen aan Valckenier, door den capitain militair Jan Georg Crummel." ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 4082: stukken betreffende de Chinezenopstand van oktober 1740. De laatste versie bevat parafen van leden van de Hoge Regering, tussen 25 oktober en 9 november gedateerd.

¹⁹¹ Vriend, *De Chinezenmoord*, 53-55.

buitenkantoren van de compagnie op Java. Ook dit is terug te zien op de kaarten. De buitenkantoren werden verzocht om van de akten “behoorlijke afschrijft” te maken en deze te publiceren “overal ter plaatse waar zulx maar dienstig kan werden.”¹⁹²

Op kaart 4.2 valt nog correspondentie met het schip De Ketel en enkele kruisers op. De eerste stroom betreft correspondentie met een op 3 november ‘op de droogte van Pantang’ vastgelopen schip,¹⁹³ de tweede betreft meegegeven correspondentie aan enkele op 4 november uitgezonden Hollandse kruisers. De schepen moesten de verwachte Chinese jonken op enkele strategische plaatsen opwachten. De afkomende Chinezen moest duidelijk worden gemaakt “dat zij met hare vaartuygen hier ter rheed komende hunne handel als bevoorens sullen kunnen drijven met gerustheid, mits sijlieden sorge dragen dat geene van de meedegebragte manschappen elders aan de wal geset, ofte wapenen uytgescheept werden.” Daarbij moesten zij vooral “vrundelijk en minnelijk” bejegend worden.¹⁹⁴

Uit kaart 4.1. wordt ten slotte duidelijk dat een aantal berichten zijn verzonden naar de vestigingen in Malakka, India (Surat, Malabar, Ceylon en Bengalen), Perzië en aan de Kaap. Van deze kantoren werd na de moord voor het eerst bericht gedaan aan Malakka en Ceylon op 27 oktober.¹⁹⁵ De brieven werden meegegeven aan het schip *Castricum*, dat via Malakka naar Ceylon voer. Aan de gouverneur van Malakka werd doorgegeven dat hij de Chinezen met ‘een wakend oog’ in de gaten moest houden, maar dat hij deze vooral ‘geen leed mocht aandoen.’ Bovendien werd verzocht goederen naar Batavia te sturen, waaraan de stad na de moord een groot tekort had. Aan Ceylon werd gemeld dat de brieven aan hen door de moord ‘wat later waren gezonden dan de intentie was.’ Dit werd ook gemeld aan Kaap de Goede Hoop. In een met de retourschepen naar de Republiek meegaande brief van 2 november werd aan hen duidelijk gemaakt dat de schepen al op 15 oktober hadden moeten vertrekken, maar dat dit door de opstand onmogelijk was geweest. Bovendien waren slechts vijf van de tien schepen uitgevaren. Aan de Kaap zouden deze moeten wachten op de andere schepen, voordat zij zouden doorvaren naar de Republiek. Pas op 1 december zouden de resterende schepen vanuit Batavia vertrekken.¹⁹⁶

¹⁹² Zie bijvoorbeeld de brieven in het afgaand Indiaas briefboek aan Semarang van 24 oktober, Cheribon van 25 oktober en Tanjongpura van 26 oktober 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 3647.

¹⁹³ Twee brieven van de Hoge Regering aan de Gamrons gesaghebber, zittende aan de grond op de droogte van Pantang, 3 november 1740. Ibidem, fol. 1041-1043. Op het schip was George Gutchi aanwezig, de net benoemde nieuwe gezaghebber van Perzië. Meer hierover in hoofdstuk vijf.

¹⁹⁴ Vriend, *De Chinezenmoord*, 60. Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, 4 november 1740. NL-HaNA, VOC, inv. 767.

¹⁹⁵ Een eerdere brief naar Perzië is al op 23 oktober geschreven. Deze werd echter meegegeven aan schip De Ketel, waar de aankomende gezaghebber van het kantoor op aanwezig was. Er wordt in de brief geen melding gedaan van de Chinezenmoord. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3647.

¹⁹⁶ Brief van de Hoge Regering aan Malakka, 27 oktober 1740. Brief van de Hoge Regering aan Ceylon, 27 oktober 1740. Brief van de Hoge Regering aan Kaap de Goede Hoop, 2 november 1740. Ibidem.

4.3 Een volledig beeld?

De administratie, zoals deze nu gevonden kan worden in het archief van de Hoge Regering, is rondom de Chinezenmoord warrig te noemen. Zo blijkt dit uit de diverse registratiemethoden: het dagregister, het resolutiestelsel en de series uitgaande en ingekomen brievenboeken. Het eerstgenoemde register lijkt het meest compleet te zijn. Naast de dagelijkse postregistratie wordt hierin ook verwezen naar de andere middelen. Zo is daarin soms te lezen dat iets “in de vergadering is besloten,” “in de resoluties deses Casteels kan werden besogt” of “te vinden is bij het generaal aenkomend Indias briefboeck van desen jaere.” Maar er zijn brieven vindbaar in het uitgaand brievenboek en in de resoluties, die niet in de dagregisters voor lijken te komen. Bijvoorbeeld de brief van 2 november aan Kaap de Goede Hoop, een brief aan Tanjongpura van 26 oktober (beide wel te vinden in het afgaand Indiaas briefboek), of een in de resolutieboeken van 23 oktober gevonden verwijzingen naar een door Bantam op 20 oktober verzonden secreet briefje.¹⁹⁷ Andersom zijn drie verwijzingen naar uitgaande brieven aan Tangerang aanwezig in de dagregisters over de periode 26 september – 4 november 1740, terwijl maar één brief gevonden wordt in het afgaand Indiaas briefboek.¹⁹⁸ Het is daarom twijfelachtig of met deze analyse een volledig beeld is gegeven van de ingekomen en uitgaande correspondentie van de Hoge Regering. Het is bijvoorbeeld vreemd te noemen dat er tien brieven zijn gevonden die vanuit fort Meester Cornelis afgezonden zijn naar de Hoge Regering, terwijl er volgens de registratie niet één teruggezonden is.

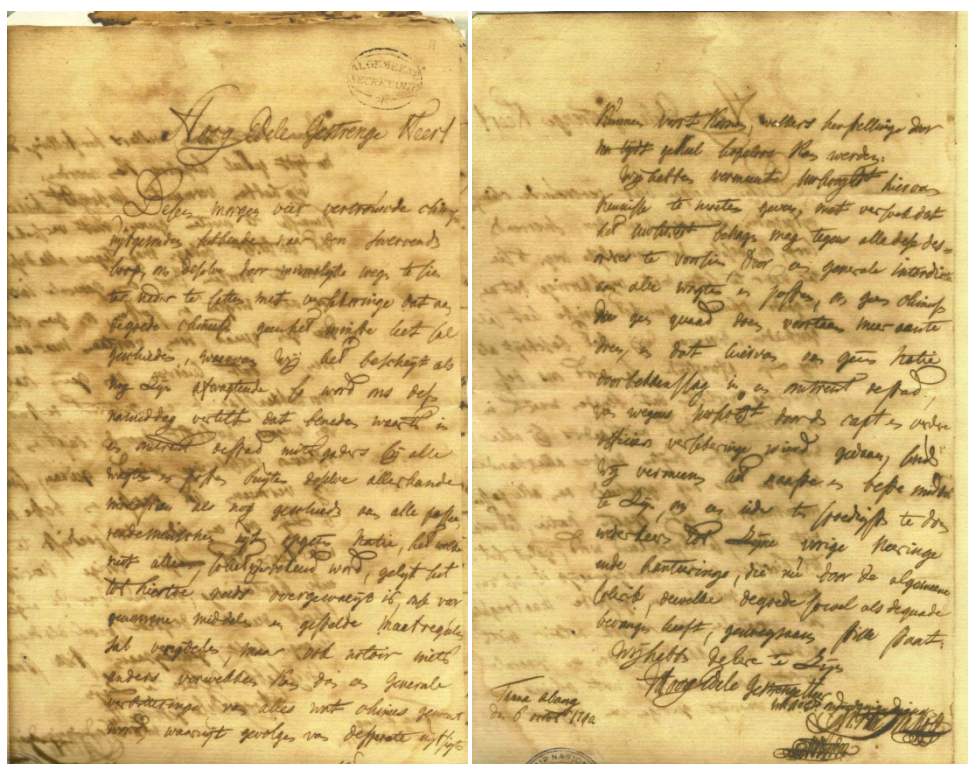
Dat er meer correspondentie is gevoerd dan uit de analyse blijkt, kan bijvoorbeeld worden aangetoond door een in het archief van de Hoge Regering bewaard gebleven aparte bundel met stukken over de Chinezenmoord. De stukken daaruit zijn bijeengebracht in de negentiende eeuw en hebben enige van de ‘Algemeene Secretarie’ afkomstige stempels uit diezelfde eeuw. In de bundel komt een door Van Imhoff en Van Aerden vanuit Tanabang op 6 oktober snel geschreven briefje voor (zie afbeelding 4.3). Op kaart 4.3 komt echter geen correspondentie vanaf Tanabang naar de Hoge Regering voor.

In de notulen van de dagen rondom de moord wordt in de registratie onderscheid gemaakt tussen ‘gemeen’ en ‘apart,’ steeds links naast de tekst van de notulen zichtbaar. Dit komt overeen met een bewaard gebleven apart resolutieboek over de Chinese opstand, beginnende op 26

¹⁹⁷ Brief van de Hoge Regering aan Tanjongpura, 26 oktober 1740. Brief van de Hoge Regering aan Kaap de Goede Hoop, 2 november 1740. Ibidem. Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden, 23 oktober 1740. NL-HaNA, VOC, inv. 767. Batavia’s dagregister, 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2571.

¹⁹⁸ Brief van de Hoge Regering aan Hendrik Korenaar te Tangerang, 10 oktober 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, ‘Afgaand indiaas briefboek’, inv. 3647, fol. 893. Vergelijk Batavia’s dagregister, 10 en 21 oktober 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2571.

september 1740.¹⁹⁹ Daar men op die datum niet de omvang van de opstand kon vermoeden, zijn deze resoluties vermoedelijk achteraf bijeengebracht. Een vergelijking tussen de registratie van de resoluties uit die dagen met de bewaard gebleven minuutexemplaren van de notulen is opvallend. Niet alleen zijn de minuutexemplaren namelijk rommelig (ze ontbreken van enkele dagen), ze zijn in sommige gevallen tekstueel ook *minder* volledig dan de teksten uit de resoluties. Dit laatste is vreemd te noemen, daar notulen een voorstadium zijn van de resolutieteksten.²⁰⁰ Deze rommeligheid komt ook tot uiting in het ontbreken van de bijlagen bij de generale resoluties over de periode van 7 tot en met 21 oktober 1740.²⁰¹ Stukken kunnen om vele redenen ontbreken en het kan dus toeval zijn, maar het kan ook te maken hebben gehad met de verwarrende dagen rondom de moord.

Afbeelding 4.3. Snel geschreven briefje door Van Imhoff en Van Aerden, Tanabang 6 oktober 1740.²⁰²

Een mogelijke oorzaak voor de gebrekkige registratie in de oktobermaand is de rol van de pennisten tijdens de Chinezenmoord. Voor de verdediging van de stad werd namelijk bij gebrek aan voldoende militairen gebruik gemaakt van de ‘compagnies der pennisten’. Volgens de in hoofdstuk twee

¹⁹⁹ Net-generale resoluties en -incidenteel- net-secrete resoluties, 26 september 1740 – 18 december 1741. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 990.

²⁰⁰ Minuut-generale notulen, 22 juli 1740 – 18 november 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 50. Zie bijvoorbeeld op 2 oktober 1740.

²⁰¹ Bijlagen bij de generale resoluties, 2 september 1740 – 31 oktober 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 1267.

²⁰² Stukken betreffende de Chinezenopstand van oktober 1740, 7 oktober 1740 – 1 augustus 1742. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 4082. In de bundel zit ook een door Valckenier snel geschreven briefje aan de Commissaris van de Inlanders van 11 oktober 1740.

genoemde berekening van Lequin waren in 1740 maar liefst 167 man werkzaam bij de generale secretarie. Een groot deel van hen was al op 7 oktober bewapend en werd dag en nacht ingezet om patrouilles te lopen en wacht te houden. Waarschijnlijk waren enkelen op 9 oktober ook betrokken bij de moordpartijen. De eerste secretaris en kapitein van de pennisten, Gerrardus Cluysenaar, moest die dag in ieder geval aan Valckenier en enkele raadsleden melden dat enkele van de onder zijn gezag staande pennisten, zonder zijn order, 'vrijwillig' naar de stad waren getrokken. De pennisten waren bovendien aanwezig bij de belegering van het huis van Ni Hoekong, de kapitein der Chinezen. Daar werden uiteindelijk vijf- à zeshonderd Chinezen vermoord.²⁰³ Uit het dagregister blijkt dat die dag Hendrik Jacob van Suchtelen, extraordinair raadslid en luitenant van de compagnie der pennisten, met honderd man en voorzien van kanonnen onderweg was naar dat huis.²⁰⁴ Eén van de aanwezigen was Adriaen van Reverhorst, boekhouder en collationist bij de generale secretarie. Van hem is een op 1 november 1740 verzonden brief bewaard gebleven, gericht aan een ons onbekend persoon (zie afbeelding 4.4). De brief bestaat uit een voor de moord geschreven gedeelte en een aanvulling van na de moord. In het eerste gedeelte schrijft hij hoe hij 'een goed soldaat' zou zijn als de compagnie van de pennisten "in 't geweer en aen 't vegten moet." In het tweede gedeelte omschrijft hij het resultaat van deze belofte en zijn belevenissen tijdens de moordpartij. Aan het schrijfwerk kwamen de pennisten maar weinig toe, in ieder geval werden zij op 17 oktober nog ingezet als wachtlopers.²⁰⁵ De Hoge Regering schrijft dan ook in hun generale missive van 1 december 1740 aan de Heeren XVII dat er met deze reden vertraging was opgelopen in het schrijfwerk.²⁰⁶

De gevonden brief van Van Reverhorst toont niet alleen aan hoe de pennisten werden ingezet tijdens de moord, het toont ook aan dat er naast de officiële, formele documentenstromen andere stromen bestonden. Zijn brief is te zien als particuliere correspondentie, nota bene naar de Republiek vervoerd met dezelfde op 4 november 1740 vertrokken retourschepen. Hij schrijft in zijn brief hoe hij zich moest haasten om de brief mee te laten gaan met de schepen, waardoor hij "geen tijd [meer had om] hier meerder van te melden." Een "nader relaes van het grouwelijk voornemen van dat gespuys" zou met de volgende schepen moeten worden verzonden.²⁰⁷

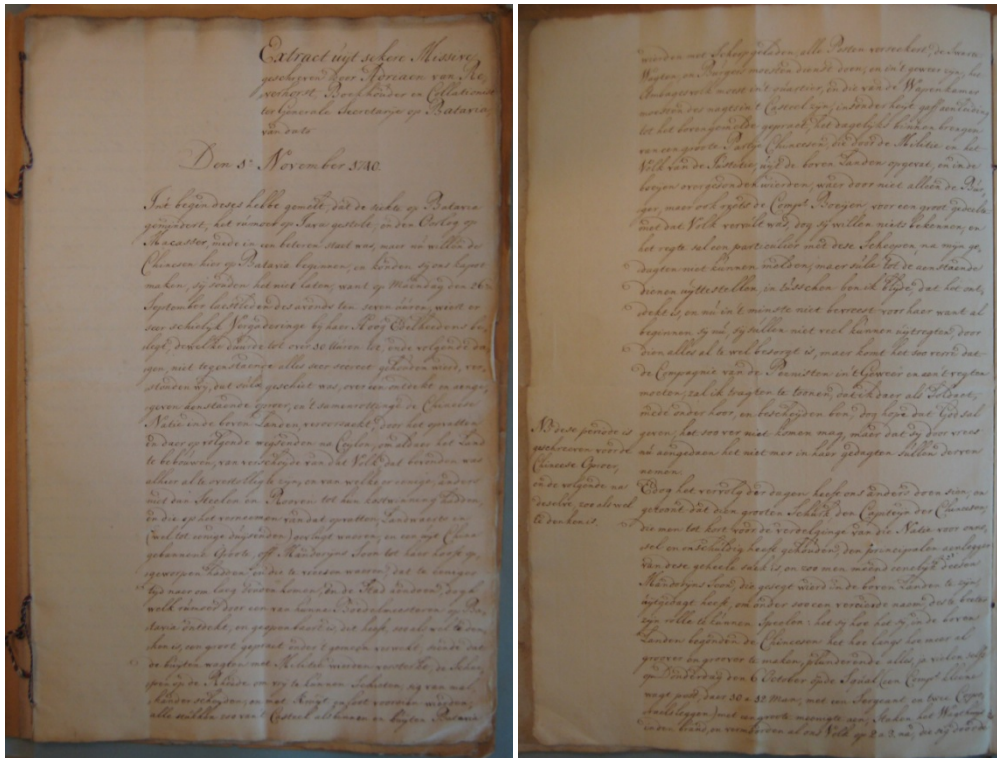
²⁰³ Generale missive van de Hoge Regering aan de Heeren XVII, 31 oktober 1740. Opgenomen in: J.K.J. de Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Deel 9: 1717-1749* ('s-Gravenhage 1877-1878) 295-312, aldaar 302; 306. Zie ook: Vriend, *De Chinezenmoord*, 42.

²⁰⁴ Batavia's dagregister, 9 oktober 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2571.

²⁰⁵ Resolutie Hoge Regering, 17 oktober 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 990.

²⁰⁶ Generale missive van de Hoge Regering aan de Heeren XVII, 1 december 1740. Zie: J. van Goor, *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie*, deel X: 1737-1743 (Den Haag 2004) 495.

²⁰⁷ Extract uyt sekere missive geschreven door Adriaen van Reverhorst, boekhouder en collationist ter generale secretarie, Batavia 1 november 1740. NL-HaNA, Archief Brugmans, inv. 101: stukken betreffende den Chinezenmoord te Batavia, 18 oktober 1740 – 30 oktober 1741.

Afbeelding 4.4. Eerste twee pagina's van de particuliere brief van Adriaen van Reverhorst, 1 november 1740 (extractversie). Op de tweede pagina de splitsing tussen het geschrevene voor en na de moord.²⁰⁸

Naast ontbrekende brieven en particuliere correspondentie, komt nog een andere stroom aan het licht. De eerste brief na de moord aan een buitenkantoor, op 11 oktober naar Semarang, begint de Hoge Regering namelijk als volgt:

“Men vertrouwt dat de conspiratie door den Chineesen tegens deese stad en Europese Natie ondernomen, wel sal weesen ter kennisse gekomen bij gerugte. Egter heeft men niet kunnen afzijn Uw Edele van dit Heiloo's voornemen welke te deeser daagen door haarlieden is begonnen in het werk gesteld te werden, de nodige kennisse te geeven.”²⁰⁹

De Hoge Regering ging er dus vanuit dat de gezaghebber van Semarang, Bartholomeus Visscher, al op de hoogte van de opstand was door geruchten. Het toont aan dat de in de documenten gegeven informatie ook via andere kanalen dan het (officiële) document werd verspreid, en dat de weg via deze kanalen soms sneller werd aflegd. Een *informatiestroom* dus, in plaats van een documentenstroom. Bovendien gaat het hier om een mondelinge informatiestroom. In hoofdstuk één werd het onderzoek van Filippo de Vivo en Robert Darnton reeds aangehaald. Zij tonen onder andere de rol van deze informatiestromen aan. Bij de stelling van laatstgenoemde dat “the actual flow must have been far more complex and extensive,” kan naar aanleiding van deze paragraaf worden aangesloten.²¹⁰

²⁰⁸ Ibidem.

²⁰⁹ Brief van de Hoge Regering aan gezaghebber Bartholomeus Visscher en raad te Semarang, 11 oktober 1740. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3647, fol. 889.

²¹⁰ Darnton, *Poetry and the police*, 15.

4.4 Ontvangst van de Chinese Opstand in de Republiek

De eerste mogelijkheid na de moord om brieven te zenden naar de Heeren XVII was op 31 oktober 1740. Een generale missive werd verzonden, als ook een kopie van het besluit om amnestie te verlenen, een gedrukt uitgegeven exemplaar van deze akte, en een translaat van de onderschepte, door de Chinezen aan de kapitein der Chinezen gezonden brief. Dit overigens naast de gebruikelijke gegevens als de meegezonden lading, zo blijkt uit het meegekomen 'register der papieren.' In de generale missive doen generaal en raden in ongeveer vijfenveertig pagina's verslag van de gebeurtenissen rondom de opstand en de moord.²¹¹ Er werd ook een apart, gesloten pakket met brieven meegezonden met daarin secrete correspondentie van Valckenier. Als bijlagen had hij extracten van belangrijke resoluties en voor de Raad van Justitie of een notaris gedane verklaringen toegevoegd. Met deze verklaringen probeerde Valckenier vooral zijn onschuld te bewijzen rondom de moord (hij beweerde dat hij daartoe geen bevel had gegeven), en daarentegen Van Imhoff te beschuldigen van medeplichtigheid aan de opstand. Zo was het besluit van 25 juli 1740 om Chinezen uit de Ommelanden op te pakken en naar Ceylon te sturen op aandringen van Van Imhoff genomen. Hoewel hij in zijn tijd als gouverneur-generaal nooit een secrete brief naar de Heeren XVII had gezonden, was dit met de 'speculatieve' handelingen van Van Imhoff onvermijdelijk geworden, zo stelt hij.²¹² Bij de overgezonden brieven van 1 december 1740 en 10 januari 1741 zijn wederom secrete brieven van Valckenier opgenomen, ook ditmaal voorzien van vele verklaringen van derden.²¹³ Bij de brieven van 1 december is opnieuw de bovengenoemde translaatbrief van 7 oktober te vinden. Valckenier had deze door Van Imhoff en Van Aerden aangeleverde brief opnieuw uit het Chinees laten vertalen daar hem "het eerste translaat door de heeren [...] zeer suspect te voren [was] gekomen," namelijk ten nadele van Valckenier.²¹⁴

Met grote vertraging kwamen de gezonden papieren van 31 oktober en 1 december 1740 aan in de Republiek.²¹⁵ De Heeren XVII werden tijdens hun najaarsvergadering van 1741 dan ook

²¹¹ Register der papieren behorende bij een verzending van een pakket documenten van de Hoge Regering aan de Heeren XVII, 31 oktober 1740. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2479.

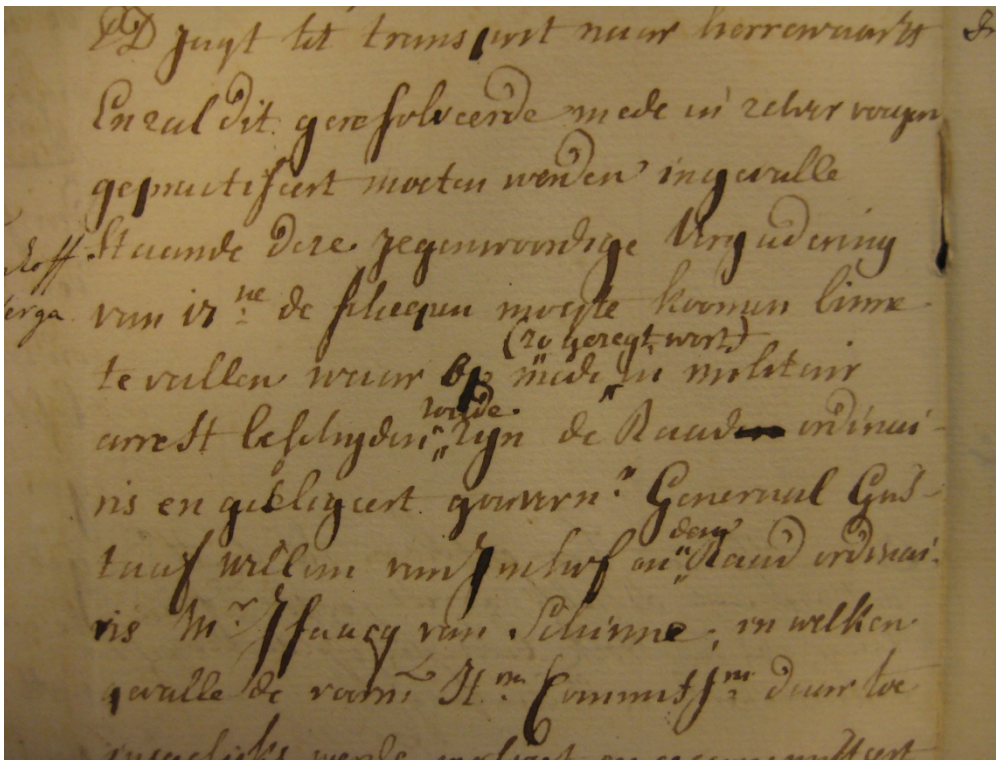
²¹² Register der papieren behorende bij een verzending van een secreet pakket documenten van Valckenier aan de Heeren XVII, 31 oktober 1740. Zijn brief is vijftien pagina's lang. Ibidem, inv. 2486, fol. 3708-3786. De secrete brief is opgenomen in: De Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag*, 312-328.

²¹³ Register der papieren behorende bij een verzending van een secreet pakket documenten van Valckenier aan de Heeren XVII, 1 december 1740 en 8 januari 1741. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2486. Met de reguliere verzending van 10 januari 1741 kwamen ook kopieën van de resolutieboeken van de Hoge Regering (gemeen en apart), het Batavia's dagregister, en de ingekomen en afgaande brievenboeken mee. Daarnaast zijn daarin stukken over de 'doleantie' van Van Imhoff en stukken van de Raad van Justitie te vinden. Zie: Register der papieren behorende bij een verzending van een pakket documenten van de Hoge Regering aan de Heeren XVII, 10 januari 1741. Ibidem, inv. 2481.

²¹⁴ Secrete brief van Valckenier aan de Heeren XVII, 1 december 1740. Opgenomen in: De Jonge, *De opkomst van het Nederlandsch gezag*, 328-340, aldaar 334.

²¹⁵ In de resolutie van de Heeren XVII van 25 september 1741 wordt gesproken over een vergaan van "alle de voornaamste papieren van het gepasseerde jaar 1740 met ongeluckige scheepen van dat jaar." NL-HaNA, VOC, Resoluties Heeren XVII (net-exemplaren), inv. 167.

redelijk verrast met het bericht van de moord en de arrestatie van de – inmiddels met de schepen van 8 januari 1741 onderweg zijnde – drie raadsleden. Op 7 september 1741, vijf dagen na het begin van de najaarsvergadering, wordt in de resoluties voor het eerst melding gedaan. Die dag kwam het bericht binnen dat met het schip Nieuwerkerk het in arrest genomen raadslid Elias de Haeze was aangekomen bij Petten. Een begeleidend schrijven van Valckenier bleek tevens aan boord te zijn. Een dag daarna wordt De Haeze door de Heeren XVII uit zijn arrest gesteld, “met permissie van te mogen opkomen in verwagting dat ten spoedigste aan de vergadering van 17^e ter informatie sal komen te geven van hetgeene gerequireert sou mogen werden.” Ook de raadsleden Van Imhoff en Van Schinne, waarover het gerucht ging dat ook zij onder arrest waren gesteld en naar de Republiek onderweg waren, moesten bij aankomst direct uit hun arrest worden gehaald en naar de vergadering worden gezonden. Van Imhoff was juist door de Heeren in december 1740, dus los van de gebeurtenissen rond de Chinezenmoord, benoemd als de nieuwe gouverneur-generaal.²¹⁶

Afbeelding 4.5. Deel van het minuut-exemplaar van de resolutie van de Heeren XVII van 8 september 1741, waaruit blijkt dat ook Van Schinne en Van Imhoff in arrest zijn genomen en onderweg naar de Republiek zijn. Tussen de regels zijn tussen haakjes de woorden “zo gezegt wort” toegevoegd, als teken dat men hiervan nog niet zeker was.²¹⁷

De meegekomen secrete missiven van Valckenier werden dezelfde dag gelezen. Het Haags Besogne werd op 13 september verzocht om over deze kwesties verder te rapporteren, wat zij op 19

²¹⁶ Resoluties Heeren XVII, 7 en 8 september 1741. Ibidem. Vriend, *De Chinezenmoord*, 69.

²¹⁷ Minuut-resolutie van de Heeren XVII, 8 september 1741. NL-HaNA, VOC, inv. 47.

september deden (deze rapportage is verloren gegaan).²¹⁸ De Heeren XVII handelde hierop snel, zo blijkt uit de bewaard gebleven secrete resoluties. Naar Batavia en Kaap de Goede Hoop werd met diverse schepen, in viervoud, een brief gezonden waaruit bleek dat Valckenier onder militair arrest moest worden gesteld. Omdat de grotere schepen echter niet konden uitvaren wegens plotselinge tegenwind, werd op aandringen van de hoofdparticipanten van de compagnie op 3 oktober zelfs een apart scheepje vooruit gezonden. Daarnaast kwam het bericht binnen dat de Engelsen met twee schepen klaarstonden om naar Indië te varen. Op 7 oktober werd besloten om ook hen te benaderen. Enkele dagen later lieten de Engelsen weten dat zij het geen probleem vonden om een verzegeld pakket met brieven van de Hollanders mee te nemen. Met dankzegging voor de goede behandeling die hun schepen aan de Kaap hadden ervaren, deden zij dit zelfs gratis.²¹⁹ Alles werd er door de Heeren XVII aan gedaan om het bericht zo snel mogelijk in Batavia te krijgen.

In de vergadering was op 25 september ondertussen een op 22 september bij de advocaten van de compagnie binnengekomen brief van de Staten-Generaal in behandeling genomen. Het hoogste orgaan in de Republiek vroeg zich in de brief af of bij de Heeren XVII bekend was wat er in Batavia was voorgevallen, daar hierover “soveele en so verscheyde verhalen gedaan en gerugten verspreyd werden.” De Heeren XVII moest het antwoord schuldig blijven, daar ook hen slechts onlangs “eenige papieren” in handen was gekomen. De Heeren XVII werden daarop op 28 september verzocht om half oktober enkele van hun bewindhebbers naar Den Haag af te zenden. Ook De Haeze, Van Imhoff en Van Schinne werden daar verwacht.²²⁰ De drie waren inmiddels allen uit hun arrest gehaald en hun ‘stok en deegen’ overhandigd. Om hun onschuld te kunnen bewijzen waren aan hen alle gewenste papieren overhandigd. Bovendien waren zij bezig om een rapport te schrijven over “de generale toestant van saken in Indien.” Op 12 oktober werd dit aan de Heeren XVII overhandigd en werden de raadsleden verzocht om zo snel mogelijk naar Batavia terug te gaan. Het rapport werd in handen van het Haagse Besogne gegeven. Het staat ook bekend als de in hoofdstuk drie genoemde *Consideratiën* van Van Imhoff.²²¹

Als onderdeel van de naar Den Haag afgereisde commissie brachten de drie op 21 november verslag uit aan de Heeren XVII. Ook de rapportage van deze speciale commissie is niet bewaard gebleven. Een mogelijke reden voor deze vermissing is te vinden in de realia op de resoluties van de Heeren XVII. Bij het trefwoord Chineesen is daar naast de verwijzingen namelijk geschreven dat “de

²¹⁸ In de vergadering werd nog discussie gevoerd over de vraag of de schippers moesten worden overhoord, maar dit vonden de heren vooralsnog onnodig. Resoluties Heeren XVII, 8, 13 en 19 september 1741. NL-HaNA, VOC, Resoluties Heeren XVII (net-exemplaren), inv. 167.

²¹⁹ Kopie-secrete resoluties en missiven van vergaderingen van de Heeren XVII, 21 september, 3, 7 en 9 oktober, en 23 november 1741 (kamer Zeeland). NL-HaNA, VOC, inv. 7428.

²²⁰ Minuut-resolutie van de Heeren XVII, 25 en 28 september 1741. NL-HaNA, VOC, inv. 47.

²²¹ Net-resoluties Heeren XVII, 22 en 25 september, 12 oktober en 7 december 1741. NL-HaNA, VOC, inv. 167.

papieren te vinden [zijn] bij diegene welke in de 17^e hebben gedient.”²²² Voor het gereed gekomen rapport was gebruik gemaakt van de rapportages van de drie raadsleden, de uit Batavia overgekomen brieven en papieren, de secrete brieven van Valckenier, en “eenige particuliere brieven en geschriften tot die saken relatief.” Hoewel de stukken “seer volumineus” waren, waren zij allen “doorlopen en meesten deel geleesen.” De gebruikte documenten zouden terug worden gezonden naar de Heeren XVII.²²³

Na het bevel tot de arrestatie van Valckenier, werd door de Heeren XVII op 12 december 1741 voor het eerst een inhoudelijke reactie op de Chinese opstand naar Batavia gezonden. Uit de bewaard gebleven secrete resoluties en missiven blijkt dat hier voorafgaand een verzoek van de hoofdparticipanten van de compagnie bij de bewindslieden was binnengekomen. Zij hadden enige punten opgesteld waarop zij van Batavia een antwoord verlangden: wat was de oorzaak van de opstand geweest, wie had het bevel tot de moord gegeven, wie waren de ‘favorieten en aanstokers’ van Valckenier en wie had Valckenier geassisteerd bij het opmaken van de door hem gestuurde verklaringen? Nadat deze vragen ter advies waren voorgelegd aan het Haagse Besogne, werden deze op 12 december overgenomen in de secrete brief aan de Hoge Regering. Uit de brief wordt duidelijk dat de Heeren XVII vond dat hen “uyt die [overgekomen] papieren zeer veel saaken zijn voorgekomen waaruyt met veel waarschijnlijkheyd het een en ander wel sou hebben kunnen worden opgemaakt,” maar dat enkele cruciale vragen daarmee niet konden worden beantwoord. Ook het zojuist binnengekomen schip Polanen, met daarop de door Batavia gezonden correspondentie van 25 maart 1741 (“met zeer veele bijlagen”), bracht hierin geen verandering. Langer konden de Heeren niet meer wachten om een antwoord te krijgen op de bovengenoemde vragen.²²⁴

4.5 Archival Event?

Het vooraf veronderstelde mogelijke event is als een archival event te beschouwen. De in hoofdstuk één genoemde verdikking aan archiefmateriaal is terug te vinden. Uit de bovenstaande nadere analyse van de onderliggende stukken is gebleken dat vlak voor en na de Chinezenmoord bij de Hoge Regering een grote hoeveelheid aan correspondentie is ontstaan, de door Stoler genoemde “rapid-fire exchange of letters, announcements, reports, and circulated petitions.”²²⁵ De genomen resoluties

²²² Ook is een secrete brief van de Heeren XVII aan de Hoge Regering van 16 november 1742, waarin volgens de realia gehandeld wordt over ‘de rebellie der Chineezzen,’ niet gevonden. NL-HaNA, VOC, inv. 216. Bovendien zijn de verbalen van het Haagse Besogne zeer summier over het laatste halfjaar van 1741. Ibidem, inv. 4472.

²²³ Net-resolutie Heeren XVII, 21 november 1741. NL-HaNA, VOC, inv. 167.

²²⁴ Kopie-secrete resoluties en missiven van vergaderingen van de Heeren XVII, 7, 9 en 12 december 1741 (kamer Zeeland). NL-HaNA, VOC, inv. 7428.

²²⁵ Stoler, *Along the archival grain*, 74.

over het onderwerp werden door de administratie van de Hoge Regering zelfs apart gebonden en de naar de Republiek gezonden documenten werden (uiteindelijk) als “seer volumineus” aangemerkt.

Ook bij de Heeren XVII is in het laatste kwartaal van 1741 een grote toename te constateren in de hoeveelheid over de Chinezenmoord en het arrest van de drie raadsleden volgeschreven pagina's, zoals uit de bovenstaande paragraaf is gebleken. Het archival event rondom de Chinezenmoord is hiermee zichtbaar in zowel de archieven van de Hoge Regering als de Heeren XVII. In het archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam hebben de gebeurtenissen geresulteerd in een piek in het aantal verwijzingen onder het trefwoord ‘Chineesen en China’ in de realia op de uitgaande brieven van de Heeren XVII. Er worden achttien verwijzingen gevonden naar het tweede halfjaar van 1741.²²⁶ Het trefwoord ‘Chineesen’ is in de realia op de resoluties over de periode 1737-1750 alleen gebruikt in het derde en vierde kwartaal van 1741. In totaal worden er zeven verwijzingen gevonden, waaronder één naar het rapport van 21 november 1741.²²⁷ Daarnaast is bijvoorbeeld het trefwoord ‘opzenden en opgezondene’ ontstaan naar aanleiding van het arrest van de drie raadsleden en is – zoals in hoofdstuk drie duidelijk werd – een archival event waarneembaar onder het trefwoord ‘Raden.’

Ook een aantal andere uit de publicatie van Stoler herleidbare facetten van een archival event kunnen worden gevonden. Ten eerste blijkt dat er door de Hoge Regering veel waarde werd gehecht aan geruchten. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk uit de dagen voor de moord, toen het gerucht over het ‘verraad der Chinezen’ binnen de stad de ronde deed. Ook debat is vindbaar. Ten overvloede komt dit naar voren als de resoluties van de Hoge Regering worden doorgenomen, waarin vooral de machtsstrijd tussen Valckenier en Van Imhoff een grote rol speelt. Dit politiek steekspel heeft ook ten gevolg gehad dat truth-claims werden gedaan en nagegaan, een ander element. Alle verklaringen die Valckenier meestuurde naar de Heeren XVII dienden immers als bewijzen van zijn onschuld. De door Valckenier opnieuw vertaalde en naar de Republiek verzonden Chinese brief, toont bovendien aan dat informatie mogelijk werd gefilterd, geschrapt en aangepast. Ook in de Republiek worden deze elementen aangetroffen. Geruchten over de gebeurtenissen in Batavia speelden een rol (deze bereikten zelfs de Staten-Generaal) en truth-claims werden nagegaan. Ook is debat zichtbaar, tot uiting komende in de productie van interne rapporten en een advies van een speciale commissie.

²²⁶ Met gebruik van de Poissonverdeling is de kans op ten minste achttien verwijzingen in één jaar 99,57%, op een totaal van 143 verwijzingen.

²²⁷ Het getal van vier gevonden verwijzingen naar het derde kwartaal en drie verwijzingen naar het vierde kwartaal ligt in beide gevallen significant hoger dan het verwachte aantal.

5. Event 2: administratieve crisis rond Perzië, 1737

In het tweede hoofdstuk is een analyse gemaakt van de realia op de generale resoluties en besognes van de Hoge Regering. Uit deze analyse kwamen een aantal mogelijke ‘archival events’ naar voren voor de periode 1737-1750. Eén van deze is vindbaar onder het trefwoord ‘Persien,’ waar in het derde kwartaal van 1737 elf verwijzingen worden gevonden. Dit is significant hoger dan het verwachte aantal verwijzingen per kwartaal. De elf in dit kwartaal gevonden verwijzingen zijn:²²⁸

Aldaar [in Perzië, NV] sal voortaan mede g’observeert moeten werden d’ ordre van 3 september 1706 na Ceylon, om geene onderwigten af te schrijven, dan die waarlijk gevallen zijn	2 september 1737
In den aanstaande de sloopoverheden, na het beladen haar bodems, in Rade van Politie af te vraegen, of zij daaromtrent ook iets in te brengen hebben	2 september 1737
Werd gerejecteert den voorstel der Ministers, om goederen op tijd te verkopen, als strijdig met ‘s Comp’s maximen	3 september 1737
Alle vreemde geldspetien bij de brieven aangehaald moeten teffens in guldens, stuyvers en penningen gereduceert werden	3 september 1737
Werd afgeschreven het herwaarts senden van Kirmanse bocken	3 september 1737
Geconfisqueerde goederen, sonder onderscheyd, moeten publicq verkogt werder, ter plaatse daar d’ aanhaeling geschied is	5 september 1737
Met d’ affaires der Inlanders mogen de ministers sig niet bemoeyen	9 september 1737
Van de gedaan werdende geschenken moet een distincte memorie werden opgemaakt met allegatie der redenen tot dies afgave, waarvan ook een distincte mentie bij de brieven moet werden gemaakt	10 september 1737
’t Leenen van geld aan wie ’t ook zij, werd verboden	10 september 1737
D’ aparte brieven der Bassourasse bedienden aan deese Regeering moet onder cachet volant eerst aan de Gamronse ministers en vervolgens herwaarts werden gesonden	12 september 1737
Voortaan geen lapis tutio nog aurum pigmenten meer herwaarts te senden	13 september 1737

Uit deze verwijzingen kan niet worden opgemaakt of een archival event aanwezig is. Hoewel enkele verwijzingen wellicht interesse wekken, ontbreekt op het eerste gezicht bovendien een correlatie tussen de afzonderlijke verwijzingen. De toename is daarnaast niet te verklaren uit een ‘historische gebeurtenis’ uit de geschiedenis van de VOC. In de literatuur over de compagnie wordt weinig aandacht besteed aan de aanwezigheid in het gebied. Deze beide factoren maken de toename van het aantal verwijzingen onder het trefwoord interessant. Wat is er in Perzië aan de hand en gaat het hier werkelijk om een archival event? Hoe verliepen de documentenstromen rondom dit mogelijke archival event?

5.1 De VOC in Perzië

Al in de zeventiende eeuw had de VOC een factorij in Perzië opgericht, met het verkrijgen van ruwe zijde als doel. Er werden door de compagnie slechte resultaten geboekt in deze handel, maar in de achttiende eeuw verschoof het accent naar de handel in goud. Deze handel was succesvol binnen het

²²⁸ Realia op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes), 1721-1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2188.

intra-Aziatische handelsnetwerk van de compagnie en vormde in die eeuw de legitimatie van het verblijf in Perzië. Drie tot vier schepen kwamen daar begin achttiende eeuw per jaar aan om de dukaten binnen te laden. De schepen hadden in ruil peper, specerijen, suiker en textiel aan boord.²²⁹

Afbeelding 5.1. Gezicht op de stad Gamron. Tekening van J.W. Heijdt uit de periode 1735-1744.²³⁰

De compagnie had meerdere vestigingen in Perzië, waaronder Bassoura (Basra) in het hedendaagse Irak, en Kirman (Kerman), Spahan (Esfahan) en Gamron (Bandar-e Abbas) in het hedendaagse Iran. In Gamron zetelde de 'gesaghebber,' waaraan de dienaren in de andere plaatsen ondergeschikt waren. Frank Lequin heeft uit de landmonsterrollen kunnen berekenen dat er tussen 1709 en 1763 gemiddeld 88 Europese en inheemse dienaren in het buitenkantoor werkzaam waren. Uit zijn gegevens blijkt echter dat dit aantal behoorlijk fluctueert. Zo ligt het gemiddelde tussen 1709-1722 op 30 personen, tussen 1723-1742 op 124, tussen 1744-1754 op 40, en tussen 1755-1763 op 162 personen.²³¹ Van deze dienaren worden in 1737 veertien opgegeven als 'gequalificeerde personen.'²³²

²²⁹ Jacobs, *Koopman in Azië*, 122-127.

²³⁰ J.W. Heijdt, *Allerneuester geographische- und topographischer schau-platz, von Africa und Ost-Indien* (Wilhermsdorf 1744). Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, inventarisnummer 2102 A 7, pagina 292.

²³¹ Lequin, *Het personeel*, 242-243 (tabel A.26). Voor het berekenen van de gemiddelden zijn de jaren waarin geen personeelssterkte is gemeten niet meegerekend.

²³² In Gamron bestaande uit een gezaghebber, een pakhuismeester, een fiscaal, een secretaris, een "gecommitteerde in diverse commissies," twee ordinaire gecommiteerde in de pakhuizen, een boekhouder, een eerste gesworen klerk, een assistent en soldijhouder, een luitenant, een vaandragers, een constabel en een oppermeester. In Bassoura zat een

Niet onbelangrijk was de aansluiting van de diverse plaatsen op de karavaanroutes. Bassoura was bijvoorbeeld gelegen op een knooppunt van belangrijke handelsstromen. Zo stelt Rene Jan Barendse in zijn omvangrijke vierdelige publicatie over de 'Arabian seas' in de achttiende eeuw, dat de karavaan vanaf Aleppo (nabij de Middellandse Zee) naar Bassoura bestond uit drie- tot vierduizend kamelen per jaar. Het ging hier dan ook niet alleen om stuk-, maar vooral om bulkgoederen.²³³ De karavaanroutes werden ook gebruikt voor het postvervoer. Zoals uit hoofdstuk twee al bleek, werd de route gebruikt om vanuit Perzië berichten naar de Heeren XVII te sturen, en vice versa. Dat dit niet onbelangrijk was, blijkt ook uit de stichting van de factorij in Bassoura in 1726. Deze werd namelijk mede met het oog op deze postroute (opnieuw) opgericht.²³⁴ Uiteraard werd het buitenkantoor ook geacht om de gehele administratie per schip naar Batavia te verzenden.

Vanaf de jaren twintig van de achttiende eeuw komt het buitenkantoor in Perzië in moeilijk vaarwater terecht, vooral doordat in het Perzische Rijk in 1722 de Safavid-dynastie ten val komt. Het verblijf in Perzië kwam steeds meer onder druk te staan. Volgens Els Jacobs, auteur van *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (2000), is dit vooral te wijten aan het wegvallen van het 'bestaansrecht' van de factorij, de goudhandel. De goudstroom droogde op doordat handelsroutes gestremd raakten, en tot overmaat van ramp verwoestte een aardbeving de zijdecultuur. De stad Bassoura, gelegen in het Ottomaanse Rijk, ging volgens Barendse echter juist in die jaren een 'commercial boom' tegemoet die voortduurde tot omstreeks 1770. De daar uitbreidende handel via de karavaanroutes compenseerde volgens hem ruim de neergang van de karavaanroutes rond Gamron.²³⁵ Als zeemacht wist de VOC hier echter kennelijk onvoldoende van te profiteren. De Heeren XVII pleitte meerdermalen voor inkrimping of opheffing van het buitenkantoor. In 1739 werd door hen bijvoorbeeld aan de Hoge Regering gesuggereerd om de factorij in Bassourra op te heffen.²³⁶

opperhoofd, een secunde en een negotieboekhouder. In Spahan zat een "onderkoopman en hoofd." In dit jaar waren in Gamron bovendien 75 militairen aanwezig. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2368, fol. 3823-3824 (30 april en 18 mei 1737). Volgens Lequin waren in dit jaar 137 personen werkzaam in het buitenkantoor. Lequin, *Het personeel*, 242-243 (tabel A.26).

²³³ R.J. Barendse, *Arabian seas 1700-1763. Volume 1: the Western Indian Ocean in the eighteenth century* (Leiden, Boston 2009), 227-233, 300-304.

²³⁴ *Ibidem*, 223. Moree stelt echter dat de route in de achttiende eeuw minder gebruikt wordt. Moree, 'Met vriend die god geleide', 57.

²³⁵ Jacobs, *Koopman in Azië*, 122-127. Barendse, *Arabian seas. Volume 1*, 221-242. W. Floor, 'Dutch trade in Afsharid Persia (1730-1753)', *Studia Iranica* 34, nr. 1 (2005) 43-94, aldaar 44.

²³⁶ Brief van de Heeren XVII aan de Hoge Regering, 4 september 1739. NL-HaNA, VOC, Uitgaande missiven Heeren XVII aan de kantoren in Indië, inv. 329.

5.2 Perzië en het informatiesysteem van de VOC

Een zoektocht naar de onderliggende stukken van het mogelijke archival event uit 1737 heeft zijn beperkingen. In het archief van de Hoge Regering zijn weliswaar de resoluties en het 'Batavia's uitgaande brievenboek' vindbaar, maar het inkomende brievenboek ontbreekt. Daarnaast zijn in de collecties 'gewestelijke stukken' en 'buitenland' bij het Arsip Nasional Republik Indonesia slechts enkele stukken over Perzië terug te vinden. Het archief van het buitenkantoor is bovendien verloren gegaan, waarschijnlijk in 1766 toen het eiland Kareek (waar de compagnie toen zijn hoofdkantoor had) door Perzische troepen werd geplunderd en bezet.²³⁷ De vanaf Perzië afkomstige correspondentie naar Batavia kan echter worden gereconstrueerd door gebruik te maken van het overgeschreven 'Batavia's ingekomen brievenboek,' zoals deze bewaard is gebleven in het archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam. In dit archief is ook de correspondentie vindbaar die het buitenkantoor via de landroute over de Levant direct naar de Heeren XVII stuurde.

Als deze bronnen gezamenlijk worden gezien, komt rond het jaar 1737 een grote hoeveelheid aan correspondentie vanuit het buitenkantoor Perzië bovendien. Naar aanleiding van deze documentenstroom en de inhoud van de brieven van de Hoge Regering en de Heeren XVII, kan iets worden gezegd over het informatiesysteem van de VOC. Zoals dit in hoofdstuk twee en drie is beschreven, was de compagnie voor hun kennis van de lokale situatie wat betreft Perzië afhankelijk van de twee genoemde stromen: via Batavia en de landroute. De snelheid van de verzending van documenten speelde hierbij ook een belangrijke rol. Tijd was immers geld. Het is dan ook met die reden dat de Hoge Regering het in 1736 erg op prijs stelde dat Carel Koenad, de directeur in Gamron, ondanks de "swacke en slegte gesteldheijt der pennisten" toch een aantal documenten met spoed had verzonden naar Batavia. Zo had Batavia kennis van een aantal belangrijke zaken gekregen, voordat de jaarlijkse moessonwinden dit onmogelijk maakten. De overige papieren konden later komen.²³⁸

De tevredenheid over de door Koenad gezonden documenten hield bij de Hoge Regering hier echter op. Uit de correspondentie van en naar Perzië blijkt namelijk dat het informatiesysteem rondom dit buitenkantoor rond 1737 verre van ideaal werkte. Dit wordt bijvoorbeeld duidelijk uit een brief van de Hoge Regering aan Gamron van 5 oktober 1736. In een reactie op een vraag van Koenad of de heren tevreden zijn met zijn manier van corresponderen, schrijven zij:

²³⁷ Het buitenkantoor Perzië bleef tot 1766 bestaan, voornamelijk door resident Von Kniphausen (1749-1759). Hij haalde gouverneur-generaal Mossel over om op het eiland Kareek (Kharg) een versterkte handelspost te bouwen, geheel tegen de wens van de Heeren XVII in. Volgens Meilink-Roelofs is bij de inname van Kareek ook het archief verloren gegaan, zie: M.A.P. Meilink-Roelofs, 'Een Nederlandse vestiging in de Perzische Golf', *Spiegel historiael* 2, nr. 9 (1967) 480-488, aldaar 488. Zie ook: Jacobs, *Koopman in Azië*, 125-127.

²³⁸ Brief van de Hoge Regering aan Perzië, 5 oktober 1736. NL-HaNA, VOC, 'Batavia's uitgaand briefboek', inv. 989, fol. 935-936.

“Maar hoe dat Uwe Edele nog in hoop kunnen wesen dat desselfs manier van schrijven bij ons voor goed en wel genomen sal werden, over sulx moeten wij ten hoogsten onse verwondering betuygen. Dewijl men van geen Comptoir in India sodanige wijdlopige, verwarde en onverstaanbare brieven, dan uyt de Persiaanse directie komt te ontfangen, alwaar dat quaat al over eenige jaren sijn wortels heeft geschooten, en thans met studie meer en meer schijnt gecultiveert te werden. Want om die boekstaven uyt te breyden, so komt men een en deselve saek stuksgewijs seer verwart en door diens menigvuldige buyten gebruyk sijnde bastertwoorden, onverstaanbaar op diverse plaatsen ter neder te stellen, soodat men die propre briefjes die 7 à 800 folios beslaan eens en andermaal onder behulp van eenige dictionairen dient te lesen en herlesen, wil men daaruyt eenigsints begriip van saeken krijgen. En of het gesegde ons nog te mackelijk viel, en wij in onse menigvuldige affaires daaraan geen tijd genoeg konden verspillen, soo schijnt men bovendien nog een nieuwe methode in gebruyk te willen brengen, met ons brieven en bijlagen over te senden, van sodanig verwijselt geschrift, mitsgaders eenige woorden bij abbreviatie, dat de oogen door het ordinair behulp die kleyn gecruymelde letteren nauwelijks kunnen bekennen.”²³⁹

Het Perzische buitenkantoor spande volgens de Hoge Regering de kroon als het ging om een slecht uitgevoerde informatievoorziening naar Batavia. De brieven waren niet alleen ‘wijdlopig, verward en onverstaanbaar,’ ook omvatte zij in één jaar maar liefst zeven- tot achthonderd, met kleine letters volgeschreven pagina’s.

Ook in de opvolgende jaren bleef de Hoge Regering klagen over de binnengekomen correspondentie. Niet alleen de stijl van Koenad deugde niet, ook ontbrak iedere vorm van structuur. De ‘langwijlige’ brieven leken eerder dagregisters dan brieven, zo schreef de Hoge Regering in een brief van 2 oktober 1737. De heren geven in dezelfde brief aan hoe zij de brieven graag geordend zien:

“[Wij] begeeren dat Uwe Edele na de voorbeelden den principaalste Westerse Comptoiren van India, waarvan de copijbrieven aen deese Regeering gerigt het den haren volgens de ordres en gebruyken ook na Persia bedeed werden, haare brieven voortaan zullen schicken in aparte capittels of hoofddeelen waarin beknoptelijk een en dezelve zaak van het begin tot het einde met een renvooy noopens de minste importante omstandigheeden aen de bijlaagen zullen beschreeven en gecommuniceerd werden. Met bijvoeging alleen van essentiële en noodzakelijke consideratien, waarop wij onze beveelen in antwoord met goed fundament konnen afvaardigen, zoodat hetgeen de Rijkszaaken en Persiaanse troubles aengaad op zigzelve, en ‘tgeen de negotie betreft meede op zigzelve zal staan, en desdanig ook moeten gehandeld worden met alle de hoofdzaakelijke poincten die de directie concerneren, mitsgaders tot onse kennis eygendlijk behooren.”²⁴⁰

Koenad werd dus geacht om zijn brieven gestructureerd naar onderwerpen in te delen, naar het voorbeeld van de brieven van de buitenkantoren uit het zogenaamde Westerkwartier. Hieruit wordt duidelijk dat de diverse factorijen op de hoogte werden gehouden van de zaken in enkele hen omringende buitenkantoren. Dat de brieven van deze comptoiren inderdaad ‘volgens ordres en gebruiken’ naar Perzië werden verzonden, blijkt uit het met de brief van de Hoge Regering

²³⁹ Ibidem, fol. 954-958.

²⁴⁰ Brief van de Hoge Regering aan Perzië, 2 oktober 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3641, fol. 680-684. In de brief komt zelfs naar voren dat de Hoge Regering twijfelde of zij de door Koenad gevraagde hoeveelheid papier nog wel moesten toezenden. Moesten zij hem immers niet de kans op het schrijven van de langwijlige brieven “zooveel mogelijk beneemen”?

meegezonden 'register der papieren.' Hierin zijn kopieën vindbaar van brieven van de Hoge Regering aan Bengalen, Coromandel, Ceylon en Mokka (een jaar eerder zijn ook brieven vindbaar aan Surat en Malabar). Uit het register blijkt bovendien dat Gamron extracten werd toegezonden van de Perzische gedeeltes uit de generale missiven van de Hoge Regering aan de Heeren XVII en de brieven van de Heeren XVII aan de Hoge Regering.²⁴¹

Een jaar later, in 1738, blijkt dat de berisping nog weinig geholpen heeft. Wederom moest de Hoge Regering Koenad wijzen op zijn onvermogen om de belangrijke zaken van de onbelangrijke te scheiden. Zo voegde Koenad zaken 'die juist geen groot belang hadden' als appendix toe aan brieven, terwijl hij deze volgens de heren gemakkelijk had kunnen weglaten of op zijn minst als een beknopt postscriptum had kunnen behandelen. De Hoge Regering moest echter ook constateren dat:

"de bijlagen wel conform het daarvan gemaakt register, maar in veele opsigte niet conform de ordres [zijn] bevonden. Want op het resolutieboek is niet eens een register, behelsende den korten inhoud met aanwijzing op wat bladzijde men iedere zaak kan nagaan gemaakt, en in stede dat de aankomende en afgaande brieven, zoowel der subalterne als andere comptoiren, ieder apart ingebonden zijn, zoo vind men deselve sodanig verward onder den anderen dat eruyt geen brieff iets is na te gaan, sonder tot de ontdekking van dien veel tijd en moeyte te bestellen."²⁴²

Kritiek op deze ongeordende, onleesbare en verwarde correspondentie ontstond ook in de Republiek, waar via de landroute directe correspondentie vanuit Gamron binnenkwam. Ook daar werd geklaagd over de hoeveelheid door Gamron gezonden documenten. Uit het verbaal van het Haagse Besogne blijkt dat de in 1736 geschreven papieren uit Perzië "zodanig extraordinair waren uytgebreyd, dat dezelve [bestonden uit] een ongeloofelijke meenigte schrift tot 896 pagina's off 224 vellen papier."²⁴³ De tijd en wil ontbrak om deze papieren massa geheel door te nemen, zo erkent de Heeren XVII aan de Hoge Regering in hun brief van 10 september 1738:

"Overgaende tot Persien, kunnen wij ons niet inlaten in het examineeren, veel min in de beantwoording van alle de brieven die wij uyt die Directie ontfangen hebben, want wij hebben derselve sooveel doenelijk maer met het oogh oversien off doorlopen, zonder die articulatum te kunnen leesen, niet alleen om het langwijlig en verdrietig verhael van alderlij niet noemenswaardige voorvallen als wel insonderhijt om de onbruikbare klijne letter &.a, welke gevoegt zijnde met de lastige manier van schrijven, des Ministers teegens onse zo meenigvuldige interdictie na en schijnen bij continuatie geemployeert te worden om ons sant in de oogen te werpen opdat wij veel moeyte zouden aenwenden, veel zouden leesen, en niet met al verstaen."²⁴⁴

²⁴¹ Register der papieren behorende bij een verzending van een pakket documenten van de Hoge Regering aan Perzië, 5 oktober 1736. NL-HaNA, VOC, 'Batavia's uitgaand briefboek', inv. 989, fol. 1005-1011. Register der papieren behorende bij een verzending van een pakket documenten van de Hoge Regering aan Perzië, 2 oktober 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3641, fol. 743.

²⁴² Brief van de Hoge Regering aan Perzië, 13 oktober 1738. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3642, fol. 809-869.

²⁴³ Verbaal van het Haagse Besogne, 23 juni 1738 (Perzië). NL-HaNA, VOC, inv. 4471.

²⁴⁴ Brief van de Heeren XVII aan de Hoge Regering, 10 september 1738. NL-HaNA, VOC, Uitgaande missiven Heeren XVII aan de kantoren in Indië, inv. 329.

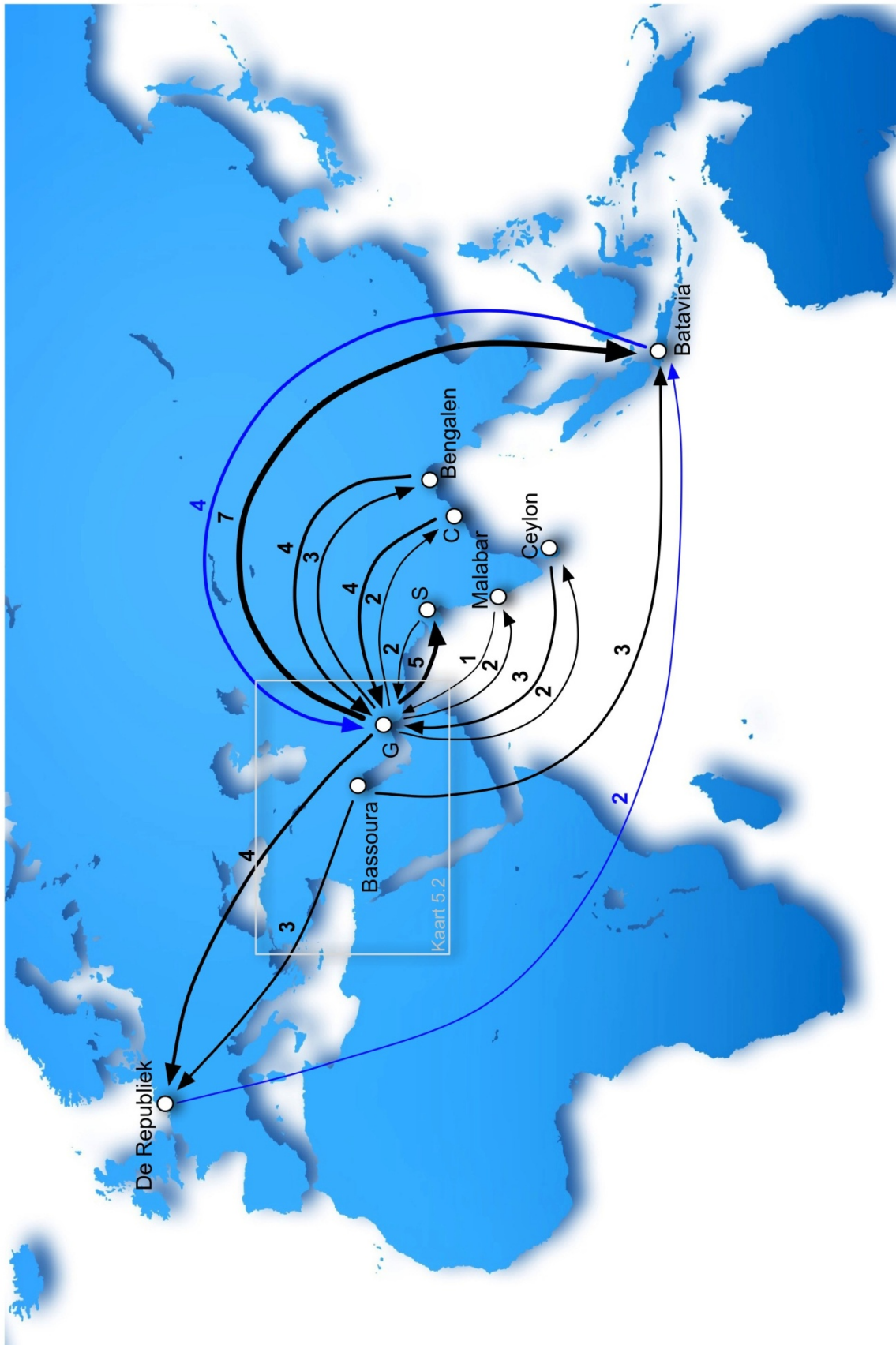
Uit dit laatste blijkt welke mening de Heeren XVII was aangedaan over de gebrekkige informatievoorziening uit Perzië. Volgens hen was de Perzische gezaghebber bezig om de Heeren ‘sant in de oogen te werpen.’ De belangen van de compagnie waren in het Perzisch gebied jarenlang door hen verwaarloosd, en het bezit van de compagnie geplunderd. Voor de Heeren XVII was de maat dan ook vol. Het was volgens hen hoog tijd dat de Hoge Regering een einde maakte aan “de quade behandelingen der bediendens” in het gebied.

5.3 Informatie buiten het netwerk om

De in de Republiek en Batavia vanuit Perzië binnengekomen documentenstroom is grotendeels te reconstrueren door middel van de serie ‘overgekomen brieven en papieren’ in het archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam. In kaart 5.1 en 5.2 is dit gedaan voor de in de jaren 1736 en 1737 verzonden documenten. De daarop aangegeven documentenstromen zijn getrokken uit enkele ‘registers der papieren’ van de in deze jaren vanuit Perzië verzonden pakketten met documenten. De weergave op de kaarten is cumulatief, minus dubbelen.²⁴⁵

Op de kaarten is zichtbaar hoe de documentenstromen rond Gamron gecentreerd waren. De grote documentenstromen tussen het hoofdkantoor en de ondergeschikte vestigingen Bassoura, Spahan en Kirman komt aan het licht, maar ook wordt duidelijk dat Gamron correspondentie onderhield met de buitenkantoren van de VOC in India (Surat, Malabar, Coromandel, Bengalen en Ceylon). Uit dit laatste blijkt nogmaals de wederzijdse informatievoorziening tussen de buitenkantoren in India en Perzië. Daarnaast onderhield Gamron correspondentie met de steden Aleppo en Constantinopel. Aleppo was een belangrijke stad voor (het postvervoer via) de karavaanhandel, in Constantinopel zat de ambassadeur van de Republiek voor het Ottomaanse Rijk. Als de documentenstromen echter vanuit het gezichtspunt van de Heeren XVII en Hoge Regering worden gezien en deze worden vergeleken met de ‘ideale’ stromen (zoals weergegeven in hoofdstuk twee, op kaart 2.1), valt op dat deze afwijken. In de Republiek en Batavia komen immers niet alleen brieven uit Gamron aan, maar ook uit het aan deze plaats ondergeschikte Bassoura. Dit kan in de

²⁴⁵ NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2333; 2368; 2390; 2398; en 2416-2417. Voor de reconstructie van deze documentenstroom zijn inventarisnummers 2333, 2368 en 2398 geraadpleegd voor de correspondentie via de landroute. De correspondentie in het Batavia's ingekomen brievenboek is voor deze periode terug te vinden onder inventarisnummers 2390, 2416 en 2417. De in het ‘Haags verbaal’ genoemde “extraordinaire” papieren uit Gamron uit 1736 (paragraaf 5.2) zijn niet aangetroffen. Voor de reconstructie van de documentenstroom is ook gebruik gemaakt van de website www.tanap.net, waar in een database een groot deel van de ‘overgekomen brieven en papieren’ op documentniveau terug te vinden zijn. Op kaart 5.2 ontbreekt een brief tussen Gamron en het “voor Bassaidoor leggende schip Stadwijk,” en vice versa. Deze locatie kon niet worden teruggevonden. Register der papieren behorende bij een verzending van een pakket documenten van Persië naar de Hoge Regering, 10 december 1736. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2416, fol. 66.

Kaart 5.1. Documentenstromen van het buitenkantoor Perzië in de jaren 1736-1737. De pijlen geven documentenstromen weer, waarbij de daarbij genoemde cijfers het aantal gevonden documenten weergeeft. De blauwe lijnen betreffen niet uit het buitenkantoor afkomstige correspondentie, maar is hier weergegeven om een complementair beeld te verkrijgen. G = Gamron, S = Surat, C = Coromandel.

Kaart 5.2. Documentenstromen van het buitenkantoor Perzië, 1736-1737. Specificatie van een gedeelte uit kaart 5.1. De rode lijnen betreffen particuliere correspondentie, de bruine lijn betreft correspondentie van de ambassadeur van de Republiek in Constantinopel aan de gouverneur van het Ottomaanse Rijk in Bassoura, Mhemies Pacha.

vorm van een begeleidend schrijven zijn bij een door Gamron aan de Heeren XVII gezonden pakket met brieven, zoals dit het geval is bij een op 18 mei 1737 verzonden pakket. Daar dit via de landroute werd verzonden, ging dit via Bassoura. Maar uit de in de Republiek aangekomen pakketten blijkt dat daar ook afzonderlijke pakketten uit Bassoura zijn aangekomen (verzonden op 31 maart 1736 en 14 november 1737). Naast de door Gamron naar Batavia verzonden pakketten (op 19 maart 1736, 10 december 1736 (normaal en secreet) en 4 april 1737) blijkt bovendien dat bij de Hoge Regering afzonderlijke brieven uit Bassoura zijn aangekomen. Daaronder een door Bassoura op 4 juli 1736 geschreven brief, die, zonder medeweten van Gamron, via Bengalen naar Batavia was gezonden.²⁴⁶ Dit is opvallend, daar dit ingaat tegen de gebruikelijke manier van corresponderen tussen de Hoge Regering en de buitenkantoren.

Afbeelding 5.2. Een bundel met overgekomen brieven en papieren in het archief van de Heeren XVI en kamer Amsterdam, opengeslagen op één van de door Bassoura verzonden pakketten met documenten, 1 oktober 1737.²⁴⁷

Uit de door Bassoura verzonden pakketten en de daarbij behorende registers der papieren kan worden opgemaakt hoe de correspondentie werd verstuurd. Uit het begeleidend schrijven van George Gutchi, de resident van Bassoura, bij het in mei 1737 door Gamron aan de Republiek verzonden pakket, blijkt dat hij een origineel en een ‘duplio’ pakket had verstuurd. Het origineel, gerugmerkt met de letter V, was “in handen van een goede vriend” via een klaarstaande karavaan door de woestijn naar consul Jan Jacob van Liebergen in Aleppo verstuurd. Het kopie-exemplaar, gerugmerkt met de letter Z, was vervolgens met “expresse afgehuurde loopers” verzonden.²⁴⁸ Binnen Perzië werd waar mogelijk de schepen van de compagnie gebruikt, maar is in veel gevallen ook gebruik gemaakt van de schepen van de Franse en Engelse concurrenten of van ‘inlandse’ of Moorse

²⁴⁶ Brief van Bassoura aan de Hoge Regering, 28 juli 1736, met appendix van 4 juli 1736. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2416, fol. 1-31.

²⁴⁷ Ibidem, inv. 2398, fol. 6307.

²⁴⁸ Brief van Bassoura aan de Heeren XVII, 6 juli 1737. Ibidem, inv. 2368, fol. 3777-3778.

vaartuigen. Voor enkele naar Gamron afgaande brieven gebruikte Gutchi “twee loopers” of, in één geval, “onze portier Mhamed, op onze eygene onkosten.”²⁴⁹ Brieven vanuit Spahan zijn in 1737 in Gamron aangekomen via “s Comp’s loopers Molla Mohamet en Hassan Boloedes.” Een brief van Spahan was naar Kirman gezonden “onder couvert van de Armeensen wollfactor Godje Auwannes,” waarvan een kopie via een looper in Gamron was aangekomen.²⁵⁰ De brief die Gutchi zonder medeweten van Koenad via Bengalen naar Batavia had gestuurd, was door hem aan een Frans schip meegegeven.

De directe correspondentie vanuit Bassoura naar Batavia werd door de Hoge Regering niet op prijs gesteld. Uit één van de verwijzingen van het mogelijke archival event onder het trefwoord ‘Persien,’ blijkt ook dat zij hiertegen optrad. De verwijzing in de realia naar een besluit van de Hoge Regering van 12 september 1737 luidt immers:

“D’ aparte brieven der Bassourasse bedienden aan deese Regeering moet onder cachet volant eerst aan de Gamronse ministers en vervolgens herwaarts werden gesonden.”

In tegenstelling tot deze zakelijke weergave in de realia, is de onvrede van de Hoge Regering in de onderliggende tekst van de resolutie en de daaruit voortvloeiende brief aan Perzië bijna voelbaar. Een ruzie blijkt de oorzaak te zijn van de directe brieven uit Bassoura, een ruzie tussen de directeur van Gamron, Carel Koenad, en zijn ondergeschikte in Bassoura, George Gutchi. Beide waren al sinds begin jaren twintig werkzaam in Perzië, en hadden een enorme haat naar elkaar toe opgebouwd. De ruzie was ontspoord toen Gutchi rond 1736 betrokken raakte bij een fraudezaak rondom de Bassourase makelaar Nacha Moeltjent. De compagnie was door ‘een al te goed vertrouwen’ in deze makelaar een bedrag van f 86.912;10;- kwijtgeraakt, waarvoor het Gutchi mede verantwoordelijk hield.²⁵¹ Daar Gutchi van zijn grote rivaal Koenad weinig steun kon verwachten, zag hij zich genoodzaakt om Gamron te omzeilen en direct te corresponderen met Batavia. De Hoge Regering stelde echter, in hun brief aan Gamron van 2 oktober 1737, dat zij de ruzie:

“[...] op een gevoelige wijsze eindelijk zullen moeten betugelen, en ons refferentiment daarover nadre doen blijken. Verwachtende vooral van de Bassourase bediendens in den aanstaanden niet dat zij eenige brieven haarentwegen direct aen ons zulle laten afgaan met preteritie van den gesaghebber en raad tot Gamron, mitsgaders tot benadeeling van den eerbied die zij daaraan als subalterne dienaaren verschuldigd zijn. Maar dat ingevalle zich al oordeelen de noodzakelijkheid te vereisschen, het een of ander bij aparte missive aen ons bekent te moeten maken, zulks alsdan zal moeten geschieden over Gamron onder cachet volant of met een opene slip, opdat den gesaghebbber en raad daarvan lecture zouden kunnen nemen, zonder egter voor haar deel ook gequalificeerd te zijn zulk schrijvens aen te

²⁴⁹ Register der papieren behorende bij een verzending van een pakket documenten van Bassoura naar de Heeren XVII, 31 maart 1736. Ibidem, inv. 2333, fol. 3917-3918.

²⁵⁰ Register der papieren behorende bij een verzending van een pakket documenten van Gamron naar de Hoge Regering, 4 april 1737. Ibidem, inv. 2417, fol. 3497-3512.

²⁵¹ Generale missive van de Hoge Regering aan de Heeren XVII, 28 november 1737 en 31 januari 1739. Opgenomen in: Van Goor, *Generale Missiven*, deel X, 1-48; 175-254. Barendse stelt dat Gutchi een aanzienlijke privéhandel onderhield. Barendse, *Arabian seas. Volume 1*, 226.

houden of onder eenigerhande prentexten te diffulteren om daaraen 's Comp's weegen adresse te geeven. En deese onze ordere hebben wij wel willen laten voorafgaan om te dienen tot antwoord zoowel op den gezaghebbers zijne gedane promesse als op deszelvs klagten op het schrijven van de Bassourasse residenten, maar geensints om het daarbij te laten berusten.”²⁵²

Gutchi werd dus geacht zijn directe correspondentie voortaan onder cachet volant via Gamron naar Batavia te sturen, maar de heren voelden zich wel genoodzaakt om Koenad erop te wijzen dat hij deze correspondentie niet mocht achterhouden. De noodzaak om zichzelf te verdedigen en het wantrouwen rond Koenad, is ook de reden van de aankomst van de afzonderlijke pakketten met brieven vanuit Bassoura bij de Heeren XVII. In zijn begeleidend schrijven van een door hem op 31 maart 1736 gestuurde pakket met brieven aan de Heeren XVII, schrijft Gutchi dat hij daarin kopieën meestuurt van brieven aan Gamron omdat hij “nogal niet verseekerd [is] off alle [...] letteren bij Uw Wel Edele Groot Agtbaarhedens behoorlijk zijn besteld geworden ofte niet.”²⁵³ Een jaar later, als hij wederom een pakket met brieven aan de Heeren XVII stuurt, smeekt hij hen om genade. Directe toezending was dan wel niet toegestaan, daarvan was hij zich bewust, maar in zijn situatie noodzakelijk. Zijn onschuld moest bewezen worden, en daarvoor was nogmaals een toezending van al zijn correspondentie met Gamron nodig.²⁵⁴ Achtereenvolgens wordt Koenad door hem nog beschuldigd voor het te laat afzenden van schepen (Gutchi had de winst ‘wel driemaal kunnen verdubbelen’), het hem bewust toezenden van nat en dus onverkoopbaar geworden kruidnagelen en poedersuiker, en het hem onthouden van “nogal een menigte documenten” (onder ander kopieën van de secrete missiven van de Hoge Regering).²⁵⁵

Koenad, die het hierbij niet liet zitten, had inmiddels in een secrete brief aan de Hoge Regering een klacht ingediend over deze aantasting van zijn autoriteit. Om zijn argumenten kracht bij te zetten voegde hij een kopie toe van een particuliere brief van Gutchi aan Koenad, waarin Gutchi hem onder andere kwalijk neemt dat hij hem in het openbaar ‘gecorrigeerd’ had (in plaats van dit privé te doen), en hem vervolgens bedreigt met het bekendmaken van enkele van Koenad’s ‘misstanden.’ De prooi zou de jager worden, en de jager de prooi, aldus Gutchi.²⁵⁶ Ook het toevoegen van deze privécorrespondentie valt bij de Hoge Regering echter niet in goede aarde. Naast de directe

²⁵² Brief van de Hoge Regering aan Perzië, 2 oktober 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3641, fol. 727-731. Zie ook: Resolutie Hoge Regering, 12 september 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 980, fol. 1093-1094.

²⁵³ Brief van Bassoura aan de Heeren XVII, 31 maart 1736. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2333, fol. 3919. Uit dezelfde brief blijkt dat hij zijn pakket met brieven graag sneller had willen verzenden, maar dit onmogelijk was omdat hij maar één ‘scribent’ tot zijn beschikking had.

²⁵⁴ Brief van Bassoura aan de Heeren XVII, 1 oktober 1737, met appendix van 1 november 1737. Ibidem, inv. 2398, fol. 6307-6313.

²⁵⁵ Brief van Bassoura aan de Heeren XVII, 31 maart 1736. Ibidem, inv. 2333, fol. 3919. Secrete brief van Gamron aan de Hoge Regering, 10 december 1736. Ibidem, inv. 2417, fol. 3943. Particuliere brief van Bassoura aan Gamron, 14 september 1736. Ibidem, fol. 3469-3476. Brief van Bassoura aan de Hoge Regering, 1 november 1737 (met appendix). Ibidem, inv. 2448, fol. 1717-1732.

²⁵⁶ “Dus ziet men, dat den haas in 't naauw geplaagt werdende, althoos omsigtig is om door behulpsaame middelen de klaauwen en tanden van zijn hitszigen vervolger t' ontduyken, erwijl denselven al jagende egter mede niet stil kan zitten.” Particuliere brief van Bassoura aan Gamron, 14 september 1736. Ibidem, inv. 2417, fol. 3469-3476, citaat op fol. 3474.

correspondentie vanuit Bassoura, kwam hiermee immers een tweede ongewenste, afwijkende documentenstroom aan het licht (op kaart 5.2 is deze stroom in rood aangegeven).²⁵⁷ Zelfs in een Gamronse resolutie werd naar privécorrespondentie verwezen, “ter verwonderinge” van de Hoge Regering.²⁵⁸ Zij vervolgen hun brief van 2 oktober 1737 dan ook met een waarschuwing:

“In ‘t vervolg [is ons] nog tot de uytterste ontstigting [...] gebleeken, hoe den gesaghebber Koenad en den resident Gutchi haer niet ontsien hebben bij particulier schrijvens malkanderen zodanig te attaqueren en te lederen, dat daaruit notoir haar beiden totale ruïne zouden moeten voortvloeyen. Want schoon den een den ander de voet denkt te ligten en in sijn verderf te storten in hoope van zigzelve bij ons in diervoegen te excuseren en zijn baan (gelijk men zegd) schoon te maken, zoo zal hij hem daarin egter ten hoogsten bedrogen vinden. Dewijl wij haar beyde bij desen versekeren, dat wanneer uit vervolg nog meer diergelijke stuckjens ons te vooren koomen en in ‘t gesigt springen, als thans uit die particuliere extractbrieven geschied is, als dan haar beyde buyten fatsoen en gagie herwaarts zullen opontbieden, mitsgaders in handen van den advocaat-fiscaal stellen om haare conduites voor de justitie te verantwoorden. ‘tgeen thans uit een overboodige inschickelijckheid en op hoope van een beetre en verandwoordelijker gedrag dezer dienaaren nog is agterweege gelaten, dog niet meer zal gepasseerd werden, ‘tgeen dan kan dienen tot haar beider narigt.”²⁵⁹

De zaak wordt met deze ernstige waarschuwing afgedaan.

Hoewel de klachten over en weer blijven bestaan en Gutchi het nog steeds noodzakelijk vindt om brieven naar Batavia en de Republiek te zenden, wordt de reprimande om poststukken voortaan ‘onder cachet volant’ te verzenden opgevolgd. Bij een dergelijke verzending liet Gutchi echter niets aan het toeval over. Ten eerste schreef hij belangrijke documenten zelf, zoals een hem opgelegd schriftelijk verhoor over de kwestie-Moeltjent. Ten tweede stuurde hij zijn documenten met drie bindkoorden: één onder, één boven en één in het midden. Deze verzegelde hij door twee zegels bovenop elkaar te plaatsens. Eerst zijn eigen zegel, in rode lak uitgevoerd, en daarop het merk van de compagnie. Op deze manier kon, zoals hij stelt, “niets werden verduysterd.”²⁶⁰

Naar aanleiding van de fraudezaak werd Gutchi in 1738 ter verantwoording naar Batavia geroepen. Om in Batavia te komen moest hij eerst langs Gamron, waar hij door Koenad onder arrest

²⁵⁷ De drie op kaart 5.2 aan het licht gekomen particuliere brieven vanuit Bassoura naar Gamron zijn verzonden op 16 december 1735, 22 augustus 1736 en 14 september 1736. Allen zijn aanwezig in een op 10 december 1736 vanuit Gamron naar Batavia gezonden pakket met documenten. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2416-2417. De particuliere correspondentie tussen Bassoura en Constantinopel betreft in april 1735 gewisselde correspondentie tussen George Gutchi en Cornelis Calkoen, ambassadeur van de Republiek in die stad. De brieven zijn vindbaar in het op 31 maart 1736 van Bassoura aan de Heeren XVII verzonden pakket met documenten. Extracten van deze brieven zijn tevens te vinden in een door Gamron op 19 maart 1736 verzonden pakket aan de Hoge Regering. De scheidslijn tussen particuliere en officiële correspondentie is hier vaag. Inhoudelijk gaan de brieven over een verbetering van de positie van Bassoura en de compagnie in het Otomaanse Rijk. Per ‘inlands vaartuig’ waren kopieën van de brieven door Bassoura aan Gamron doorgezonden. Ibidem, inv. 2333 en 2390. Correspondentie tussen Gutchi en Calkoen is ook terug te vinden in de bij het Nationaal Archief geborgen collectie Calkoen en het archief van de Legatie in Turkije. In het laatste archief is een brief van Gutchi te vinden van 20 november 1737, waarin hij onder ander klaagt over de hem geboden tegenwerking door Koenad. NL-HaNA, Archief van de familie Calkoen, 1623-1970, toegangsnummer 1.10.16.01, inv. 331. NL-HaNA, Archief van de Legatie in Turkije, 1668-1810 (1811), toegangsnummer 1.02.20, inv. 96.

²⁵⁸ Resolutie Hoge Regering, 12 september 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 980, fol. 1093-1094.

²⁵⁹ Brief van de Hoge Regering aan Perzië, 2 oktober 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3641, fol. 727-731. Zie ook: Resolutie Hoge Regering, 12 september 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 980, fol. 1093-1094.

²⁶⁰ “Schriftelijk secreet verhoog door Gutchi, beantwoord benevens eenige daartoe gehorende bijlagen, zijnde ook beantwoord,” 1 november 1737. NL-HaNA, VOC, Overgekomen brieven en papieren, inv. 2448, fol. 1156.

moest worden gehouden. Om dit in goede banen te laten leiden, moest de Hoge Regering Koenad in een secrete brief ordonneren om Gutchi “uyt een soort van wederwraak geene de minste kleinigheden of affronten aan te doen.” Op 8 september 1740 werd door de Hoge Regering echter besloten om Koenad van de Persische post af te halen. Gutchi vergoedde in datzelfde jaar het bedrag van f 86.912;10;- aan de compagnie, werd weer ‘employabel’ verklaard, en keerde op zijn verzoek terug als ‘gesaghebber van de directie Perzië.’ Zijn grote concurrent loste hij daarmee af, waarschijnlijk met zeer veel genoegen.²⁶¹

5.4 Archival Event?

Hoewel uit de gevonden verwijzingen uit de realia niet direct het archival event blijkt, komt deze uit de onderliggende stukken wel naar voren. Uit deze stukken blijkt immers dat een enorme hoeveelheid aan documenten vanuit Perzië was verstuurd naar Batavia en de Republiek. Bij de Hoge Regering kwam in één jaar zeven- tot achthonderd pagina’s binnen, bij de Heeren XVII zelfs bijna negenhonderd. Vanuit de Republiek en Batavia werd hierop met veel ongenoegen gereageerd, zoals in de bovenstaande paragrafen duidelijk is geworden. Er was behoefte aan goed geordende, duidelijke en relevante informatie, niet aan een warrige papiermassa met informatie welke men “vrij mackelijke uyt de courant [kon] lesen.”²⁶² De door Stoler genoemde ‘verdikking’ van archiefmateriaal wordt met deze massa echter gevonden onder dit archival event.

Van de andere uit Stoler’s publicatie herleidbare elementen van een archival event, kunnen ook een aantal worden teruggevonden. Zo wordt er met de kritiek van de Hoge Regering en de Heeren XVII ‘debat’ gevonden, tussen beide instellingen en met het buitenkantoor. Ook wordt een ‘truth-claim’ nagegaan, zoals Stoler dit noemt. George Gutchi, die probeerde zijn onschuld te bewijzen, werd immers door de Hoge Regering schriftelijk ondervraagd over de fraudezaak en werd zelfs ter verantwoording naar Batavia geroepen. Aan de resterende beschuldigingen over en weer, maakten de raadsleden in Batavia overigens niet al teveel woorden vuil. De ruzie had een groot deel van de door Gutchi en Koenad over elkaar afgegeven informatie twijfelachtig gemaakt. De beschuldigingen worden maar beperkt nagegaan en worden als onderdeel van het moddergevecht tussen de Perzische dienaren gezien. Van een ‘omkering van hiërarchieën van geloofwaardigheid’ is

²⁶¹ In 1742 overlijdt Gutchi. Generale missive van de Hoge Regering aan de Heeren XVII, 31 januari 1739, 10 januari 1741 en 5 december 1742. Opgenomen in: Van Goor, *Generale Missiven*, deel X, 175-254; 496-597; 857-996. Verbaal van het Haagse Besogne, 23 oktober 1742 (Perzië). NL-HaNA, VOC, inv. 4472, fol. 995. Secrete brief van de Hoge Regering aan Carel Koenad, 15 oktober 1738. ID-JaAN, Hoge Regering, 'Afgaand indiaas briefboek', inv. 3642, fol. 870-874.

²⁶² Zo schrijft de Hoge Regering in 1736 aan Koenad, in reactie op de van hem afkomstige pakketten met documenten bij de Heeren XVII. Terwijl de meeste door hem gegeven informatie ook in de krant kon worden gelezen, moesten de Heeren XVII nuttige zakelijke informatie met veel moeite uit de bijlagen halen. De ‘onnutte verhalen’ waren het zware portgeld niet waardig geweest, zo schrijft de Hoge Regering. Zie: Brief van de Hoge Regering aan Perzië, 5 oktober 1736. NL-HaNA, VOC, 'Batavia's uitgaand briefboek', inv. 989, fol. 954-958.

echter geen sprake. Gutchi werd het versturen van directe correspondentie naar Batavia immers niet in dank afgenomen, als ondergeschikte van Gamron. De Hoge Regering koos hierin partij voor zijn meerdere, Carel Koenad.

Conclusie

Ongeveer vijftig man was in Amsterdam werkzaam op het 'schrijfcomptoir,' minstens het dubbele op de 'generale secretarje' in Batavia. Het waren twee belangrijke schakels, twee knooppunten in het informatienetwerk van de VOC. Informatie werd daar verzameld, verwerkt, overgeschreven, doorgestuurd naar de Republiek of naar de diverse kamers, en er werd aantekening gehouden van belangrijke en minder belangrijke besluiten van de verschillende bestuurslagen. Er werden daartoe registratiesystemen en, in ieder geval in de achttiende eeuw, in de vorm van realia classificatiesystemen opgezet. De informatiesystemen in de Republiek en in Batavia, zoals deze apart van elkaar zijn beschreven in hoofdstuk twee en drie, zijn echter onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zo waren de Heeren XVII in hun informatievoorziening van de locale situatie in Azië voor een groot deel afhankelijk van de documenten die door de Hoge Regering met de retourvloot werden meegezonden. Uit de in het archief van de Heeren XVII aanwezige series 'overgekomen brieven en papieren' blijkt – zoals uit kaart 2.1 duidelijk werd – dat deze documentenstroom als de 'slagader' binnen het informatienetwerk van de compagnie kan worden gezien.

Via de diverse realia is aangetoond dat er ook een 'polsslag' waarneembaar is in de archieven van de Heeren XVII en Hoge Regering. Binnen de administraties werden rapporten, correspondentie en besluiten geproduceerd, maar deze varieerden qua hoeveelheid en in de snelheid van hun uitwisseling. Er is aangetoond welke onderwerpen in de realia van 1737 tot en met 1750 het meeste aan bod komen. Niet verrassend is dat deze onderwerpen vooral betrekking hebben op de buitenkantoren en de goederen die daar verhandeld werden, en er trefwoorden met een institutionele aard naar voren komen. De verschillen in de polsslag komen echter vooral aan het licht bij het onderzoek naar mogelijke archival events. Daarbij is duidelijk geworden onder welke gebruikte trefwoorden een 'verhoging' van deze polsslag werd aangetroffen. Ze zijn als indicaties beschouwd van mogelijk aanwezige relatieve verdikkingen van de door de administratie aangemaakte documenten. Onder deze mogelijke archival events zitten gebeurtenissen die als 'historisch' zijn aan te duiden, overeenkomende met de gebeurtenissen die in de historiografie beschreven worden. Zo zijn de *Consideratiën* van Van Imhoff uit 1741, de 'Chinese Oorlog' op Java tussen 1741 en 1743, de aanstelling van stadhouder Willem IV in 1749, en – uiteindelijk – de Chinezenmoord van 1740 en de daarop gevolgde regeringscrisis terug te vinden. Onder de mogelijke archival events schuilen echter ook minder bekende gebeurtenissen of zelfs 'non-events.' Toekomstig onderzoek zal moeten uitwijzen of het hier in alle gevallen gaat om archival events. In dit onderzoek is dit gedaan voor twee mogelijke archival events, de Chinezenmoord van 1740 en de administratieve crisis rondom Perzië in 1737. In beide gevallen heeft dit een positief resultaat opgeleverd. Met (verwijzingen naar) grote hoeveelheden volgeschreven pagina's en een aanzienlijke

‘exchange of paper,’ worden archival events aangetroffen. Zelfs een aantal andere uit de publicatie van Ann Stoler herleidbare facetten van een archival event worden gesignaleerd. Zo is duidelijk geworden dat bij archival events geruchten kunnen voorkomen, ‘truth-claims’ worden gedaan en nagegaan, en het ‘cribbing process’ een rol kan spelen.

Kan hiermee gezegd worden dat de gebruikte methode om archival events terug te vinden goed werkt? Mogelijk. Er moeten echter een aantal kanttekeningen worden geplaatst. Ter eerste is gebleken dat in ieder geval de realia op de generale resoluties en besognes van de Hoge Regering een gebrekkige dekkingsgraad vertonen. In de door mij onderzochte jaren schommelt dit tussen slechts 6,54% en 29,21%. Dit wil zeggen dat lang niet alle door de Hoge Regering genomen besluiten worden gerepresenteerd in de realia. Hiermee is een analyse van de aangetroffen verdikkingen in de realia problematisch geworden. Komt het achter de diverse resoluties liggende archiefmateriaal met de realia immers wel geheel en in gelijke mate aan het licht? Welke verwijzingen heeft de realist geselecteerd voor opname in de realia, en welke niet? In het derde kwartaal van 1737 zijn in de realia bijvoorbeeld elf verwijzingen onder het trefwoord ‘Persien’ te vinden, maar in de chronologische inhoudsopgaven van de resoluties (de overgeschreven marginalia) van dat kwartaal maar liefst 119.²⁶³ Er kan worden verondersteld dat de realist de – volgens hem – belangrijkste zaken selecteerde. Van de ‘besognes over Persien’ selecteerde hij echter wel de verzending van de brieven onder cachet volant, maar niet de opmerking van de marginalist dat “de minister [gerepocheert moet worden] over het langwijlig en misselijk instellen haren brieven.” Hoewel deze opmerking voor het onderzoek naar (de documentenstromen rondom) archival events zeer van belang is, vond de realist dit kennelijk onvoldoende belangrijk.

Een tweede probleem is het kwantificeren van de gebruikte, deels ‘kwalitatieve’ begrippen. Er is immers wel een methode gevonden om relatieve verdikkingen te vinden in de realia, maar niet om het onderliggende archiefmateriaal te kwantificeren. Hoeveel brieven moeten echter worden uitgewisseld, en in welk tempo, om te kunnen spreken van een archival event? Hoeveel pagina’s moeten worden volgeschreven? Daar dit niet gemakkelijk vergeleken kon worden (per onderwerp en in de tijd), blijft de analyse van de mogelijke archival events gebaseerd op een gevoelsmatige beoordeling. Ook de door Ann Stoler gebruikte terminologie biedt hier geen uitkomst, temeer daar eenduidige omschrijvingen van haar begrippen ontbreken. Weliswaar worden enkele van de door haar genoemde verschijnselen teruggevonden bij het onderzoek naar de mogelijke archival events, maar hiermee kunnen de events onvoldoende worden beoordeeld. Is het voorkomen van één

²⁶³ Dit is een dekkingsgraad van 9,24%. Over het gehele jaar 1737 is de dekkingsgraad van de realia op de generale resoluties 6,88% (zie hoofdstuk twee). De dekkingsgraad van het trefwoord Persien ligt in dit jaar dus hoger dan gemiddeld. Realia op de onderwerpen uit de generale resoluties en generale besognes, 1721-1740. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 2188. Net-generale resoluties en -incidenteel- net-secrete resoluties, 1737. ID-JaAN, Hoge Regering, inv. 979-980.

gerucht of het nagaan van een ‘truth-claim’ immers voldoende voorwaarde voor het ontstaan van een archival event?

Desondanks zijn met deze methode – zo blijkt uit de twee casussen – archival events van honderden volgeschreven bladzijden aangetroffen. Mede door de opsporing van deze archival events is het mogelijk geweest om het informatiesysteem te beschrijven en het –netwerk in kaart te brengen. Uit een analyse van de werking van het informatiesysteem rondom de Chinezenmoord is bijvoorbeeld gebleken hoe de Heeren XVII in de Republiek afhankelijk waren van de (trage) informatievoorziening via de retourvloot, maar ook dat zij allerlei middelen aanhaalden (de Engelse concurrent) om informatie snel (het arrest) en gefundeerd (de vervolgvragen over de oorzaak van de moord) in Batavia te krijgen. Uit de slecht uitgevoerde informatievoorziening vanuit Perzië blijkt daarnaast hoe de buitenkantoren geacht werden om hun informatie aan te leveren, namelijk goed geordend, in duidelijk schrift, en ter zake doende. Door de documentenstromen in kaart te brengen, is bovendien een goed beeld ontstaan van het informatienetwerk tijdens (crisis)situaties. Bij de Chinezenmoord kwam een groot aantal gewisselde brieven tussen de Hoge Regering en de nabij gelegen plaatsen uit de Ommelanden en op Java aan het licht, en de correspondentie met de Chinese opstandelingen. Ook werd echter duidelijk dat de in de archieven gevonden documentenstromen onvolledig zijn, waarschijnlijk deels veroorzaakt doordat de pennisten tijdens de moord voor andere zaken werden ingezet. De analyse van de van Perzië afkomstige documentenstromen in 1736 en 1737 bracht zelfs een aantal afwijkende stromen aan het licht, afwijkend van het ‘reguliere’ informatienetwerk zoals deze op kaart 2.1 is weergegeven. De door George Gutchi direct vanuit Bassoura naar de Republiek en Batavia gezonden correspondentie, zonder zijn meerdere Carel Koenad daarover in te lichten, werd binnen de hiërarchische structuur van de compagnie als ‘not done’ beschouwd, zoals dit ook gold voor de in de officiële documentenstromen aangetroffen privécorrespondentie. Uit de onderzochte archival events blijkt zodoende dat in beide gevallen het informatiesysteem niet ideaal werkte. Er werd afgeweken van de gebruikelijke registratie of documenten werden buiten het gebruikelijke informatienetwerk om gezonden.²⁶⁴ De analyses van de mogelijke archival events zijn hiermee interessant geweest om de werking van het informatiesysteem en –netwerk niet alleen in theorie, maar ook in de (crisis)praktijk uiteen te kunnen zetten. Het onderzoek naar archival events is hierbij dus van meerwaarde geweest.

²⁶⁴ Dit roept de vraag op of (ook) het afwijken van het gebruikelijke informatiesysteem of –netwerk als een indicatie van de aanwezigheid van een archival event kan worden aangemerkt, hoewel slechts gebaseerd op twee casussen. Ook dit zijn echter moeilijk ‘meetbare’ begrippen. Wel is wellicht na te gaan of documenten buiten het reguliere informatienetwerk om werden gezonden. Dit zou bijvoorbeeld kunnen via de website www.tanap.net. Daar is een database vindbaar waarin een groot deel van de ‘overgekomen brieven en papieren’ op documentniveau terug te vinden zijn. Een door Bassoura in plaats van Gamron gezonden brief aan de Hoge Regering kan daarin gemakkelijk worden teruggevonden.

Literatuur en bronnen

Archieven

Arsip Nasional Republik Indonesia, Jakarta

Archief van het ressort Batavia, 1613-1912, toegangsnummer K. 3.

- "Batavia Brieven 1714-1742". Inventarisnummer 227.

Archief van de gouverneur-generaal en raden van Indië (Hoge Regering) van de Verenigde Oostindische Compagnie en taakopvolgers, 1612-1812 (voormalig toegangsnummer K. 66).

- Minuut-generale notulen en -incidenteel- net-generale en minuut-secrete notulen. Inventarisnummer 50.
- Net-generale resoluties en -incidenteel- net-secrete resoluties. Inventarisnummers 979-1006.
- Bijlagen bij de generale resoluties. Inventarisnummers 1267 en 1310.
- Minuut-secrete resoluties. Inventarisnummer 1962.
- Repertoria ('Korte Notulen') op de onderwerpen uit de generale notulen en -gedeeltelijk- de secrete notulen. Inventarisnummer 2110.
- Repertoria ('Realia') op de onderwerpen uit de generale resoluties (en generale besognes). Inventarisnummers 2185-2201; 2214; 4545; 4580; 4587; en 4620.
- Repertoria ('Personalialia') op de namen van compagniedienaren betreffende hun loopbaan uit de generale resoluties en de generale besognes. Inventarisnummers 2231-2233.
- Repertoria ('Realia') op de onderwerpen uit de secrete resoluties. Inventarisnummers 2246-2247.
- Journalen ('Dagregisters'). Minuut, net en kopie. Inventarisnummers 2568; 2571; en 2575.
- Minuten van uitgaande generale en secrete missiven ('Afgaande patriasche missiven') aan de Heren Zeventien, de bewindhebbers van de kamers en andere bestuurslichamen in patria en -incidenteel- aan de commandeur van Kaap de Goede Hoop. Inventarisnummers 3034-3035; en 3048.
- Kopieën van uitgaande generale en secrete missiven ('Afgaande patriasche missiven') aan de Heren Zeventien, de bewindhebbers van de kamers en andere bestuurslichamen in patria en -incidenteel- aan de commandeur van Kaap de Goede Hoop. Inventarisnummers 3300-3303; en 3456.
- Kopieboeken van uitgaande generale missiven ('Afgaand indiaas briefboek'). Inventarisnummers 3641-3642; 3647; en 3654.
- Minuten van uitgaande secrete missiven. Inventarisnummer 3728.
- Stukken betreffende de Chinezenopstand van oktober 1740, 7 oktober 1740 – 1 augustus 1742. Inventarisnummer 4082.

Archief Buitenland, toegangsnummer K. 48.

- "Translaatbrieven van Persia, 1682-1777". Inventarisnummer 84c.

Nationaal Archief, Den Haag

Archief van de Legatie in Turkije, 1668-1810 (1811), toegangsnummer 1.02.20.

- Brief van G. Gutchi te Bassoura, 1737. Inventarisnummer 96.

Archief van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), 1602-1795 (1811), toegangsnummer 1.04.02.

Archief van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam

- Minuut-resoluties van de ordinaris en extraordinaris vergaderingen van de Heeren XVII. Inventarisnummer 47.
- Resoluties (net-exemplaren) van de ordinaris en extraordinaris vergaderingen van de Heeren XVII. Inventarisnummer 167.
- Minuut-secrete resoluties en missiven van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam. Inventarisnummer 216.
- Realia op de resoluties van de Heeren XVII. Inventarisnummers 221-222.
- Realia op de resoluties van de kamer Amsterdam. Inventarisnummers 207-208.
- Kopieboek van uitgaande missiven, instructies en andere papieren van de Heeren XVII en de kamer Amsterdam aan de kantoren in Indië. Inventarisnummer 329.
- Realia op de uitgaande missiven van de Heeren XVII aan de kantoren in Indië. Inventarisnummer 348.
- Kopie-resoluties van gouverneur-generaal en raden. Inventarisnummers 736; 746; 755; 766-768; 770; 775-776; 791; 793; en 815.
- Repertorium op de realia (onderwerpen) in de resoluties van gouverneur-generaal en raden. Inventarisnummer 836.
- 'Batavia's uitgaand briefboek', kopieboeken van uitgaande missiven, commissies en instructies van gouverneur-generaal en raden. Inventarisnummer 989.
- Overgekomen brieven en papieren uit Indië aan de Heeren XVII en de kamer Amsterdam. Inventarisnummers 2333; 2368; 2390; 2398; 2416-2417; 2448; 2479; 2381; en 2486.
- Verbalen van het Haags Besogne en andere commissies, inventarisnummers 4471-4472.
- Stukken afkomstig van het schrijfkantoor van de kamer Amsterdam. Inventarisnummers 7227-7231.

Archief van de kamer Zeeland

- Kopie-resoluties van de kamer Zeeland. Gedeeltelijk met index. Inventarisnummer 7261.
- Trefwoordenrepertorium op de resoluties van de Heeren XVII. Inventarisnummer 7418.
- Kopie-secrete resoluties en missiven van vergaderingen van de Heeren XVII, 21 september – 13 december 1741. Inventarisnummer 7428.

Archief van de Hoge Regering van Batavia, 1602-1827, toegangsnummer 1.04.17.

- "Relaas en beschrijving van de eerse beginselen onser commertie in Persien tot den dag van heden" door de extraordinaris raad van Indië D. van Rheden, 1756. Inventarisnummer 877.

Archief van mr. P.A. Brugmans en mr. A. Brugmans, 1602-1870, toegangsnummer 1.10.13.

- Stukken betreffende de Chinezenmoord te Batavia, 18 oktober 1740 – 30 oktober 1741. Inventarisnummer 101.

Archief van de familie Calkoen, 1623-1970, toegangsnummer 1.10.16.01.

- Minuten van uitgaande brieven aan de bewindhebbers der Verenigde Oostindische Compagnie te Amsterdam, 1738. Inventarisnummer 331.

Archief van de familie Radermacher, 1601–1797, toegangsnummer 1.10.69.

- Agenda's voor de vergadering van Heeren XVII, 1734-1761. Inventarisnummer 34.

- Repertoria op de resoluties van de vergaderingen van Heeren XVII, 1602-1760. Inventarisnummer 38.
- Verspreide particuliere notulen van de vergaderingen van het Haagse Besogne, 1740-1781. Inventarisnummer 49.
- Stukken (reglementen, instructies) betreffende de bedienden van kamer Zeeland (advocaten, klerken, apothekers, garensplinters, equipagemeesters etc.), 1682-1771. Inventarisnummer 190.

Collectie aanwinsten van de voormalige Eerste Afdeling van het Algemeen Rijksarchief, 14e eeuw-1933, toegangsnummer 1.11.01.01.

- "Beknopt verhaal van de Chinese oorlog beginnende 8 oktober 1740" door H. Volkers. Verslag van het verraad van de Chinese luitenant Niloko te Batavia in 1734, gevolgd door een verslag van de opstand van de Chinezen te Batavia en omstreken. 26 september – 14 november 1740. Inventarisnummer 697.

Zeeuws Archief, Middelburg

Archief van familie Mathias-Pous-Tak van Poortvliet 1462-1944, toegangsnummer 255.

- Stukken betreffende de klachten van de Franse Oostindische Compagnie en het Hof van Frankrijk tegen de inbeslagneming door de Engelsen van drie Franse schepen en de aankoop hiervan door de gouverneur-generaal te Batavia, 1745. Inventarisnummer 47.

Archiefinventarissen

Balk, L., F. van Dijk (red.), *Inventaris van het archief van de gouverneur-generaal en raden van Indië (Hoge Regering) van de Verenigde Oostindische Compagnie en taakopvolgers, 1612-1812* (Jakarta, Den Haag 2002).

Chijs, J.A. van der, *Inventaris van 's lands archief te Batavia, 1602-1816* (Batavia 1882).

Meilink-Roelofs, M.A.P., R. Raben en H. Spijkerman (red.), *De archieven van de Verenigde Oostindische Compagnie (1602-1795)* (Den Haag 1992).

Gedrukte bronnen

Chijs, J.A. van der (red.), *Realia. Register op de generale resolutiën van het kasteel Batavia, 1632-1805*. Drie delen (Leiden, Batavia 1882-1886). Uitgegeven door het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.

Dam, P. van, *Beschryvinge van de Oostindische Compagnie*. Uitgegeven door F.W. Stapel (Den Haag 1927).

Goor, J. van., *Generale Missiven van Gouverneurs-Generaal en Raden aan Heren XVII der Verenigde Oostindische Compagnie, deel X: 1737-1743* (Den Haag 2004).

Heeres, J.E., 'De "consideratien van Van Imhoff", *Bijdragen tot de taal- land en volkerenkunde van Nederlandsch-Indie (BKI)* 66 (1912), 441-621.

Heijdt, J.W. *Allerneuester geographische- und topographischer schau-platz, von Africa und Ost-Indien* (Wilhermsdorf 1744).

Jonge, J.K.J. de, *De opkomst van het Nederlandsch gezag over Java. Verzameling van onuitgegeven stukken uit het oud-koloniaal archief. Deel 9: 1717-1749 ('s-Gravenhage 1877-1878)*.

Kort verhaal van d'oproer der Chineesen, op het eiland Java, dog voornamentlyk wegens de stad Batavia, voorgevallen in de maand october des jaers 1740 (z.p. 1741?). Koninklijke Bibliotheek (KB), Den Haag. Pamflet 17177.

Malsen, H. van, 'Briefwisseling van den Gouverneur-generaal Gustaaf Willem van Imhoff met den advocaat-fiscaal der Amsterdamsche Admiraliteit Mr. Jacob Boreel Janszoon (1738-1750)', *Bijdragen en mededeelingen van het historisch genootschap* 50 (Utrecht 1929) 321-426.

Valentyn, F., *Oud en nieuw Oost-Indiën, vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandeling van Nederlands mogentheyd in die gewesten, benevens eene wydlustige beschryvinge der Moluccos, Amboina, Banda, Timor, en Solor, Java en alle de eylanden onder dezelve landbestieringen behoorende : het Nederlands comptoir op Suratte, en de levens der groote Mogols; als ook een keurlyke verhandeling van 't wezentlykste, dat men behoort te weten van Choromandel, Pegu, Arracan, Bengale, Mocha, Persien, Malacca, Sumatra, Ceylon, Malabar, Celebes of Macassar, China, Japan, Tayouan of Formosa, Tonkin, Cambodia, Siam, Borneo, Bali, Kaap der Goede Hoop en van Mauritius* (Dordrecht, Amsterdam 1724-1726).

Digitale bestanden

Collectie digitale bestanden van The Corts Foundation (TCF, <http://www.cortsstichtingen.nl>). De bestanden zijn mij beschikbaar gesteld door de heer H.E. Niemeijer, manager project Nederlandse archieven uit de zeventiende en achttiende eeuw bij het Arsip Nasional Republik Indonesia.

- 'Realia' (11 maart 2011). Het bestand betreft een gedigitaliseerd en bewerkt exemplaar van: J.A. van der Chijs (red.), *Realia. Register op de generale resolutiën van het kasteel Batavia, 1632-1805*. Drie delen (Leiden, Batavia 1882-1886).
- 'Realia aantal onderwerpen en items per jaar' (21 maart 2011). Het bestand is gebaseerd op de gegevens uit het digitale bestand 'realia' (11 maart 2011).

Literatuur

Arblaster, P., 'Piracy and play: two catholic appropriations of Nieuwhof's *Gezantschap*', in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010) 129-143.

Amin, S., *Event, metaphor, memory: Chauri Chaura 1922-1992* (Berkeley, Los Angeles 1995).

Barendse, R.J., *Arabian seas 1700-1763. Volume 1: the Western Indian Ocean in the eighteenth century* (Leiden, Boston 2009).

Bayly, C.A., *Empire and information: intelligence gathering and social communication in India, 1780-1870* (Cambridge 1996).

Blair, A., 'Reading strategies for coping with information overload ca. 1550-1700', *Journal of the history of ideas* 64, nr. 1 (2003) 11-28.

Blussé, L., *Strange company. Chinese settlers, mestizo women and the Dutch in VOC Batavia* (Dordrecht 1986).

Bonke H. en K. Bossaers, *Heren investeren. De bewindhebbers van de West-Friese kamers van de VOC* (Haarlem 2002).

Bruin, J.R., F.S. Gaastra, I. Schöffer, A.C.J. Vermeulen, *Dutch-Asiatic shipping in the 17th and 18th centuries. Volume 1: introductory volume* (Den Haag 1987).

Burke, P., *A social history of knowledge: from Gutenberg to Diderot* (Cambridge 2000).

Burke, P., 'A social history of knowledge revisited', *Modern intellectual history* 3 (2007) 521-35.

Cohn, B.S., *Colonialism and its forms of knowledge: the British in India* (Princeton 1996).

Darnton, R., *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (z.p. 1984).

Darnton, R., 'A police inspector sorts his files: the anatomy of the republic of letters', in: R. Darnton, *The great cat massacre and other episodes in French cultural history* (z.p. 1984) 145-189.

Darnton, R., 'An early information society: news and the media in eighteenth-century Paris', *The American Historical Review* 105, nr. 1 (2000) 1-35.

Darnton, R., *Poetry and the police. Communication networks in eighteenth-century Paris* (Cambridge, Massachusetts 2010).

- Derrida, J., *Archive Fever. A Freudian impression* (Chicago 1995).
- Derrida, J., 'Archive Fever. A seminar by Jacques Derrida, University of the Witwatersrand, August 1998' (Verne Harris, transcriptie), in: C. Hamilton, V. Harris, J. Taylor et al. (red.), *Refiguring the archive* (Dordrecht, Boston, Londen 2002) 38-80.
- Draaisma, D., *De metaforenmachine. Een geschiedenis van het geheugen* (Groningen 2010).
- Headrick, D.R., *When information came of age. Technologies of knowledge in the Age of Reason and Revolution, 1700-1850* (Oxford, New York 2000).
- Floor, W., 'Dutch trade in Afsharid Persia (1730-1753)', *Studia Iranica* 34, nr. 1 (2005) 43-94.
- Foucault, M., *The archaeology of knowledge and the discourse on language* (New York 1972).
- Foucault, M., 'Nietzsche, genealogy, history', in: P. Rabinow (red.), *The Foucault reader* (New York 1984) 76-100.
- Gaastra, F.S., *Bewind en beleid bij de VOC. De financiële en commerciële politiek van de bewindhebbers, 1672-1702* (Zutphen 1989).
- Gaastra, F.S., *De geschiedenis van de VOC* (derde druk, Zutphen 1991).
- Gaastra, F.S., 'Arbeid op Oostenburg. Het personeel van de kamer Amsterdam van de Verenigde Oostindische Compagnie', in: J.B. Kist (red.), *Van VOC tot Werkspoor: het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg* (Utrecht 1986) 63-80.
- Gellner, E., *Nations and nationalism* (Oxford 1983).
- Godée Molsbergen, E.C., 'Geschiedenis van het Landsarchief tot 1816', *Tijdschrift voor Indische taal- land- en volkenkunde* 76 (1936) 5-80.
- Hall, J.A. (red.), *The state of the nation. Ernest Gellner and the theory of nationalism* (Cambridge 1998).
- Hamilton, C., V. Harris, J. Taylor et al. (red.), *Refiguring the archive* (Dordrecht, Boston, Londen 2002).
- Higgs, E., *The information state in England: the central collection of information on citizens, 1500-2000* (Houndmills, Basingstoke, Hampshire, New York 2004).
- Heijer, H.J. den, *De geotrooieerde compagnie. De VOC en de WIC als voorlopers van de naamloze vennootschap* (Deventer 2005).
- Hochstrasser, J.B., 'The butterfly effect. Embodied cognition and perceptual knowledge in Maria Sibylla Merian's *metamorphosis insectorum surinamensium*', in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010) 59-101.
- Hoëvell, W.R. van, 'Batavia in 1740', *Tijdschrift voor Neêrland's Indie* 3, nr. 2 (1840) 447-556.
- Horsman, P.J., F.C.J. Ketelaar, T.H.P.M. Thomassen, *Tekst en context van de Handleiding voor het ordenen en beschrijven van archieven van 1898* (Hilversum 1998).
- Huigen, S., *Knowledge and colonialism: eighteenth-century travellers in South Africa* (Leiden, Boston 2009).
- Huigen, S., J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010).
- Huigen, S. 'Introduction', in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010) 1-14.
- Jacobs, E., *Koopman in Azië. De handel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie tijdens de 18de eeuw* (Zutphen 2000).
- Kemasang, A.R.T., 'The Dutch role in the 1740 Chinese pogroms in Java', *Jambatan. Tijdschrift voor de geschiedenis van Indonesië* 4, nr. 1 (1986) 3-26.
- Kist, J.B. (red.), *Van VOC tot Werkspoor: het Amsterdamse industrieterrein Oostenburg* (Utrecht 1986).
- Laidlaw, Z., *Colonial connections 1815-1845: patronage, the information revolution and colonial government* (Manchester, New York 2005).

- Leuker, M., 'Knowledge transfer and cultural appropriation: George Everhard Rumphius's 'D'Amboinsche rariteitkamer' (1705)', in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010) 145-168.
- Lequin, F., *Het personeel van de Verenigde Oost-Indische Compagnie in Azië in de 18de eeuw, meer in het bijzonder in de vestiging Bengalen* (tweede herziene druk, Alphen aan den Rijn 2005).
- Meilink-Roelofs, M.A.P., 'Een Nederlandse vestiging in de Perzische Golf', *Spiegel historiael* 2, nr. 9 (1967) 480-488.
- Mignolo, W.D., *The darker side of the Renaissance: literacy, territoriality, and colonization* (tweede druk, Ann Arbor 2010).
- Moree, P., 'Met vriend die god geleide.' *Het Nederlands-Aziatisch postvervoer ten tijde van de Verenigde Oost-Indische Compagnie* (Zutphen 1998).
- Morgan, H. (red.), *Information, media and power through the ages* (Dublin 2001).
- Morgan, H. 'Introduction', in: H. Morgan (red.), *Information, media and power through the ages* (Dublin 2001) 1-12.
- Naarden, B. 'Witsen's studies of Inner Asia', in: S. Huigen, J.L. de Jong en E. Kolfin (red.), *The Dutch trading companies as knowledge networks* (Leiden 2010) 211-239.
- Nagtegaal, L., *Riding the Dutch tiger. The Dutch East Indies Company and the northeast coast of Java, 1680-1743* (Leiden 1996).
- Nierstrasz, C., *In the shadow of the company. The VOC (Dutch East India Company) and its servants in the period of its decline (1740-1796)* (Leiden 2008) ongepubliceerd proefschrift, Universiteit Leiden.
- Raben, R., *Batavia and Colombo. The ethnic and spatial order of two colonial cities, 1600-1800* (Leiden 1996).
- Rabinow, P. (red.), *The Foucault reader* (New York 1984).
- Remmelink, W., *The Chinese war and the collapse of the Javanese state, 1725-1743* (Leiden 1994).
- Richards, T., *The imperial archive. Knowledge and the fantasy of empire* (London, New York 1993).
- Rosenberg, D., 'Early modern information overload', *Journal of the history of ideas* 64, nr. 1 (2003) 1-9.
- Salmon, C., 'The massacre of 1740 as reflected in a contemporary Chinese narrative', *Archipel* 77 (2009) 149-154.
- Scott, J.C., *Seeing like a state. How certain schemes to improve the human condition have failed* (Londen/New Haven 1998).
- Smith, W.D., 'The function of commercial centres in the modernization of European capitalism: Amsterdam as an information exchange in the seventeenth century', *The journal of economic history* 44, nr. 4 (1984) 985-1005.
- Soll, J., *The information master: Jean-Baptiste Colbert's secret state intelligence system* (Ann Arbor, Michigan 2009).
- Somers Heidhues, M., '1740 and the Chinese Massacre in Batavia: some German eyewitness accounts', *Archipel* 77 (2009) 117-147.
- Stoler, A.L., *Along the archival grain. Epistemic anxieties and colonial common sense* (New Jersey 2009).
- Stoler, A.L. 'Colonial archives and the arts of governance: on the content in the form', in: C. Hamilton, V. Harris, J. Taylor et al. (red.), *Refiguring the archive* (Dordrecht, Boston, Londen 2002) 83-101.
- Teuling, A.J.M. den, *Archiefterminologie voor Nederland en Vlaanderen* (Den Haag 2003).
- Thomassen, T., *Instrumenten van de macht. De Staten-Generaal en hun archieven 1576-1796* (z.p. 2009).
- Tollebeek, J., 'Turn'd to dust and tears. Revisiting the archive', *History and theory* 43 (2004) 237-248.
- Verhoeven, F.R.J., 'Geschiedenis van het Indische archiefwezen van 1816-1854', *Tijdschrift voor Indische taal- land- en volkenkunde* 80 (1940) 461-529.
- Vermeulen, J.Th., *De Chinezen te Batavia en de troebelen van 1740* (Leiden 1938).
- Vivo, F. De, *Information and communication in Venice: rethinking early modern politics* (Oxford 2007).
- Vriend, N., *De Chinezenmoord in Batavia (1740): een genocide in de achttiende eeuw?* (2005). Ongepubliceerde scriptie, Vrije Universiteit Amsterdam.
- Ward, K., *Networks of empire. Forced migration in the Dutch East India Company* (Cambridge 2009).

Weber, M., 'Bureaucracy', in: H.H. Gerth en C. Wright Mills, *From Max Weber: essays in sociology* (nieuwe editie, 1991) 196-244. Vertaling.

Internet

The Corts Foundation (TCF), <http://www.cortsstichtingen.nl> (bezoekt april-mei 2011)

Towards a new age of partnership (TANAP), <http://www.tanap.net> (bezoekt juli-november 2011)

Atlas of Mutual Heritage, <http://www.atlasofmutualheritage.nl> (bezoekt juli-november 2011)